

מפא"י

בני עדות המזרח ונציגיה
שלמה הלל ואהרן אוזן

יחיעם ויץ

יחיעם ויץ

מפא"י, בני עדות המזרח ונציגיה:
שלמה הלל ואהרן אוזן

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה

על העטיפה:
כרזת בחירות של "מפא"י" מתחילת שנות השישים של המאה הקודמת

נדפס בישראל, תשפ"ה – 2025

מסת"ב: 1-6-93168-965-978 ISBN:

כל הזכויות שמורות ליחיעם ויץ

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול
בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ

תוכן עניינים

מבוא	7
פרק ראשון: ח"כ בני עדות המזרח (בשנים 1946-1969)	11
פרק שני: שלמה הלל	25
פרק שלישי: אהרן אוזן	77
אפילוג	119
רשימת מקורות	121

מבוא

המקום והתפקיד של בני המזרח בעולם הפוליטי והאידאולוגי במפא"י

מפא"י הוקמה בינואר 1930 בארץ ישראל, בתקופת השלטון הבריטי, מאיחוד שתי מפלגות של ציונים סוציאליסטים: 'אחדות העבודה' ו'הפועל הצעיר'. מפא"י הייתה המפלגה הגדולה והמובילה בימי היישוב ובעשורים הראשונים של המדינה. במועצת המדינה הזמנית היא הייתה המפלגה הגדולה ביותר עם עשרה חברים מקרב 37 חברי מועצה. הבחירות לאספה המכוננת – שהייתה לכנסת הראשונה – היו הבחירות הראשונות במדינה ונערכו ב-25 בינואר 1949, ובהן גרפה מפא"י 35.7 אחוזים מקולות המצביעים. למפא"י היו 46 חברי כנסת והיא הייתה מפלגת השלטון. מנהיגה דוד בן-גוריון כיהן לפני בחירתו לראשות הממשלה כיושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית, שהייתה 'הממשלה שבדרך'.

ניתן לראות במפא"י מפלגה מזרח-אירופית משלוש סיבות עיקריות: ראשית, חברי מפא"י 'נשאו עמם גרסה ציונית למורשת של הלאומיות ושל הסוציאליזם שפיתחו יהודי מזרח אירופה משלהי המאה התשע עשרה ואילך. הציונות השמאלית שלהם הייתה גילוי אחד מתוך קשת הגילויים השונים של שאיפה רווחת בקרב יהודי מזרח אירופה לשלטון עצמי או לממלכתיות על יסודות של שיתוף ושוויון חברתית'.¹

1 אבי בראלי, מפא"י בראשית העצמאות: 1948-1953, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2007, עמ' 11.

שנית, רוב ניכר מחברי המפלגה עלו ממזרח אירופה, רובם היו יהודים צעירים מרוסיה ומפולין שהגיעו לארץ ישראל בשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20 והיו לפועלים.

שלישית, ראשי המפלגה ומנהיגיה נולדו וגדלו במזרח אירופה, ברוסיה ובפולין, למשל: יצחק טבנקין נולד ברוסיה הלבנה ועלה לארץ ישראל בשנת 1911, ימי העלייה השנייה; דוד רמז (דרבקין) נולד בשנת 1886 ברוסיה הלבנה ועלה לארץ ישראל ב-1913, ימי העלייה השנייה; גולדה מאיר (מאירסון) עלתה לארץ ישראל מארצות הברית בשנת 1921, אך נולדה בקייב שברוסיה ומשפחתה היגרה לארצות הברית ב-1903; משה שרת (שרתוק) נולד בחרסון, בדרום-מערב רוסיה, עלה לארץ ישראל עם משפחתו בשנת 1906 וגדל בארץ כנער צעיר.

בעשור האחרון של היישוב, בשנים 1939-1947 שבהן התחוללו מלחמת העולם השנייה והשוואה ובמאבק על הקמת המדינה חיו ביישוב רק מעטים מקרב בני עדות המזרח. שיעור העולים מקרב עדות המזרח בתקופה זו עמד על 12.6 אחוזים,² ו-46.9 אחוזים מהעולים הגיעו ממזרח אירופה. ראשי מפא"י לא נאלצו להתמודד עם שאלת בני עדות המזרח באותם ימים.

לאחר קום המדינה חלה תמורה בסוגיה זו בשל תופעה גורלית בקורות המדינה הצעירה: העלייה ההמונית בשנים 1948-1952. בתקופה זו עלו לארץ כ-700,000 עולים ומחציתם עלו מארצות המזרח: 35.3 אחוזים הגיעו מאסיה ו-15.4 אחוזים הגיעו מצפון אפריקה.

ראוי לפרט את הנתונים. בשנת 1949 הייתה העלייה המונית בשיאה. באותה שנה עלו למדינת ישראל 239,576 בני אדם. כמחצית מן העולים (47.2 אחוזים) הגיעו ממדינות המזרח: 68,695 עולים (30.5 אחוזים) הגיעו ממדינות אסיה, 39,190 עולים (16.7 אחוזים) הגיעו ממדינות בצפון אפריקה. בשנת 1950 הגיעו פחות, 169,405 עולים, אך כמחציתם (49.6 אחוזים) ממדינות המזרח: 30.4 אחוזים ממדינות אסיה ו-15.2 אחוזים ממדינות אפריקה.

2 1.1 אחוזים עלו מאסיה ו-1.5 אחוזים עלו מצפון אפריקה.

בשנת 1950 התפקדו למפא"י 52,495 חברים ורק 22 אחוזים מהם היו לא אשכנזים. עובדה זו מעידה על האופי הכללי של המפלגה שהיה אשכנזי-אירופי.³

בשלהי שנות החמישים התחוללו מהומות בשכונת ואדי סאליב בחיפה. ואדי סאליב הייתה שכונה ערבית שהתגוררו בה כ-15,000 תושבים, מרביתם יוצאי מרוקו, בצפיפות קשה מאוד, באבטלה ובעוני. בשנת 1959 פרצו הפגנות אלימות ועימותים בין תושבי השכונה למשטרה. בעיתונות דווח כי '16 נפצעו בהתפרעויות בחיפה',⁴ וכי 'המהומות לוו בהפגנות המוניות שבהן נישאו דגלים שחורים'.⁵ המאורעות שהתחוללו בוואדי סאליב סימלו את הקיפוח והאפליה על רקע עדתי, ויצאו נגד מפא"י שהייתה מפלגת השלטון. האירועים בחיפה התחוללו סמוך לבחירות לכנסת הרביעית, שהתקיימו ב-3 בנובמבר 1959, אך למרות זאת היה למפא"י הישג רב-משמעות.

נושאים מרכזיים בספר

בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה נדרשה מפא"י לעסוק בסוגיית בני עדות המזרח בארץ ועולי מדינות המזרח, וכן להתמודד עם שאלת המזרחים ברשימתה בבחירות לכנסות. הספר עוסק בשני מעגלים: הראשון עוסק ברקע הכללי של שאלת בני עדות המזרח והשני עוסק שאלת בני עדות המזרח בסיעת מפא"י. בכנסת הראשונה היו במפלגה שני חברים מקרב בני עדות המזרח: אברהם טביב ואליהו הכרמלי (לולו). הפרק הראשון בספר יעסוק בסיעת מפא"י בכנסת הראשונה ובכהונתו של ישראל ישעיהו-שרעבי; כניסתו של בכור-שלום שטרית, השר המזרחי הראשון והיחידי בממשלה,⁶ לסיעת מפא"י בשנת 1951; חיזוק סיעת מפא"י באישים מזרחים בשנת 1959 לנוכח אירועי ואדי

3 בראלי, מפא"י בראשית העצמאות, עמ' 76-77.

4 יונה שמש, '16 נפצעו בהתפרעויות בחיפה', למרחב, 10 ביולי 1959.

5 אריה נשר, 'מהומות על רקע עדתי בחיפה', הארץ, 10 ביולי 1959.

6 בכור-שלום שטרית החל לכהן כחבר הממשלה הזמנית ממאי 1948 עד מארס 1949. הוא כיהן כחבר ממשלה עד ינואר 1967.

סאליב; בחירת אליהו ששון לשר המזרחי השני בממשלה, בנובמבר 1961; מינוי ישראל ישעיהו-שרעבי לשר הדואר, השר המזרחי השלישי מטעם מפא"י בינואר 1967.

הפרק השני יעסוק בשלמה הלל, בפעילותו בקיבוצו מעגן מיכאל וב'מוסד' ארצות ערב, כדי לסייע לעליית יהודים, במיוחד מעיראק. בתפקידיו בכנסת ובממשלות בראשות גולדה מאיר ויצחק רבין, ובתפקודו כנציג בני עדות המזרח.

הפרק השלישי יעסוק באהרן אוזן, שהתגורר במושב של עולי טוניס, ובהגעתו להנהגת תנועת המושבים, בהיותו המזרחי היחיד בהנהגה, ולממשלת ישראל. הפרק יעסוק בגלגול הפוליטי של אוזן ובכניסתו למפלגה העדתית תמ"י (תנועת מסורת ישראל) בשנת 1981.

פרק ראשון

ח"כ בני עדות המזרח בשנים 1948-1969

בכנסת הראשונה נמנו עם סיעת מפא"י רק שני חברי כנסת מקרב בני עדות המזרח. אחד מהם היה אליהו הכרמלי (לולו), נולד בחיפה בשנת 1891, היה יושב ראש הסתדרות 'חלוצי המזרח'. השני היה אברהם טביב, נולד בתימן בשנת 1890 ועלה לארץ ישראל ב-1909, בימי העלייה השנייה. טביב כיהן כיושב ראש התאחדות התימנים בארץ והלך לעולמו ב-22 באפריל 1950, בתקופת כהונת הכנסת הראשונה. הוא היה חבר הכנסת הראשון שנפטר במהלך כהונתו. מחליפו בכנסת היה ישראל ישעיהו-שרעבי, גם הוא יליד תימן.¹

ישעיהו-שרעבי הגיע לבית המחקקים בדרך ייחודית. פעילי מפא"י ממוצא תימני פנו לאחר מות טביב למזכיר המפלגה, זלמן (זיאמה) ארן, וביקשו ממנו למצוא מועמד ממוצא תימני שיושבע במקום טביב כחבר כנסת. את הבקשה הלא שגרתית הסבירו כך: 'רבבות התימנים החדשות אשר בקרוב יידרשו לבחור במפא"י, עלולים למצוא את עצמם ואת התימנים קודמיהם בלתי מוצגים בכנסת בתוך שורות המפלגה, וזה ישפיע בהחלט על עמדתם ואימונים'.

ארן החליט לקדם את ישעיהו-שרעבי לכנסת, אף כי מיקומו ברשימת מפא"י היה 77. הוא טען כי מבחינת העדה התימנית הייתה בחירת ישעיהו-שרעבי לכנסת צעד רב-חשיבות וקבע כי המפלגה ב'דעה שיש

1 ישעיהו-שרעבי נולד ב-1908, בכפר קטן בדרום תימן. הוא עלה לארץ ישראל ב-1929.

לעשות הכול כדי שיכנס לכנסת בא־כוח חברינו היקרים... בעניין זה יש לנו יחס לא פורמלי'. מזכירות מפא"י אפשרה לו להיות חבר כנסת ופעילים מרכזיים במפא"י שהיו יוצאי תימן סברו כי יש 'למצוא דרך שיוצא תימן הבא ברשימת לכנסת יושבע כחבר כנסת'.²

עשרים ושישה מועמדים ברשימת מפא"י, חלקם 'אישים פעילים וכבדי משקל' – כמו ישראל קסטנר, שהועמד במקום 59 – התפטרו מהרשימה כדי להעניק לישעיהו־שרעבי מקום בכנסת, ובן־גוריון עצמו תמך בהחלטה. העדה התימנית ראתה בבחירת ישעיהו־שרעבי לכנסת צעד בעל חשיבות רבה. בעיתונות נכתב כי זהו דבר שאינו מקובל בעולם הפרלמנטרי.

ראוי לציין שישעיהו־שרעבי לא נכנס לכנסת מיד לאחר מות טביב אלא לאחר כתשעה חודשים, בראשית פברואר 1951. הוא הגיע לבית המחוקקים יחד עם ארבעה חברי כנסת חדשים מטעם מפא"י שהחליפו חברי כנסת שהתפטרו, בעקבות החלטת מרכז מפא"י 'על חילופי חברים מטעם רשימת מפא"י בכנסת'.³ בעיתונות דווח על המינוי של ישעיהו־שרעבי, אך לא על הדרך שבה נבחר לכנסת.

בבחירות לכנסת השנייה עלתה תמיכת יוצאי תימן במפא"י באופן ניכר בהשוואה לבחירות הקודמות לאספה המכוננת. 'ודאי אפשר לזקוף זאת גם לזכות המהלך שהוביל את ישעיהו לכנסת'.⁴

ישעיהו־שרעבי כיהן כחבר כנסת במשך שנים רבות – 26 שנים, עד שנת 1977 – וכיהן כשר הדואר בממשלות אשכול ומאיר.⁵ מעמדו הפוליטי במפלגה מיוחס לכך ש'היה ללא ספק בעל כישורים אישיים

2 יצחק גרינברג, זלמן ארן: פוליטיקאי כאינטלקטואל, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2018, עמ' 161.

3 'חברי כנסת חדשים מטעם מפא"י', חרות, 4 בפברואר 1951; 'חברי כנסת חדשים ממפא"י', הארץ, 2 בפברואר 1951. החברים החדשים שהצטרפו לכנסת יחד עם ישראל ישעיהו־שרעבי, היו: ברוך אזניה (אייזנשטדט), הרצל ברגר, ז'ניה טברסקי ויצחק קנב (שכיהן בכנסת הראשונה תקופה קצרה).

4 גרינברג, זלמן ארן, עמ' 161-162.

5 ישעיהו־שרעבי כיהן בתפקידו כשלוש שנים, ינואר 1967-דצמבר 1969. הוא כונה 'השר התימני הראשון', ראו: נפתלי לביא, 'ישראל ישעיהו־שרעבי – שר תימני הראשון', הארץ, 1 בינואר 1967.

מוכחים', אך נטען כי היה זה 'בראש ובראשונה בזכות מוצאו התימני'.⁶ סילבי קשת, עיתונאית בעיתון הארץ, כינתה אותו בלעג 'התימני המקצועי של המפלגה'.⁷ בשנים 1972-1977 כיהן ישעיהו-שרעבי כיושב ראש הכנסת השביעית והכנסת השמינית והיה ליושב ראש הכנסת המזרחי הראשון.⁸

בכנסת השנייה, שבה כיהנו 45 חברים מסיעת מפא"י, היו רק שלושה חברים ממוצא מזרחי: שר המשטרה בכור-שלום שטרית (שמיני ברשימת המפלגה); אליהו הכרמלי (לולו) (במקום 28 ברשימת מפא"י), אשר נפטר בדצמבר 1952 בהיותו בן 61 בלבד. לאחר מותו הספידו יושב ראש הכנסת, יוסף שפרינצק: 'נסתלק אליהו הכרמלי, מורה, מחנך, עסקן ופרנס עממי. אחד מבוני היישוב וארגנו';⁹ ישראל ישעיהו-שרעבי (במקום 32 ברשימת מפא"י).

בכור-שלום שטרית היה השר המזרחי היחיד בממשלת ישראל בשנים 1948-1958. הרב יעקב משה טולידאנו, שכיהן כרבה הראשי הספרדי של תל אביב ואב בית הדין בעיר, מונה בשנת 1958 לשר הדתות, אף כי לא היה חבר מפלגה. בכור-שלום שטרית נולד בטבריה בשנת 1895, היה משפטן וכיהן כשופט שלום משנת 1935. הייתה לו קריירה מרשימה כשופט. ב-1939 מונה כשופט שלום ראשי וב-1947 מונה לשופט מחוזי וכיהן בתפקיד זה עד שנבחר לחבר הממשלה הזמנית במאי 1948. במקביל הוא היה יושב ראש ועד העדה הספרדית בתל אביב, וחבר הוועד וההנהלה של 'הנציגות הספרדית הארצית'. לקראת הקמת המדינה נבחר שטרית למועצת המדינה הזמנית כנציג רשימת הספרדים ועדות המזרח. למועצה נבחרו 37 חברים ורק שניים מהם בני עדות המזרח – שטרית היה אחד מהם.¹⁰

שטרית היה חבר הממשלה הזמנית, כיהן כשר המשטרה ושר

6 אסתר מאיר-גליצנשטיין, בין בגדאד לרמת גן: יוצאי עיראק בישראל, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2009, עמ' 81.

7 סילבי קשת, 'חזון ישעיהו', הארץ, 14 בדצמבר 1966.

8 יושב ראש הכנסת המזרחי השני היה שלמה הלל, שכיהן בשנים 1984-1988.

9 א' הכרמלי, 'למנוחות עולמים', דבר, 23 בדצמבר 1952.

10 הנציג המזרחי היה סעדיה כובשי, נציג התאחדות התימנים בישראל.

המיעוטים.¹¹ בכנסת הראשונה עמד שטרית בראש רשימת הספרדים ועדות המזרח, בעלת ארבעה נציגים בכנסת. שטרית כיהן כשר המשטרה ובשנת 1951, לקראת הבחירות לכנסת השנייה, שכנעו אותו ראשי מפא"י להצטרף למפלגתם. באפריל 1951 טען שר החוץ משה שרת, כי שטרית קשור למפא"י ולתנועת העבודה בקשר הדוק: 'נכנס כחבר המפלגה, למעשה, משך בשנים, עוד בימי "הפועל הצעיר",¹² הוא חי כל ימיו באקלים התנועה שלנו, ותפס אותה לפי רוחו והיה נאמן לה נאמנות נפשית כל הימים'.¹³ מן הצד האחר תקפו אותו חברי מפלגת הספרדים ועדות המזרח על הצטרפו למפא"י. חבר הכנסת אליהו אלישר, קבע כי: 'שטרית הפקיר את האינטרסים הספרדיים כדי למצוא חן בעיני אדוניו מפא"י'.¹⁴ שטרית כיהן למעלה מ-18 שנים כשר המשטרה, מקום המדינה ועד ינואר 1967.¹⁵ ובמשך שנים רבות הוא היה השר הספרדי היחיד בממשלה.¹⁶

בבחירות לכנסת הרביעית, שנערכו בנובמבר 1959, החליטו ראשי מפא"י להגדיל באופן ניכר את מספר אנשי עדות המזרח ברשימת המפלגה בעקבות אירועי ואדי סאליב בחיפה. לאחר המהומות בקיץ 1959 החלו כל המפלגות לחזר אחר מועמדים ממוצא מזרחי, ובמיוחד מפא"י.¹⁷ ערב הבחירות התעתדה מפא"י לשבץ ברשימה 2-4 נציגי עדות המזרח.¹⁸ בבחירות נחלה מפא"י ניצחון ועלתה מארבעים מושבים בכנסת השלישית ל-47 מושבים בכנסת החדשה. בסיעת מפא"י היו שמונה חברי כנסת ממוצא מזרחי – מספר גדול יחסית. שלושה מהם היו חברי כנסת ותיקים: בכור-שלום שטרית במקום החמישי ברשימה;

11 משרד המיעוטים פעל שנה אחת, ממאי 1948 עד יוני 1949.

12 שטרית היה חבר מפא"י בצעירותו, לפני מלחמת העולם הראשונה.

13 'ישיבת מרכז מפא"י', 22 ביוני 1951, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע), 26/51.

14 אלישר עמד בראש הרשימה הספרדית שקיבלה שני מנדטים בכנסת השנייה. ראו: 'אסיפת עם גדולה בתל אביב למען רשימת סצ', הד המזרח, 8 ביולי 1951.

15 בינואר 1967, כשלושה שבועות לאחר התפטרותו, נפטר בכור-שלום שטרית.

16 שטרית כיהן כשר ספרדי יחיד בממשלה עד נובמבר 1961, כאשר מונה אליהו ששון, יליד דמשק סוריה, לשר הדואר.

17 סמי שלום שטרית, המאבק המזרחי בישראל: בין דיכוי לשחרור, בין הזדהות לאלטרנטיבה: 1948-2003, עם עובד, תל אביב 2004, עמ' 110.

18 'לפני שעת האפס', דבר, 4 בספטמבר 1959.

ישראל ישעיהו-שרעבי במקום 13 ברשימה; רחל צברי במקום 20 ברשימה. חמשת החברים החדשים בני עדות המזרח היו:

משה סרדינס (מקום 28), נולד בטורקיה ב-1917 ועלה בשנת 1948. הוא היה אחד ממייסדי מושב העובדים גבע כרמל, ודמות מרכזית בתנועת המושבים. ב-1956 נבחר לחבר מזכירות התנועה¹⁹ ונכתב עליו כי הוא 'נחשב כאחד מהמנהיגים של המושבים החדשים'.²⁰ סרדינס היה הנציג המזרחי הראשון של תנועה זאת. הוא כיהן כחבר כנסת עד 1969 ובשנים 1967-1969 כיהן כסגן יושב ראש הכנסת. ב-1969 סרדינס הסתבך בחובות במושבו ונאלץ לפרוש מהזירה הציבורית. מזכירות תנועת המושבים החליטה לשלול ממנו את תפקידו בתנועה.

אשר חסין (מקום 29), נולד בקזבלנקה שבמרוקו, ב-1918 ועלה לארץ בשנת 1948. כיהן כיושב ראש התאחדות עולי צפון אפריקה וב-1959 היה למועמד מפא"י לכנסת ונציג יחיד של עולי צפון אפריקה ברשימה. נכתב כי הוא 'נכלל ברשימה בלחץ הנסיבות שהעלו לאחרונה את בעיות העולים בצפון אפריקה'. הוא נבחר לחבר מטה הבחירות של מפלגתו. זה היה תפקיד מכובד מכיוון שבין חברי המטה היו ראשי המפלגה, כמו: לוי אשכול ומשה שרת.²¹ בימי מערכת הבחירות התנגד חסין לרשימות עדתיות שהוקמו בימי הבחירות, בטענה כי 'כל רשימה עדתית לא רק מרחיקה את מיוזג הגלויות אלא אף מגבירה את הפיצול בעם'.²²

חסין כיהן כחבר כנסת במשך כעשר שנים, עד סוף תקופת הכהונה של הכנסת השישית בשלהי 1969. הוא הוצא מהרשימה לכנסת השביעית.²³ ערב עזיבתו את הכנסת נכתב עליו כי 'בימי ישיבות הכנסת היה קולו בוקע מתאי הטלפונים, בשיחה עם ראשי עיירות הפיתוח,

19 'נבחרה מזכירות תנועת המושבים', דבר, 26 בספטמבר 1956.

20 חביב כנען, 'מפא"י ומועמדיה בכנסת הרביעית', הארץ, 21 בספטמבר 1959.

21 'הוקם מטה הבחירות של מפא"י', הארץ, 7 ביוני 1959.

22 'שוללים רשימות עדתיות בבחירות', למרחב, 25 באוגוסט 1959.

23 'מרכז מפלגת העבודה אישר רשימת המועמדים', הארץ, 24 בספטמבר 1969.

שהיה להם לפה'.²⁴ בבחירות לכנסת השמינית, שנערכו בדצמבר 1974, הקים חסין מפלגה חדשה בשם 'תנועה עממית', אך זו זכתה בבחירות רק ל-0.1 אחוזים מהקולות.²⁵ הייתה זו הרשימה בעלת ההישגים הדלים ביותר בתולדות הבחירות – אלף מצביעים בלבד.²⁶

דוד פתל (מקום 38), נולד בעיראק ב־1921 ועלה לארץ ישראל בשנת 1941, לאחר הפרעות ביהודי עיראק.²⁷ עם עלייתו החל לעבוד בסניפי מפא"י למען בני עדות המזרח. בשנת 1952 החליט מרכז מפא"י להקים מדור שיעסוק בעולי עיראק. על עדה זו כתב בן־גוריון דברים קשים: 'העדה הבבלית היא סכנה. מתבדלים. יש זרות, מורעלים. מתנגדים לעבודה'.²⁸ פתל מונה למנהל המדור והתרכז 'לא רק בייצוג האינטרסים של המפלגה אלא גם בהבאת דבר העולים בפני הנהגת המפלגה'.²⁹ הוא עמד בראש המדור עד בחירתו לכנסת בשנת 1959.

בשנים 1965–1969 שבהן היה חבר בית המחוקקים, שימש גם חבר הנהלת מועצת בני ברק, עיר דתית וחרדית. במקביל לתפקידו במפלגה כיהן כיושב ראש ארגון עולי עיראק במשך שנים רבות, גם לאחר פרישתו מהכנסת. מעמדו הפוליטי היה דומה לזה של אשר חסין. ערב הבחירות לכנסת הרביעית הוצגה מועמדותו לכנסת מטעם מפלגתו במקום שלמה הלל שהתפטר בשלהי הכנסת השלישית. פתל היה נציג עולי עיראק, היחיד ברשימה שראו בו מועמד טבעי. בימי הבחירות הוא היה חבר בשני גופים של מרכז מפא"י: ועדת המינויים³⁰ ומטה הבחירות – עדות למעמדו הבכיר במפלגה.

24 'הכנסת ופניה', הצפה, 14 בנובמבר 1969.

25 1,101 קולות מכלל קולות הבוחרים (1,566,855).

26 '110 אלף קולות הלכו לאיבוד', מעריב, 3 בינואר 1974.

27 הפרעות אירעו בתאריכים 1–2 ביוני 1941, ובמהלכם נרצחו מאות יהודים.

28 דוד בן־גוריון, יומן מלא, 15 באוקטובר 1952, ארכיון בן־גוריון (להלן: אב"ג), עמ' 26, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/218604 (אוחזר ב־8 באוגוסט 2025).

29 מאיר־גליצנשטיין, בין בגדאד לרמת גן, עמ' 243.

30 'נבחרו חברי ועדת המינויים של מפא"י', הארץ, 13 באוגוסט 1959. בוועדה היו 18

חברים כולל אישים בכירים ביותר, כגון: בן־גוריון, אשכול ושרת.

פתל נבחר לכנסת הרביעית בשלהי 1959. הוא כיהן בכנסת כעשר שנים, עד תום כהונת הכנסת השישית, בנובמבר 1969. ערב הבחירות לכנסת השביעית התברר כי פתל לא נכלל ברשימת מועמדי מפלגת העבודה.³¹ יוצאי עיראק במפלגת העבודה תבעו לקדם אותו למקום ריאלי, אך מקומו ברשימה נותר 65.³² לאחר פרישתו מהכנסת המשיך פתל לכהן תפקידים שונים מטעם מפלגתו. ביוני 1974 הוא נבחר לחבר הוועדה המרכזת של הסתדרות.³³

מנחם כהן (מקום 39), נולד בירושלים ב-1922. ניהל את מחלקת השכונות במועצת הפועלים בתל אביב וכיהן כנציג שכונות דרום העיר מטעם מפא"י במועצת העיר בשנים 1950-1959. לאחר פטירתו, בשנת 1975, הספידו אותו 'כנציגן ודוברן של שכונות בתל-אביב, בעיקר שכונת התקווה. נודע בכינויו "מלך השכונות".³⁴

בשנת 1959 התפטר כהן ממועצת העיר לאחר שהועמד במקום 'בטוח' לרשימת מפא"י לכנסת. מועמדת ממוצא מזרחי נבחרה במקומו למועצת העיר.³⁵ כהן כיהן בכנסת הראשונה רק זמן קצר.³⁶ הוא היה מועמד לרשימת מחוז תל אביב במפא"י במקום הרביעי,³⁷ והיה המועמד הראשון בבחירות לוועידת מפא"י שנערכו בשכונת התקווה.³⁸ במשך

31 'סדר השמות הראשונים ברשימת מפלגת העבודה ייקבעו ביום ג', הארץ, 21 בספטמבר 1969.

32 'משלימים את רשימות המועמדים לכנסת', למרחב, 21 בספטמבר 1969. יש לציין שמשלה סרדינס ואשר חסין לא הצטרפו לרשימה במקום לא ריאלי.

33 'הושלם הרכבת נציגי מפא"י לוועדה המרכזת', מעריב, 6 ביוני 1974.

34 'מנחם כהן ז"ל', במערכה, 26 במרץ 1975.

35 במקום כהן נבחרה לילי מנחם שנולדה ב-1918 ביוון. הייתה חברת המועצה במשך שנים רבות (שש קדנציות).

36 הוא כיהן ממאי 1951 עד תום כהונת הכנסת, באוגוסט 1951. כהן הצטרף לכנסת לאחר מותו של השר דוד רמז.

37 'שתי הרשימות ראשונות לכנסת', על המשמר, 4 בספטמבר 1959. המועמדים הראשונים מטעם המחוז לפני כהן היו אישים בכירים במפא"י: יונה כסה, אהרן בקר ודבורה נצר.

38 הוא כיהן כשר ספרדי יחיד בממשלה עד נובמבר 1961, כאשר אליהו ששון, יליד דמשק סוריה, הצטרף לממשלה כשר הדואר.

שנים רבות דאג לתושבי השכונות.³⁹ ביוני 1961 היה כהן, כמי ש'אוהב להציג את עצמו כאיש שכונות', מועמד לתפקיד שר, אך לבסוף הוא לא היה לחבר ממשלה.⁴⁰

כהן אשר 'עלה בגדולה ועבר לכנסת (ממועצת תל-אביב)'⁴¹ היה חבר בכנסת הרביעית, וכיהן בכנסת 14 שנים. במהלך ימי הכנסת השביעית חלה ונפטר בשנת 1975, בן 52 שנים בלבד היה במותו. ישראל ישעיהו-שרעבי, שכיהן כיושב ראש הכנסת השמינית, הספידו ואמר כי כהן 'היה אחד מחברי הכנסת הצעירים, הרעננים והפעילים. רבים צפו לו צמיחה חשובה בשלבי המנהיגות הלאומית והשירות הציבורי, הן בזכות סגולותיו האישיות המקוריות והן בזכות ניסיונו ופעולותיו'.⁴²

מדרכי זר (מקום 46), נולד באיראן ב-1914 ועלה לארץ ב-1935. הוא שימש כנציגם של עולי פרס במפא"י. זר מונה למנהל מחלקת השכונות במועצת הפועלים בעיר, במשרה מקבילה לזו של מנחם כהן בתל אביב, ותואר כמי ש'עשה כל השנים את העבודה השחורה במפא"י בקרב עדות המזרח'.⁴³ זר התקדם בתפקיד וביוני 1962 נבחר לחבר מזכירות המועצה. במשך עשור, בשנים 1955-1965, כיהן זר במועצת העירייה. בשנת 1955 הועמד במקום השישי ברשימת מפא"י, כנציג המזרחי היחיד ברשימה. בשנת 1959 ניצב במקום השני ברשימה, אחרי ראש העירייה, מרדכי איש-שלום, והיה הנציג המזרחי הבכיר ברשימה.⁴⁴ הוא הגיע למקום זה 'כדי לרצות את יוצאי עדות המזרח במפא"י'.⁴⁵ זר שאף לשמש סגן ראש העיר, אך לא הצליח להגיע לתפקיד זה. זר היה מועמד לכנסת מטעם מחוז ירושלים, לצד רחל צברי,

39 'לעולים רשימה - ברכה', דבר, 16 בדצמבר 1959.

40 'תצפית', העולם הזה, מס' 1238, 5 ביוני 1961.

41 'חבלי לידה הקואליציה העירונית', הצפה, 30 בנובמבר 1969.

42 דברי הכנסת, הישיבה המאה ושישים של הכנסת השמינית, 18 במארס 1975, עמ' 2172.

43 'התרוצות במפלגות בקשר לרשימות מועמדים לעיריית ירושלים', חרות, 11 ספטמבר 1959.

44 ברשימת מפא"י היו שמונה נציגים, שלושה מהם היו ממוצא מזרחי.

45 'מפא"י קבעה את מועמדיה בעיריית ירושלים', הבקר, 23 בספטמבר 1959.

הוותיקה,⁴⁶ ומשה ברעם, שהיה אז חבר כנסת חדש. זר נכנס במקום נמוך מאוד ברשימה – מקום 46 – ובעצמו סבר כי מקומו 'לא ריאלי אפילו בעיני האופטימיסטיים המובהקים במפא"י'.⁴⁷ למרות מיקומו הנמוך נכנס זר לכנסת הרביעית שבה השיגה מפא"י 47 מושבים.

זר חזר לכנסת החמישית במאי 1963 במקום חבר הכנסת עמי אסף, שנפטר. הוא כיהן בכנסת 11 שנים, עד תום כהונת הכנסת השביעית. בכנסת השביעית כיהן כסגן יושב ראש הכנסת. בנשיאות הכנסת היו אז שלושה אנשי עדות המזרח מטעם מפלגת העבודה: יצחק נבון, מרדכי ביבי ומרדכי זר. זר היה דמות מרכזית במוסדות מפלגתו.⁴⁸ הוא סיים את תפקידו כחבר כנסת בינואר 1974, בתום כהונת הכנסת השביעית,⁴⁹ והוצא מן הרשימה לכנסת ה-8 מכיוון שלא הייתה לו תמיכה בקרב במפלגתו.⁵⁰ לאחר פרישתו מהכנסת שימש כשליח הסוכנות היהודית באיראן, וב-1982 נפטר בגיל 68 שנים.

הנציג הספרדי של מחוז ירושלים במפא"י היה חביב שמעוני, הוא היה נציג מפלגת העבודה ממוצא ספרדי, במקום מרדכי זר. שמעוני נולד בשנת 1933 בכורדיסטן, אשר עלה לארץ ישראל בשנת 1936 וכיהן כחבר הכנסת השמינית במשך שלוש שנים בלבד (1974-1977). שמעוני היה חבר הכנסת הראשון ממוצא כורדי, וב-1975 הודיע כי 'השם "כורדי" לא יהיה עוד מילת גנאי'.⁵¹ מהבחינה המדינית היה שמעוני 'יונה' מובהקת. בקיץ 1974 התנגד להקמת ממשלה לאומית עם מפלגת הליכוד בראשות ראש הממשלה יצחק רבין.⁵² הוא היה בין היחידים מקרב חברי הכנסת של מפא"י שנחשב ל'יונה' מהבחינה הפוליטית.

46 צברי נכנסה לכנסת השנייה בשנת 1952.

47 'התרוצצות במפלגות בקשר לרשימות מועמדים לירושלים', חרות, 11 בספטמבר 1959.

48 נכתב עלי: 'בחמש השנים האחרונות הוא חבר בגושים הפוליטיים המכריעים בישראל – במזכירות ובמרכז של מפלגת העבודה'. ראו: מ' אבי-גיא, 'הכנסת השביעית', במערכה, 4 בדצמבר 1969.

49 18' חברים חדשים ברשימת העבודה', על המשמר, 24 בספטמבר 1973.

50 'העבודה תשריי מקומות לחברות, צעירים ובני עדות', דבר, 13 ביולי 1973.

51 'שבחים להישגי העדה', על המשמר, 24 בספטמבר 1975.

52 'דעת חוג "לשילוב"', מעריב, 28 ביולי 1974.

הדרך של אליהו ששון לממשלת ישראל

אליהו ששון נכנס לממשלה העשירית בשנת 1961. בדיונים על הרכבת הממשלה עלה רעיון למנות שר נוסף ממוצא ספרדי מטעם מפא"י. עד אותה תקופה היה בכור-שלום שטרית השר היחיד ממוצא ספרדי מטעם מפא"י. שר האוצר לוי אשכול הרכיב את הממשלה, ולא ראש הממשלה דוד בן-גוריון והמינוי נחשב לצעד פוליטי נדיר. ב-7 בספטמבר 1961, כשלושה שבועות לאחר הבחירות לכנסת החמישית,⁵³ הודיע בן-גוריון כי הוא אינו מסוגל להרכיב ממשלה חדשה. נשיא המדינה יצחק בן-צבי הטיל את המלאכה על לוי אשכול, לאחר שנציגי מפא"י המליצו עליו לנשיא המדינה. הם סברו שאשכול 'יסלול את הדרך לב.ג. [בן-גוריון]'.⁵⁴ אשכול הצליח להרכיב ממשלה למרות שהוא היה אז שר האוצר עם ארבע מפלגות: מפא"י בסיעות המיעוטים (46 מושבים), מפד"ל (12), אחדות העבודה (8) ופועלי אגודת ישראל (2) – יחד 68 מושבים – כלומר, רוב מוחלט בכנסת. ב-31 באוקטובר 1961 הודיע אשכול כי ימסור לנשיא המדינה את הרכב ממשלה, אך 'נמשכות עוד "שיחות של רגע אחרון" על התיקים'.⁵⁵ למפא"י היו עשרה שרים, ובהם השר שטרית שהיה היחיד ממוצא ספרדי. עלה הרעיון למנות את יוסף אלמוגי לשר הדואר,⁵⁶ אך הנציגים הספרדים ערכו מאבק על תפקיד שר הדואר כדי להעניק תיק זה למועמד ספרדי אחר ולא לאלמוגי. עלו שמות של אישים ספרדים למינוי כשרי ממשלה, כמו ד"ר שמעון בטיש, שכינה כמנכ"ל משרד הבריאות,⁵⁷ לשר הבריאות או מינוי יוסף נחמיאס, מפכ"ל משטרת ישראל, לשר המשטרה.⁵⁸

53 הבחירות נערכו ב-15 באוגוסט 1961.

54 'היום אשכול יוצא למרכבת הממשלה', הארץ, 14 בספטמבר 1961.

55 מ' שמריהו, ל'. אשכול שיחה עם סופר "מעריב", מעריב, 1 בנובמבר 1961.

56 בנימין מינץ היה שר הדואר שנפטר בשלהי מאי 1961.

57 ד"ר ביטש נולד ב-1906 בירושלים למשפחה ספרדית. הוא כיהן כמנכ"ל בשנים 1960-1953.

58 עלתה הצעה לתת לשטרית את תיק המשפטים במקום את תיק המשטרה, תיק פנים, תיק הסעד ותיק הדתות יינתנו למפד"ל ותיקי התחבורה והעבודה לאחדות העבודה, ראו: חביב כנען, הארץ, 1 בנובמבר 1961.

ב-2 בנובמבר 1961, יום הצגת הממשלה החדשה בכנסת, הוחלט בשעה חמש בבוקר כי השר הספרדי השני יהיה אליהו ששון, שהיה שגריר ישראל בברן, בירת שווייץ. המינוי של ששון היה בבחינת הפתעה גמורה בקרב אנשי משרד החוץ, מקום עבודתו, שכלל לא ידעו על המינוי. יצחק נבון, מזכיר ראש הממשלה וחבר קרוב של ששון, בישר לו מוקדם בבוקר אותו יום על המינוי החדש.⁵⁹ ששון שמע את צלצול הטלפון הבהול ממיתתו: 'אליאס',⁶⁰ בן-גוריון מציע לך כהונה לשר ממשלה.⁶¹ ששון הנרגש שלח מיד מברק לראש הממשלה: 'כבוד גדול וזכות גדולה לי לעבוד במחיצתך'.⁶² שמו עלה כמועמד לשר בממשלה לראשונה ביוני 1961, כאשר העולם הזה ציין שמותיהם של כמה מועמדים: 'אליהו ששון ומזכיר ב.ג. יצחק נבון',⁶³ אך מדובר בציון כמעט יחיד. ששון נשבע אמונים לממשלה ב-16 בנובמבר 1961, כשבועיים לאחר השבעת הממשלה.

אליהו ששון נולד בשנת 1902 בדמשק שבסוריה, ועלה לארץ ישראל בשנת 1927. ב-1933 הצטרף למחלקה המדינית של הסוכנות היהודית וכיהן כראש המחלקה הערבית עד 1948. עם קום המדינה הוא היה לדיפלומט בכיר, הראשון ממוצא מזרחי בשירות החוץ של המדינה. הוא כיהן כציר הראשון באנקרה ש'השכיל לקשור קשרים עם צמרת השלטון התורכי';⁶⁴ בינואר 1953 כיהן כציר ברומא ובשנת 1956 קודם לשגריר; בראשית 1961 מונה לשגריר בברן. ששון התעתד לפרוש משירות החוץ לאחר שנים רבות כדיפלומט.

עם היוודע דבר המינוי ניטש ויכוח על מקומו של ששון בממשלה. בעולם הזה נכתב כי 'אליהו ששון נבחר לממשלה בשל מוצאו הגזעי'.⁶⁵

59 'משרד החוץ הופתע ממינוי א' ששון', על המשמר, 3 בנובמבר 1961.

60 אליאס היה השם שבו כינו אותו חבריו.

61 אלי ניסן, 'עורה המרקד וייצוג עדתי', דבר, 25 בפברואר 1966.

62 מברק מאליהו ששון לדוד בן-גוריון, 3 בנובמבר 1961, אב"ג, bengurionarchive.bgu.

ac.il/search-result/pdf-generate/262503 (אוחזר 16 באוגוסט 2025).

63 'תצפית', העולם הזה, מס' 1238, 5 ביוני 1961.

64 משה יגר, ראשיתו של שירות החוץ: 1948-1967, כרמל, ירושלים, 2021, עמ' 158.

65 'הר ועכברים', העולם הזה, מס' 1261, 8 בנובמבר 1961.

גם בעל המשמר נכתבו דברים דומים – ששון נבחר לכהן כשר הדואר לא משום שהוא מומחה בולט לנושא, אלא מכיוון שהוא בן עדות המזרח.⁶⁶

ואולם, בכתב העת במערכה, כתב עת של בני עדות המזרח, נכתבו על ששון דברי הלל ושבח: 'הוטל עליו תפקיד רם מעלה לשמש חבר ממשלה חדשה. אני בטוחים שהשתתפותו בממשלה תתרום בלי ספק תרומה נכבדה בשטח לימוד בעיות האזור'. המאמר הדגיש כי השר ששון, יחד עם השר שטרית, 'יעמדו על המשמר ויעשו את הדרוש בשם טיפול יסודי בבעיות של המוני עדות המזרח'.⁶⁷

בתוך מפא"י הייתה יריבות קשה בינו לבין ישראל ישעיהו-שרעבי, שהיה איש מפלגתי מובהק כאשר ששון היה עוד עובד מדינה. ימים ספורים לאחר הרכבת הממשלה איים ישעיהו-שרעבי להתפטר מתפקידו כסגן יושב ראש הכנסת,⁶⁸ במחאה 'על כך שהתיק ה"לא אשכנזי" לא נמסר לנציג בעדה התימנית'. כלומר, ישראל ישעיהו-שרעבי התכוון להתפטר מתפקידו בכנסת אך לבסוף כיהן בתפקידו עד ינואר 1967, אז התפטר שטרית מן הממשלה. ששון זכה בתיק המשטרה וישעיהו-שרעבי קיבל את תיק הדואר לאחר ששון. הממשלה אישרה את השינויים ב-1 בינואר 1967. במאמר המערכת של הארץ נכתב כי ראש הממשלה בחר בישעיהו-שרעבי לשר הדואר לא משום שלא הצליח למצוא מועמד ראוי למשרה, אלא מסיבה אחרת: הוא נאלץ לקבל את דרישת עסקני מפא"י להעניק משרד זה לעסקן תימני.⁶⁹

בדיון על מינויו של ישעיהו-שרעבי טען ראש הממשלה אשכול כי מדובר במחווה אשכנזית: 'הממשלה רואה מתפקידה לשתף כוחות לא-אשכנזיים בעבודתה'. ישעיהו-שרעבי קיבל את ההחלטה בכעס. נכתב כי 'היחיד מביין שרי הממשלה היוצאת אשר לא יכהן בממשלה,

66 'הישגים צנועים במ"ת הלילי', על המשמר, 3 בנובמבר 1961.

67 ד' בר-נס, 'השר אליהו ששון', במערכה, 9 בנובמבר 1961.

68 ישעיהו-שרעבי נבחר לתפקידו בנובמבר 1955, בראשית הכנסת השלישית.

69 'מיום ליום, שרים עדתיים', הארץ, 1 בינואר 1997.

בעל כורחו, הוא שר הדואר ישראל ישעיהו.⁷⁰ בריאיון לרפאל בשן אמר ישעיהו-שרעבי ש'בהחלט הייתי רוצה להמשיך להיות חבר ממשלה' וקבע במרירות כי הוא השר האחרון שנכנס לממשלה ובגלל זה הוא הראשון שנאלץ לפרוש ממנה.⁷¹

ישעיהו-שרעבי נאלץ לפרוש מהממשלה בדצמבר 1969, אחרי הבחירות לכנסת השביעית. הוא כיהן כחבר בממשלה במשך שלוש שנים בלבד. בישיבת הפרידה של הממשלה אמר בזעם כי הספיק לכהן בממשלה 'בסך-הכול שלוש שנים, אפילו לא קדנציה שלמה'.⁷² באותם ימים הודיע גם אליהו ששון שלא יצטרף לממשלה הבאה: 'אחרי שמונה שנים של עבודה מאומצת במשרדי הממשלה הדואר ובמשטרה'.⁷³ העימותים שהתלקחו בינו לבין המפקח הכללי של המשטרה, פנחס קופל, וצמרת המשטרה הקשו עליו.

בהיותו חבר כנסת השביעית הציג ששון עמדות מתונות מובהקות: הוא הציע להחזיר לחוסיין, מלך ירדן, את מרבית השטחים בגדה המערבית למען השלום עם ירדן.⁷⁴ בראשית ינואר 1970 נפרדה משטרת ישראל משר המשטרה הפורש אליהו ששון, וקיבלה את מחליפו, שר המשטרה החדש, שלמה הלל.⁷⁵ טקס זה היה לנקודת המפנה בתולדות משטרת ישראל ובקורות החיים של אליהו ששון ושלמה הלל.

70 שטרית, המאבק המזרחי בישראל, עמ' 116.

71 רפאל בשן, 'ריאיון עם שר הדואר ישראל ישעיהו-שרעבי', מעריב, 12 דצמבר 1969. הריאיון פורסם שלושה ימים לפני הצגת הממשלה החדשה בכנסת. שר הדואר בממשלה החדשה היה ד"ר אלימלך רימלט, ממנהיגי המפלגה הליברלית בגח"ל.

72 'ישיבה כ"ב/תשל של הממשלה', 14 בדצמבר 1969, א"מ, עמ' 31, journalstudio. [google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=0acbb2d3c1e04674&docid=7baf6d127bc6b396_828502a5fcab2dc3&dapvm=2](https://www.google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=0acbb2d3c1e04674&docid=7baf6d127bc6b396_828502a5fcab2dc3&dapvm=2). (אוחר ב"8 באוגוסט 2025).

73 'לשכת העבודה תאשר היום את יצחק בן-אהרן כמועמד למזכיר ההסתדרות', דבר, 16 באוקטובר 1969.

74 א. ששון: קורא להחזיר לחוסיין את רוב השטחים, דבר, 6 בנובמבר 1970.

75 'המשטרה נפרדת מאליהו ששון', דבר, 4 בינואר 1969.

פרק שני

שלמה הלל

שלב ראשון בחייו: ילדות בבגדד ונערות בתל אביב

שלמה הלל נולד בבגדד, בירת עיראק, ב־1923 למשפחה אמידה מאוד ומכובדת, צאצאי הרב אברהם משה הלל, שכינה כרב הראשי של בגדד. משפחתו הייתה ברוכת ילדים, ושלמה היה הצעיר בין 11 אחים. שלמה למד בבית ספר יהודי בעירו בגדד – לימודים ציוניים עבריים. בילדותו למד עברית ואף היה מסוגל לדקלם את שירי המשורר הלאומי, חיים נחמן ביאליק.

בשנת 1934, בהיותו נער צעיר בן 11, הגיע לארץ ישראל והתגורר עם שניים מאחיו הבוגרים שכבר חיו בארץ. בשנת 1935 הגיעו הוריו מבגדד והוא עבר להתגורר עמם בדירה מרווחת ברחוב בן־יהודה בלב תל אביב. מאז עלייתו לארץ ראה הלל את עצמו כבן הארץ, 'צבר', למרות שנולד בבגדד. הלל למד ב'גימנסיה הרצליה' בתל אביב, אשר נחשב לבית ספר בולט ואליטיסטי, לא רק בתל אביב אלא ביישוב כולו. הוא עצמו גדל בקרב בני גילו, מרביתם ממוצא אשכנזי, ומעולם 'לא ניסה לנצל היותו בן עדות המזרח לשם קידומו האישי'.¹

מנהל הגימנסיה, ד"ר ברוך בן־יהודה, הקים שבט צופים מיוחד שהיה חלוצי אך לא פוליטי, למען תלמידי הגימנסיה. הלל הצטרף לשבט

1 אליהו סלפטר ויובל אליצור, המימסד: מי שולט בישראל, א. לוי־אפשטיין, תל אביב 1973, עמ' 99.

והתעתד להיות חלוץ בהתיישבות העובדים. אסתר מאיר-גליצנשטיין כתבה עליו: 'הלל היה כמעט צבר. דרכו במחנות העולים ובקיבוץ הייתה אופיינית לצבר... את השכלתו התיכונית רכש במעוז התרבות הישראלית החדשה'.²

השלב השני בחייו: חלוציות, הצטרפות לקיבוץ ושליחות בארצות ערב

עם סיום לימודיו החל שנת הכשרה בדגניה א', הקבוצה הראשונה, אך חבריו לגרעין החליטו להקים יישוב חדש של הצופים והתיישבו בפרדס חנה בשנת 1942. הלל נבחר למרכז המשק הראשון של הגרעין. חברי הגרעין גרו במחנה זמני של הסוכנות היהודית והתפרנסו מעבודות חוץ בפרדסים ובמשקי הבית במושבה. הקמת גרעין להתיישבות על ידי חברי הצופים היה בגדר חידוש מבחינת התנועה.

ב-1946 עבר הגרעין למקום חדש בגבעת הקיבוצים, בין רחובות לנס ציונה. הגרעין עבר בעקבות בקשת יוסף רוכל (אבירד), מבכירי המפקדים ב'הגנה',³ כדי לסייע בבניית מפעל לנשק בשם 'מכון איילון', אחד המפעלים החשובים בתעשייה הצבאית לישראל.⁴ החלטת הגרעין לעבור לאזור רחובות לסייע במפעל הנשק נבעה במידה רבה מהתעקשותו של הלל, שהיה חבר מזכירות ודמות בולטת בגרעין. באוקטובר 1987⁵ נעשה מקום זה למוזיאון בעיר רחובות והלל היה אורח הכבוד בטקס חנוכת 'מכון איילון' – שחזור אחד ממכוני התעשייה הצבאית הגדולים של ארגון 'ההגנה'.

באוגוסט 1949, לאחר הקמת המדינה, הקימו חברי גרעין הצופים את קיבוץ מעגן מיכאל לחוף הים התיכון, סמוך לזיכרון יעקב. קיבוץ

2 מאיר-גליצנשטיין, **בין בגדאד לרמת גן**, עמ' 258. יש לציין כי הלל היה חבר תנועת 'הצופים' ולא תנועת הנוער 'מחנות העולים'.

3 אבירד היה מראשוני האלופים בצה"ל. שירת במטה הכללי עד 1954. תפקידו האחרון היה ראש אג"ם.

4 תרצה ארזי, "הקיבוץ" היה בית-חרושת ליצור כדורי סטן, **מעריב**, 3 בנובמבר 1987.

5 ב-1987 כיהן הלל כיושב ראש הכנסת ה-11.

זה היה אחד הקיבוצים הראשונים שהוקמו על ידי חברי תנועת הצופים, יחד עם קיבוץ בארי בנגב המערבי, שהוקם במוצאי יום הכיפורים תש"ז (5-6 באוקטובר 1946) במסגרת 11 היישובים שהוקמו בנגב באותו לילה. שני הקיבוצים האלה הצטרפו לארגון הקיבוצי 'הקיבוץ המאוחד'. בטקס העלייה לקרקע סוכם כי יהיה קיבוץ של דייגים ואיכרים וצוין כי 'הקיבוץ מונה כ-150 אנשים, ברובם בוגרי בתי-ספר תיכוניים בארץ';⁶ כמו שלמה הלל. באתר הקיבוץ נכתב: 'עלינו להתיישבות באדמות ביצת כבארה שנוקזה, על גבעת הכורכר סחופת הרוחות וחסרת עצים, בין כרמל וים, בין חיפה לתל אביב, מקום טוב באמצע'.⁷

הלל היה חבר קיבוץ מעגן מיכאל לא מעט שנים עד שהגיע לכנסת.⁸ חלק ניכר מחברי הקיבוץ היו חברי מפלגות אחדות העבודה או מפ"ם, ואילו הלל 'היה שם כמעט המפא"יניק היחיד'.⁹ ב-1958 עזבו הלל ומשפחתו את הקיבוץ, אך הוא שמר על קשרים הדוקים עם חברי הקיבוץ עד יום מותו: 'לאורך השנים [הם] שמרו על קשר הדוק עם חברים מהקיבוץ. חבריו בקיבוץ מתארים אותו כאיש צנוע, נעים הליכות, הגון וישר, מאחרוני "דור הנפילים"'.¹⁰

הלל נעדר מטקס הקמת קיבוץ מעגן מיכאל בעקבות גיוסו למוסד לעלייה ב', כשהיה בן 23 בלבד. מי שגייס אותו היה משה כרמיל (צ'רבינסקי), יד ימינו של מפקד המוסד לעלייה ב', שאול אביגור (מאירוב). הלל נשלח למולדתו עיראק כדי לסייע לעליית יהודי המזרח לאחר שהתברר כי מספר היהודים שיכולים להגיע לארץ ירד באופן דרמטי. לאחר השואה הגיעו רק מעט יהודים מאירופה ועלתה חשיבותה של יהדות המזרח כגורם מרכזי בבניין הארץ ובביצור היישוב.

6 "מעגן מיכאל" על אדמת כבארה, דבר, 26 באוגוסט 1949.

7 'אודות מעגן מיכאל', www.maaganmk.co.il/http_new/ViewPage.asp?pagesCatI=D=31237&siteName=maaganmk (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

8 ברשימת מפא"י לכנסת השנייה ציין כי הוא 'חקלאי' ומתגורר במעגן מיכאל. ברשימת מפלגתו לכנסת השלישית ציין שהוא 'חקלאי' שמתגורר במעגן מיכאל וברחוב בן-יהודה 121 בתל אביב (כתובת בית הוריו).

9 שלמה סנה, 'יומו הראשון של שלמה הלל כשר', למרחב, 19 בדצמבר 1969.

10 שלמה הלל, ביטאון התנועה הקיבוצית, 10 בפברואר 2021. הכתבה פורסם לאחר מותו של הלל.

בשנים 1946-1953 שירת הלל במסגרת המוסד לעלייה ב' בכמה מארצות המזרח – בעיקר בעיראק, במצרים ובסוריה – כאשר מוצאו המזרחי סייע לו בפעילותו. בעיראק שימש הלל דמות מרכזית ואף מכרעת במבצע שגרם לרבבות יהודים לעזוב את מולדתם עיראק ולעלות לארץ ישראל. הלל פעל בקבוצה קטנה שחבריה 'חילצו' בציציותיה את קהילת יהודי עיראק, ולבטח הצילו את ההמונים מאסונות וממעשי טבח שיבואו. זה היה 'אחד ממבצעי החילוץ הגדולים בהיסטוריה'. הוא עצמו ראה את חלקו בעליית יהודי עיראק כ'מי השיא בקריירה הציבורית שלו', וניתן להבין מדוע הלל 'העמיד את שנותיו הפוריות בפוליטיקה במקום השני'.¹¹

השלב השלישי בחייו: הצטרפות לעולם הפוליטי והדרך לחברות בכנסת

בשנת 1951 שהה הלל בפריז, בירת צרפת, במסגרת עבודתו במוסד לעלייה ב'. בשנה זו התחולל אירוע ששינה את חייו באופן דרמטי ומרחיק לכת, אשר העביר אותו מהשלב השני בחייו – שלב שירותו במוסד לעלייה ב' – לשלב השלישי בחייו, השלב הפוליטי.

ב-30 ביולי 1951 נערכו הבחירות לכנסת השנייה. ערב בחירות אלה קיבל הלל הצעה ממזכירות מפא"י להצטרף לרשימת מפא"י לכנסת. לא ברור כלל האם הוא היה חבר המפלגה או לא. סביר להניח כי הרצון לצרפו לרשימה נבע מהשיקולים הבאים: הלל היה אז בחור צעיר, בן 28 בלבד, חבר בקיבוץ חלוצי חדש ובן עדות המזרח. בסיעת מפא"י בכנסת הראשונה היו 46 חברים, בהם רק שני חברים מבני המזרח, לכן ראו ראשי מפא"י בצירופו של הלל לרשימת המפלגה צורך חיוני.

בקיץ 1951, ערב הבחירות לכנסת השנייה, שהה שלמה הלל בפריז במסגרת עבודתו במוסד. נשלח אליו מכתב מחבר הכנסת מאיר ארגוב

11 ג'קי חוגי, 'האיש שישב מול ראש ממשלת עיראק בזהות בדויה וביקש ממנו: "שלח את עמי"', מעריב, 12 בפברואר 2021. הכתבה פורסמה מספר ימים לאחר שהלל הלך לעולמו, ב-8 בפברואר 2021.

(גרובסקי), מראשי המפלגה וסיעתה.¹² המכתב, שהיה בגדר הפתעה מוחלטת מבחינתו, הכיל בקשה להצטרף לרשימת מפא"י וטופס הסכמה. להלל לא הייתה כל כוונה להיות חבר בית המחוקקים. הוא כלל לא רצה לעסוק בפוליטיקה. הוא חתם על הטופס שנשלח אליו ושלח אותו חזרה לתל אביב מתוך ההנחה שזה אינו סיפור רציני, אך במהרה התברר לו כי אנשי מפא"י התייחסו להצעה ברצינות וזו שינתה את חייו מן הקצה אל הקצה והכניסה אותו לפוליטיקה.

הלל סיפר במספר הזדמנויות כי מבחינתו היה זה אירוע מכונן בחייו. בריאיון שנערך עמו בארכיון למורשת בן-גוריון¹³ סיפר כי: 'אני הוכנסתי לרשימה של מפא"י לכנסת מבלי שהייתי בארץ... הייתי עוד בשליחות במצרים. לך זה לא אומר כלום, אבל זה בתקופה שאנשים כדי להיכנס לרשימה במקום כלשהו, היו צובאים על הדלתות והיו נמצאים שם ולא זזים. בבחירות לכנסת השנייה הייתי בן 27'.

אף כי הלל לא היה איש פוליטי. הוא העיד על עצמו 'שבקושי ידע איפה נמצאים משרדי מפא"י', והדגיש 'לא הייתי בשום מקרה פעיל מפלגה או עסקן פוליטי'.¹⁴ לדעתו הפנייה אליו נבעה מחלקו בעליית יהודי עיראק. כ-110,000 עולים הגיעו ממדינה זו והייתה להם זכות בחירה לכנסת. הכנסתו לרשימת הסיעה עשויה להביא לתמיכתם במפא"י. ראו בו מעין 'קישוט', בהיותו בחור צעיר מזרחי. הלל כתב על כך בספרו: 'אשפי הבחירות של המפלגה חישבו ומצאו כי רצוי לצרף לרשימת המועמדים גם אדם שיהיה מוכר להמוני העולים החדשים מעיראק שהסתופפו במעברות, וכבר היו בעלי זכות בחירה, כדי לקנות את אהדתם ולמשוך את קולותיהם'.¹⁵

12 ארגוב כיהן כמזכיר מפא"י והיה יושב ראש ועדת חוץ וביטחון של הכנסת במשך שנים רבות (1951-1963). על כך שהלל קיבל את המכתב מארגוב שמעתי ממנו אישית [י"ן].

13 ריאיון עם שלמה הלל, 28 בפברואר 1979, אב"ג, אור קולי, ראיונות, תיק מס' 87, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/219270 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

14 שם.

15 שלמה הלל, רוח קדים: בשליחות מחתרית לארצות ערב, עידנים, ירושלים, 1985, עמ' 344.

הלל צורף לרשימת מפא"י. בן-גוריון ציין ביומנו כי במקום 34 ברשימה נמצא 'שלמה הלל (בבלי)',¹⁶ אך בפועל היה מיקומו נמוך יותר – מספר חמישים – אשר היה במידה רבה מקום לא ריאלי. בעיתונות פורסמה רשימת מפא"י לבחירות לכנסת השנייה יומיים לפני יום הבחירות.¹⁷ מפא"י זכתה ב-45 מושבים בכנסת החדשה.¹⁸ הלל לא הגיע מיד לכנסת, אך בראשית התקופה בכנסת נערכו שינויים ברשימת מפא"י לאחר ששני חברי כנסת מטעמה נפטרו,¹⁹ וחבר הכנסת יצחק בן-צבי התפטר בדצמבר 1952 בשל בחירתו לנשיא המדינה.²⁰ בדצמבר 1952 נפטר חבר הכנסת אליהו הכרמלי (לולו), והגיע תורו של שלמה הלל לכהונה.²¹ נשלחו אליו 'מברקים היסטוריים' שהודיעו לו כי הוא חייב להגיע לארץ בהקדם האפשרי כדי לכהן כחבר כנסת חדש. תשובתו של הלל הייתה קצרה וחדה: 'תודה רבה, אני מתכוון להישאר, אני לא רוצה לחזור', אך ראשי סיעת מפא"י בכנסת לחצו עליו והוא נאלץ לחזור לארץ כדי לכהן כחבר כנסת. הוא העיד כי: 'כפו עליי הר כגיגית ובניגוד לרצוני – הרי העדפתי להשאיר בפריו ולרכז את ענייני העלייה במצרים ובצפון אפריקה'.²²

הלל לא מיהר לחזור ארצה. מקומו בכנסת היה פנוי יותר מחמישה חודשים. הוא הגיע לבית המחוקקים בחוסר רצון, אף כי רבים היו מוכנים לעשות הכול כדי להחליפו.

- 16 דוד בן-גוריון, יומן מלא, 22 ביוני 1951, אב"ג, עמ' 31, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/219270 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).
- 17 'רשימת חברי מפא"י', הארץ, 27 ביולי 1951.
- 18 מפא"י זכתה ב-256,456 קולות, שהם 37.3 אחוזים מכלל 924,885 קולות המצביעים.
- 19 חבר הכנסת יחזקאל הן נפטר באפריל 1952 ורחל צברי כנסה לכנסת במקומו. סגן ראש הממשלה, חבר הכנסת אליעזר קפלן נפטר ביולי 1952, ואברהם כלפון לכנסת במקומו.
- 20 יעקב ניצני הגיע לכנסת במקום בן-צבי. נחום ורלינסקי, שמקומו ברשימת מפא"י היה 47, העדיף להיות מנכ"ל תנובה ולא חבר כנסת.
- 21 הכרמלי נפטר ב-21 בדצמבר 1952, כשבועיים לאחר בחירתו של יצחק בן-צבי לנשיא המדינה.
- 22 ריאיון עם שלמה הלל, 28 בפברואר 1979, אב"ג, אור קולי, ראיונות, תיק מס' 87, עמ' 18, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/219270 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

הלל כחבר הכנסת השנייה

הלל נשבע אמונים כחבר כנסת וב־4 במאי 1953 והרגיש אי־נוחות רבה: 'כל העסק הזה נראה לי זר – הרגשתי כמו דג ביבשה'.²³ הלל היה מצעירי הכנסת, על פי עיתון דבר הוא 'הצעיר בין צירי הכנסת'.²⁴ צירפו אותו לשתי ועדות בכנסת: ועדת החוקה, החוק והמשפט וכן ועדת הפנים. משה שרת כתב עליו דברים חמים ביומנו האישי: 'שלמה הלל החמוד, חבר כנסת מחלוצי בבל, חבר קיבוץ'.²⁵ הלל היה הספרדי השישי בסיעת מפא"י.²⁶ כהונתו כחבר הכנסת השנייה נמשכה כשנתיים ובתקופה זו הוא נאם מעט במליאת הכנסת.²⁷ את נאומו הראשון במליאה נשא באוגוסט 1953, כשלושה חודשים לאחר כניסתו לבית המחוקקים.²⁸ בנאומו התייחס הלל לשאלת קליטת העולים, נושא שהתמקד בו במשך כל תקופת כהונתו כחבר כנסת. הוא נשא נאום על התנאים הקשים והבלתי נסבלים של העולים החדשים שחיו בהתיישבות. ראוי לציין שהוא התייחס לכלל העולים החדשים, בלי לציין את עדתם. הלל ציין שהעולים שהגיעו להתיישבות 'נשכחו מהלב', אלה הם אנשים:

אשר חיים כיום במקומות הקשים ביותר בארץ, התנאים
שגם רבים מאתנו אשר עברו תקופה חלוצית, לא היו
עומדים בהם. כשישנו חוסר עבודה בארץ משתדלים...
למצוא פתרון לאנשים שבעיר או בסביבותיה, במעברות.
אבל כשישנו חוסר עבודה וחוסר קיום לאנשים שעלו

23 שם.

24 הוא היה בן פחות מ־30 שנים. חבר הכנסת רוסתם בסתוני ממפ"ם היה בן גילו. ראו: ש' הלל נכנס לתפקידו, דבר, 5 במאי 1953.

25 משה שרת, יומן אישי, כרך א', ספריית מעריב, תל אביב 1978, עמ' 195.

26 הספרדים בסיעת מפא"י: בכור־שלום שטרית, ישראל ישעיהו־שרעבי, רחל צברי, אברהם כלפון ויעקב ניצני (שהיה בולגרי). שלושת האחרונים הצטרפו לכנסת לאחר היווסדה. יש לציין שרחל צברי הייתה האישה המזרחית היחידה בכנסת.

27 על פי דברי הכנסת, הלל נאם רק כעשרים נאומים.

28 הדיון עסק בחוק התקציב לשנת 1953-1954. ראו: דברי הכנסת, הישיבה המאליים ושמונים ושלוש של הכנסת השנייה, 4 באוגוסט 1953, עמ' 2143-2144.

להתיישבות, עולים שאין להם אפשרויות מחייה, לאלה
אין איש דואג; אנשים הגיעו במקומות מסוימים עד כיכר
לחם.²⁹

משה שרת, שכיהן אז כראש הממשלה, שימש מעין פטרון להלל
במפא"י ובמוסדותיה. ביומנו האישי כתב על האפשרות לצרפו למזכירות
המפלגה. הוא דרש לצרף למזכירות 'לפחות איש אחד מעדות המזרח',
והסביר את דרישתו: יש בה עשרה חברים, אחד מהם יליד הארץ³⁰
והשאר יוצאי מזרח אירופה, מרוסיה ומפולין, ואין בה 'איש מכל העדות
המזרחיות המונות רבבות בקרב המפלגה'. דרישת שרת התקבלה. וחה"כ
בבה אידלסון "הציעה את חה"כ שלמה הלל למזכירות" ואכן הלל צורף
למזכירות.³¹

שרת ניסה לצרף את הלל לוועדה המדינית של מפא"י, שהייתה
ועדה מכובדת ביותר: היו בה 12 חברים שחלקם היו ראשי המדינה
וראשי מפא"י, כמו דוד בן-גוריון, משה שרת, גולדה מאיר, לוי אשכול,
זלמן ארן ופנחס לבון. הוא דרש לצרף לוועדה זאת שני אישים חדשים:
חבר הכנסת דוד ליבשיץ³² וחבר הכנסת שלמה הלל. הוא ראה בהם
'מוחות מדיניים מובהקים, אם כי השני [הלל] עודנו בוסר "נא" בשיקול
דעתו'.³³ בנקודה זאת התייחס שרת ל'מוחו המדיני' ולא למוצא העדתי
שלו.

למרות הרגשת הזרות החל הלל לפעול בכנסת וגם במסגרת מפלגתו.
הוא הצטרף לחוג צעירי המפלגה, נכנס לפעילות במסגרת צעירי מפא"י,
שרובם היו עירוניים שהתיישבו בקיבוצים שהם עצמם הקימו.³⁴ הלל,

29 ריאיון עם שלמה הלל, 28 בפברואר 1979, אב"ג, אור קולי, ראיונות, תיק מס' 87, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/219270 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

30 מדובר בעמי אסף שנוולד בראש פינה ב-1903.

31 שרת, יומן אישי, כרך ב', עמ' 359, עמ' 381.

32 ליבשיץ היה חבר מפ"ם שעבר למפא"י בשנת 1954, יחד עם חברת הכנסת חנה למדן.

33 שרת, יומן אישי, כרך ג', עמ' 652. סביר להניח ששרת ראה בהלל אדם צעיר מדי (הוא היה אז רק בן 32).

34 על כך ראו: בראלי, מפא"י בראשית העצמאות, עמ' 140.

היה בין היחידים בחוג זה שכיהנו אז כחברי כנסת,³⁵ והוא שיתף פעולה עם חברים שהיו לדמויות פוליטיות בולטות בכנסת ובממשלה, כמו: אהרן ידלין, שהיה חבר קיבוץ חצרים; שמעון פרס, שהיה חבר קיבוץ אלומות; אשר ידלין ואברהם עופר (הירש), שהיו חברי קיבוץ חמדיה. קשריו עם אברהם עופר היו הדוקים ביותר, עד מותו הטרגי בראשית 1977. משה שרת כתב לא מעט על חוג צעירים זה ועל הלל עצמו ביומנו האישי. בפברואר 1954 כתב על 'קבוצת צעירים שהתארגנה בזמן האחרון ומגמתה לחולל התנערות מחשבתית וארגונית במפלגה. פעיל באותה קבוצה גם אשר ידלין.³⁶ שייכים אליה חה"כ שלמה הלל, רענן ויץ (!) ועוד אחדים שאיני מכירם'.³⁷ באוגוסט 1955 שרת כתב על משלחת מטעם 'הדור הצעיר', שחבריה היו יזהר סמילנסקי, אשר ידלין, גדעון בן-ישראל³⁸ ושלמה הלל, שביקש משרת, אשר כיהן שנים רבות כשר החוץ, לכהן כמזכיר המפלגה. שרת לא קיבל את הבקשה וטען 'כי קרוב לוודאי כי אשאר שר החוץ'.³⁹

הלל כחבר הכנסת השלישית

הלל נבחר לכנסת השלישית ב-26 ביולי 1955, כאשר מקומו ברשימת מפא"י – מקום 25 – היה מכובד וגבוה. סיעת מפא"י ירדה באותן בחירות לכנסת מ-45 מושבים ל-40 מושבים, והיו ברשימתה רק ארבעה חברים ממוצא מזרחי.⁴⁰ בכנסת החדשה היה הלל חבר בשלוש ועדות:

- 35 גם יזהר סמילנסקי (הסופר ס' יזהר) כיהן אז כחבר כנסת. הוא כיהן בכנסת שנים רבות מטעם מפא"י ורפ"י.
- 36 אשר ידלין היה בן משפחתו של משה שרת. רעייתו דליה, הייתה בתה של עדה גולומב, אחותו של שרת.
- 37 שרת, יומן אישי, כרך ב', עמ' 342.
- 38 בן-ישראל שגולד ב-1923 היה אחד מראשי חוג הצעירים. כיהן כחבר כנסת בשנים 1959-1961, 1962-1965 מטעם מפא"י ורפ"י.
- 39 שרת, יומן אישי, כרך ד', עמ' 1144. השיחה נערכה כאשר היה ברור שראש הממשלה הבא יהיה בן-גוריון ולא שרת. שרת המשיך לכהן כשר החוץ עד יוני 1956, אז הדיח אותו בן-גוריון.
- 40 מדובר בבכור-שלום שטרית (מקום שישי), ישראל ישעיהו-שרעבי (מקום 17), שלמה הלל ורחל צברי (מקום 26). אברהם כלפון ויעקב ניצני לא נבחרו לכנסת השלישית.

ועדת החוקה, חוק ומשפט, ועדת הכנסת וועדת השירותים הציבוריים. הוא היה אפוא חבר כנסת פעיל מאוד.

לקראת אותן הבחירות לכנסת השלישית מונה הלל לאחד מ-12 נציגי מפא"י בוועדת הבחירות המרכזית לבחירות.⁴¹ זוהי עדות נוספת למעמדו המכובד במפלגה. הוא אף היה פעיל במערכת תעמולת הבחירות של מפא"י, בעיקר כנציג עולי המזרח ובני בבל. הלל השתתף בפגישת 'עולי בבל' ברמת גן, לצד ראש הממשלה ושר החוץ משה שרת, פגישה ש'הייתה חוויה עמוקה לרבים, במפגן רב-רושם של אהבה והערכה למדינה ולמפא"י'. שרת נאם במשך כשעתיים 'הופסק תכופות בתשואות רמות'. חבר הכנסת שלמה הלל, 'מחלוצי בבל הראשונים', נאם אחריו ודיבר על 'תרומת עולי בבל בעבר בנכסי הרוח והתרבות שהנחילו לעם ועל חלקם בהווה'. הלל הדגיש שעולים אלה מעוניינים 'שהמדינה תהא מונהגת בידיים נאמנות', וקרא 'לבני עדת הבבלים להתלכד סביב מפא"י'. גם דבריו של הלל 'נתקבלו בתשואות סוערות'.⁴² כאשר נפתח מושב הכנסת השלישית הוצג הלל כך: 'חבר קיבוץ מעגן מיכאל, בן 36. יליד בגדד, נתחנך בארץ. משליחי ההעפלה מארצות המזרח'.⁴³ הודגש אפוא כי הלל נתחנך בארץ למרות שנולד בבגדד. הלל כיהן כחבר כנסת השלישית כארבע שנים ובקיץ 1959, לקראת תום תקופת הכהונה של הכנסת, החליט הלל החלטה דרמטית וב-6 ביולי 1959 התפטר מהכנסת, אף כי הייתה בימיה האחרונים.⁴⁴ הוא התפטר כדי להצטרף לשירות הדיפלומטי במשרד החוץ. בריאיון שנערך עמו שנים רבות לאחר מכן הוא טען כי התאכזב מהטיפול בקליטת העולים המזרחים וזה הניעו להתפטר מהכנסת.⁴⁵ בריאיון שנערך במסגרת הארכיון למורשת

41 מכתב מרכז מפא"י ליושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק, 31 בינואר 1955, אב"ג, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/133697 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

42 'דברי משה שרת', דבר, 24 ביולי 1955. שרת כתב על כך ביומנו האישי: 'יום דחוס ומתוח, התכוונתי כהוגן ל[נאום באסיפת הבחירות] ברמת-גן.' (שרת, יומן אישי, כרך ד', עמ' 1096). שרת לא ציין כלל את דבריו הלל.

43 'מוסף ליום פתיחת הכנסת השלישית', מעריב, 15 באוגוסט 1955.

44 הבחירות לכנסת הרביעית נערכו ב-3 בנובמבר 1959.

45 מאיר-גליצנשטיין, בין בגדאד לרמת גן, עמ' 267.

בן-גוריון הרחיב על כך ואמר: 'התפטרתי מהכנסת מרוב ייאוש ואכזבה'.⁴⁶ שני חברי כנסת צעירים ממפלגתו – אהרן רמז ואהוד אבריאלי – התפטרו לפניו 'כי הרגישו מחנק'.⁴⁷ הוא עצמו הצליח להחזיק מעמד בכנסת זמן רב יותר אף שהעיד כי 'בהחלט הרגשתי מחנק טוטאלי'.

השלב הרביעי בחייו: השירות הדיפלומטי במשרד החוץ

הלל ביקש לשרת כשגריר באחת מהנציגויות הישראליות שהוקמו באותם ימים באפריקה. השירות הדיפלומטי באפריקה נראה אז כמעשה חלוצי שהנהיגה שרת החוץ גולדה מאיר.⁴⁸ ב'יבשת השחורה': 'אפריקה הפכה להיות היעד העיקרי לפעילותה ולהישג העיקרי שלה בעשר שנות כהונתה כשרת החוץ'.⁴⁹

לא במקרה היו שלושת שגרירי ישראל הראשונים באפריקה חברי קיבוצים בעלי רקע תנועתי חלוצי: הראשון היה חנן יבור, שהיה חבר קיבוץ כפר מכבי, אשר שירת כקונסול כללי בגאנה משנת 1956, עוד לפני שהייתה למדינה עצמאית, במאוס 1957;⁵⁰ השני היה אהוד אבריאלי, חבר קיבוץ נאות מרדכי, אשר מונה באוגוסט 1957 לשגריר ישראל בקונגו, ליבריה וגאנה והיה לשגריר הישראלי הראשון באפריקה;⁵¹ השלישי היה שלמה הלל, שמונה לשגריר ישראל בגינאה. חנן עינור, חבר קיבוץ אשדות יעקב ששירת כשגריר בסנגל ובאתיופיה, כתב על הדרך שבה מינתה גולדה מאיר את השגרירים באפריקה: 'גולדה מאיר האמינה שרק

46 ריאיון עם שלמה הלל, 28 בפברואר 1979, אב"ג, אור קולי, ראינות, תיק מס' 87, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/219270 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

47 אהרן רמז התפטר בדצמבר 1957, בהיותו בן 38, וכיהן כמנהל אדמיניסטרטיבי של מכון ויצמן. בהמשך הצטרף רמז למשרד החוץ וכיהן כשגריר ישראל בלונדון בשנים 1965-1970. אהוד אבריאלי התפטר מהכנסת ביולי 1957, בהיותו בן 40, כדי לכהן כשגריר קונגו, גאנה וליבריה.

48 גולדה מאיר כיהנה כשרת החוץ כעשור, מיוני 1956 עד ינואר 1966.

49 מירון מדוני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, משכל, תל אביב 2008, עמ' 335.

50 בקיץ 1958 מונה יבור לשגריר ליבריה.

51 אבריאלי, שכהן כחבר כנסת השלישית מטעם מפא"י והתפטר כדי לשרת כשגריר, נקט צעד דומה לצעדו שנקט הלל.

אדם שעבד במו ידיו והתנסה ביצירה המשקית יבין את הבעיות שניצבות בפני העולם הזקוק לפיתוח כלכלי וחברתי כאוויר לנשימה.⁵²

ימים ספורים לאחר התפטרותו של הלל מהכנסת דנה הממשלה על אישור מינויו כראש נציגות.⁵³ המינוי הוצג על ידי ולטר איתן, שכינה כמנכ"ל הראשון של משרד החוץ במשך שנים רבות.⁵⁴ מרדכי בנטוב, שהיה שר הפיתוח וחבר מפ"ם, חקר על מעמדו הדיפלומטי: האם הלל יהיה שגריר או שמא ציר. איתן סיפר שראש הממשלה התקשר עמו 'והציע ששלמה הלל יצא לשם כשגריר'. הוא נימק מדוע יש להעניק לו דרגת שגריר: 'גינאה היא מדינה חדשה, היא רגישה מאוד מאוד, שלא תהיה מקופחת לעומת גאנה וליבריה, שיש להן שגרירים'.⁵⁵ איתן ציין בדבריו שהמצב בגינאה עדין ביותר, כי היא 'היחידה העומדת תחת השפעת הסובייטים, על כל פנים הקומוניסטיים'.

בסיכום הדיון הוחלט להעביר את הסוגיה לוועדת השרים לענייני חוץ וביטחון, שהייתה עתידה להתכנס למוחרת, ב-13 ביולי 1959. נראה כי הוועדה העניקה להלל דרגת שגריר,⁵⁶ וכשבוע לאחר מכן נכתב כי הלל יצא לקונאקרי בתוך שבועיים כדי להקים את שגרירות ישראל.⁵⁷ בשלהי אוגוסט 1959, בקונאקרי בירת גינאה, הגיש הלל את כתב האמנה שלו לנשיא המדינה אחמד סקו טורה, כשגריר הישראלי הראשון בגינאה.⁵⁸ מבחינתו ומבחינת משפחתו הייתה תקופת השירות

52 חנן עינור, 'שלושים שנות סיוע בינלאומי', בתוך: משה יגר, יוסף גוברין ואריה עודד (עורכים), משרד החוץ: 50 השנים הראשונות, כתר, ירושלים 2002, עמ' 961.

53 'ישיבה מח/שי"ט של הממשלה', 12 ביולי 1959, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), עמ' 45-50, journaliststudio.google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=469393d2ec965ad2&docid=1148ef8ae188ffef_828502a5fcab2dc3&dapvm=2 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

54 איתן כיהן בתפקיד 11 שנים (1948-1959). הוא הציג את המינוי בפני הממשלה בשם שרת החוץ גולדה מאיר, שלא הייתה בארץ.

55 הקימו את שגרירות ישראל בשתי מדינות אלה עוד לפני כן.

56 לא ניתן להגיע לפרוטוקול ועדה זו.

57 ש. הלל – לגינאה תוך שבועיים, על המשמר, 23 ביולי 1959.

58 ש. הלל הגיש כתב האמנתו, שערים, 25 באוגוסט 1959. אחמד סקו טורה (Ahmed Sékou Touré), היה הנשיא הראשון של גינאה וכיהן בתפקידו שנים רבות, 1958-1984.

הדיפלומטי בגינאה בלתי נסבלת. בשיחה עם העיתונאית ורה אלישיב סיפר הלל על 'שתי שנים קשות בקונאקרי'.⁵⁹ לאחר שנים רבות סיפר הלל על שליחתו באופן גלוי:

הלכתי למקום שהיה אז הכי מחורבן שיכול להיות עלי אדמות. לא וושינגטון, לא פריז. מקום שאלוהים שכח אותו. אבל אני לקחתי הכול ברצינות והצלחתי... לבנות בסיס למערכת הקשרים נדירה בין ישראל לכמה וכמה מדינות אפריקה, שהייתה קריטית למדינה.⁶⁰

לאחר כשנתיים, בראשית 1961, הוחלט במשרד החוץ לצמצם את הנציגות הישראלית בגינאה ולשנות את מעמד ראש הנציגות משגריר לדיפלומט בדרגה נמוכה יותר – מיופה כוח.

הלל הועבר לשרת במדינה אחרת שזכתה בעצמאות – חוף השנהב⁶¹ – שם כיהן כשגריר ישראל משום שבמשרד החוץ ראו בו דיפלומט בכיר ורב-ניסיון.⁶² גולדה מאיר עצמה ויועציה הבכירים, כולל הממונה הישיר של הלל, אהוד אבריאלי, הבינו את החשיבות הרבה של יחסיו עם חוף השנהב ואת הקשר עם נשיאה הבולט והכריזמטי פליקס הופואה-בואני (Félix Houphouët-Boigny), שחיוו 'קשורים קשר בל יינתק בהיסטוריה המודרנית של חוף השנהב ובגורלה של מדינה זו'. הופואה-בואני הוביל את אפריקה השחורה הדוברת צרפתית והשפיע על עמדותיה בזירה הבין-לאומית.⁶³ בשל כך מינתה גולדה מאיר את שלמה הלל בראשית פברואר 1961 לכהן כשגריר הראשון של ישראל

59 ורה אלישיב, 'שיחה עם שלמה הלל', דבר, 3 ביולי 1961.

60 'תפסיקו להתבכין, אנחנו המפא"ניקים כבר מזמן לא בשלטון', גלובס, 4 בדצמבר 2016.

61 'ישראל תצמצם נציגותה בגינאה, השגריר ש' הלל יעבור לחוף השנהב', מעריב, 23 בינואר 1961.

62 חנן עינור, 'היחסים עם חוף השנהב', בתוך: משה יגר, יוסף גוברין ואריה עודד (עורכים), משרד החוץ: 50 השנים הראשונות, עמ' 681.

63 שם.

באביג'אן, בירתה בפועל של חוף השנהב, וכשגריר לא-תושב במדינות: וולטה עילית, ניגריה ודהומיי.⁶⁴

הלל כיהן כשגריר חוף השנהב בשנים 1961-1963. ביולי 1962 ערך נשיא המדינה, יצחק בן-צבי, ביקור בחוף השנהב והלל ליווה אותו בביקורו.⁶⁵ מבחינתו היה ביקור הנשיא שיא כהונתו כשגריר בחוף השנהב. יום לפני אותו ביקור נפגש הלל עם ראש הממשלה בן-גוריון וסיפר לו על הפעילות הישראלית בחוף השנהב, למשל על חברה ישראלית אשר בונה באביג'אן בית מלון. בן-גוריון פרס לפני הלל את מטרת הביקור: 'לראות ארץ צעירה שהגיעה בזמן קצר להתקדמות רבה'. הוא אף סבר שתקומת ישראל סייעה לאפריקנים 'להתקומם ולהרים ראש'.⁶⁶

עם סיום תקופתו כהונתו כשגריר באפריקה המשיך הלל לעבוד במשרד החוץ כדיפלומט וכפקיד בכיר בשירות המדינה. הוא העדיף לא לפעול כדמות פוליטית, מונה למנהל מחלקת אפריקה ונחשב 'אחד העובדים הבכירים בשירות החוץ... [ש]זכה להערכה רבה על מילוי תפקידיו'.⁶⁷ כשנבחר הלל לשגריר צוין כי 'מעטים הם דיפלומטים מבני עדת הספרדים וארצות המזרח הנמנים על משרד החוץ שלנו. אלה שנתקבלו למשרד זה – אין חלקם עם מעצבי מדינת החוץ של ישראל'. בראש הנהלת משרד החוץ עמד המנהל הכללי של המשרד,⁶⁸ היו לו 5-6 סגנים. ביניהם אף אחד מיוצאי ארצות המזרח. כולם נמנים על בני אשכנז.⁶⁹ הלל היה אפוא בין הספרדים המעטים בהנהלת משרד החוץ הישראלי.

64 'משרד החוץ יודיע על שורת מינויים דיפלומטיים חדשים', הארץ, 7 בפברואר 1961.

65 'נשיא חוף השנהב יבקר בארץ ב-15 ביולי', הארץ, 1 ביולי 1962.

66 דוד בן-גוריון, יומן מלא, 14 ביולי 1962, אב"ג, עמ' 1, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/225916 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

67 'מנהל מחלקת אפריקה הודיע שיפרוש', למרחב, 29 ביוני 1964.

68 מנכ"ל המשרד היה ד"ר חיים יחיל. באותם ימים החליפו אריה לבבי בתפקיד.

69 ש' ירושלמי, 'יוצאי ארצות המזרח במשרד החוץ', במערכה, 4 (40), 1964: עמ' 4, 16. כתב העת במערכה היה ביטאון היהודים הספרדים, שפורסם על ידי ועד העדה הספרדית בירושלים בשנים 1961-1991. עורכו היה דוד סיטון, עיתונאי ואיש ציבור ספרדי.

הממונה הישיר על הלל היה אהוד אבריאלי, סגן המנהל הכללי במשרד החוץ לענייני אפריקה ואסיה,⁷⁰ אשר כיהן כחבר הכנסת השלישית וכשגריר באפריקה לצד שלמה הלל. אבריאלי היה אחד מבכירי ומראשוני שירות החוץ ומעמדו הציבורי ובמשרד החוץ היה מעמד מיוחד. בצעירותו כיהן כציר הישראלי הראשון בצ'כוסלובקיה בימי מלחמת העצמאות,⁷¹ ודמות מכרעת בארגון משלוחי נשק לארץ. אבריאלי הציל את עצם הקיום של המדינה כי התקבל 'בזכותו נשק רב מצ'כוסלובקיה לישראל בתקופת הרת-גורל של מלחמת הקוממיות. נשק, שאפשר לצה"ל לגבור על פלישת צבאות ערב ולהציל את ישראל מכיליון'.⁷² עזריאל קרליבך, העורך הראשי הראשון של עיתון מעריב כתב כי 'אבריאלי הוא ללא ספק, אחד הנציגים המוצלחים המעטים שבחר להם עד הנה משרד החוץ'.⁷³

בראשית שנות החמישים כיהן אבריאלי בתפקידים בכירים ביותר: מנהל כללי של משרד ראש הממשלה (בשנים 1951-1952) ושל משרד האוצר (בשנים 1952-1953) וקשריו עם ראש הממשלה בן-גוריון היו הדוקים ביותר. לאחר מותו נכתב כי הוא 'שימש כיד ימינו של דוד בן-גוריון'.⁷⁴ מבחינת האופי והמבנה הנפשי היה פער גדול בין השניים. הלל היה אדם צנוע משך כל חייו הארוכים, שלא התרברב בפעילותו הענפה, למשל על חלקו המכריע בעליית רבבות יהודי עיראק לארץ. ואילו אבריאלי היה אדם יהיר שהבליט את הישגיו ואשר ראו בו מומחה מרכזי לענייני אפריקה וסולל הדרך לקשרינו עם יבשת זאת. לאחר מותו, בשנת 1980, נכתב כי 'אבריאלי נחשב לאדריכל יחסיה המיוחדות של ישראל עם ארצות אפריקה'.⁷⁵ רפאל (רפי) רופין, שכיהן כשגריר

70 אהוד אבריאלי כיהן בתפקידו בשנים 1961-1965, עד שמונה לשגריר ישראל ברומא.

71 אבריאלי נולד ב-1917. הוא כיהן כציר ישראל בצ'כוסלובקיה בשנים 1948-1949, וכציר ישראל ברומניה בשנים 1950-1951. כאשר מונה לציר ישראל היה בן 31 בלבד.

72 רפאל רופין, שליחות לטנגניקה, משרד הבטחון – ההוצאה לאור, תל אביב 1986, עמ' 298.

73 עזריאל קרליבך, 'יומן המערכה', מעריב, 3 בינואר 1949.

74 א. אבריאלי יובא היום למנוחות בנאות מרדכי, דבר, 29 באוגוסט 1980.

75 יוסי ינאי, 'אהוד בכל מקום', העולם הזה, מס' 2244, 3 בספטמבר 1980. אבריאלי הלך לעולמו ב-27 באוגוסט 1980.

באפריקה בתקופתו,⁷⁶ כתב כי אבריאל היה 'האיש המושך בחוטים מאחורי הקלעים, אשר על פיו יישק דבר', על הקשר עם אפריקה ידוע כי 'דעתו שלו היא תמיד נכונה. הערכותיו והשקפותיו הן מבחינת אקסיומות, שאינן טעונות הוכחה ומי שלא יקבלן ימצא עצמו בחוץ'.⁷⁷ על אף מעמדו במשרד החוץ וההערכה שרחשו לו על מקומו המיוחד במדינת ישראל ובשירות החוץ כ'חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של תקומת ישראל',⁷⁸ עלו יחסיהם של הלל ואבריאל על שרטון. מטרתו של הלל, שרקם 'קשרים אמיצים ומקיפים עם עמי אפריקה', הייתה לעשות את המחלקה שבראשה עמד למחלקה עצמאית שקשורה להנהלת משרד החוץ ולא מחלקה שכפופה ישירות לאבריאל, שגם הוא עצמו שימש כשגריר.⁷⁹ בעיתון **מעריב** נכתב כי שלמה הלל 'הביע [את] רצונו לפרוש מתפקידו' בשל 'אי-הבנות מסוימות בעבודה היומיומית' עם אבריאל. הנהלת משרד החוץ ביקשה מהלל להשאיר בתפקידו, אך הוא העדיף להתפטר.⁸⁰ הלל היה סבור כי היה יכול לפעול 'במסגרת מחלקתו באופן עצמאי, בתיאום עם המדיניות הכללית של שרת החוץ, אולם עצמאות זו, לא ניתנה לו. כל מה שתכנן הלל נזקף לחשבוננו של אבריאל. לפעמים התברר כי דברים שעמד לבצע – בוצעו שלא בידעתו ישירות'. דברים אלה הביאו למשבר ביחסיהם, שבעטיו ביקש הלל לפרוש ממשרד החוץ 'אבל גורמים, מחוץ למשרד החוץ, התערבו ומר הלל נאות, שלא ברצונו, לצאת "לגלות" כחבר משלחת ישראל באו"ם'.⁸¹

שרת החוץ גולדה מאיר, העריכה מאוד את הלל, אמרה כי היא 'מעריצה אותו. [הוא] אחד האנשים המוצלחים והמוכשרים שלנו',⁸² ועשתה הכול כדי להשאירו בשירות החוץ. מאיר מינתה אותו לתפקיד

76 רופין כיהן כשגריר הישראלי הראשון בטנגניקה בשנים 1961-1964.

77 רופין, **שליחות לטנגניקה**, עמ' 297.

78 יוסי ינאי, 'אהוד בכל מקום', **העולם הזה**, מס' 2244, 3 בספטמבר 1980.

79 ג. מאיר קיבלה התפטרות ש. הלל, **למרחב**, 10 ביולי 1964.

80 **מעריב**, 29 ביוני 1964, עמ' 19.

81 ירושלמי, 'יוצאי ארצות המזרח במשרד החוץ', עמ' 16.

82 יוסף חריף, 'שגרירים בעל כורחם', **מעריב**, 3 ביולי 1964.

דיפלומטי מכובד כציר במשלחת ישראל באו"ם בניו יורק, שבראשה עמד השגריר מיכאל קומי, דיפלומט ותיק ובכיר בשירות החוץ אשר היה אחראי לקשרים עם נציגי אפריקה ואסיה בדרגת ציר מוסמך.⁸³ בתקופת שהותו של הלל בניו יורק עלה שמו מספר פעמים כמועמד לחבר ממשלה או לשר המשטרה.

בינואר 1966, לקראת הרכבת ממשלת אשכול החדשה, הוזכר שמו כחבר הממשלה החדשה.⁸⁴ באוקטובר 1966, לקראת פרישתו של שר המשטרה שטרית,⁸⁵ פנתה לראש הממשלה אשכול משלחת של יוצאי בבל, בראשות דוד פתל, חבר כנסת מטעם מפא"י, ודרשה ממנו למנות את הלל לתפקיד. אשכול לא קיבל את הדרישה בטענה שהלל צעיר מידי.⁸⁶ ואילו הלל עצמו לא היה מוכן לקבל את תיק המשטרה 'כי אינו מוכן ליהפך לספרדי מקצועי'. הוא הבהיר כי הוא מוכן לכהן כחבר ממשלה, אך לא אקבל את תיק המשטרה או תיק הדואר, המיועדים באופן מסורתי לעסקנים ספרדים.⁸⁷ עם זאת, עצם העובדה כי שמו הוזכר כחבר ממשלה עתידי הייתה רבת-משמעות.

הלל שירת במשלחת ישראל לאו"ם בניו יורק במשך שלוש שנים, עד תחילת 1967, אז צירף אותו שר החוץ אבא אבן להנהלת משרד החוץ. הלל הצטרף לצמרת משרד החוץ וזכה בקידום בולט. הוא מונה לסגן המנהל הכללי של משרד החוץ לענייני המזרח התיכון.⁸⁸ הוא היה חבר הנהלת המשרד, בראשות המנהלים הכלליים אריה לבבי וגדעון רפאל,⁸⁹

83 'הלל - למשלחת באו"ם', מעריב, 2 בספטמבר 1964; 'הלל - למשלחת באו"ם', למרחב, 2 בספטמבר 1964. מקומו של הלל במשלחת היה שלישי - אחרי ראש המשלחת מיכאל קומי וסגן ראש המשלחת יואל בר-רומי, שדרגתו הייתה ציר מוסמך - כמו הדרגה של הלל.

84 'קשיים בחלוקת התיקים', מעריב, 9 בינואר 1966.

85 שטרית פרש מתפקידו ב-31 בדצמבר 1966.

86 'משלחת יוצאי בבל פנתה לאשכול בעניין תיק המשטרה', היום, 17 בנובמבר 1966. מי שקיבל את תיק המשטרה היה אליהו ששון. על האפשרות למנות אותו לחבר ממשלה, ראו: 'אשכול תובע מ"הגוש" הפסקת התארגנותם', הצפה, 13 בנובמבר 1966.

87 'אנשים', העולם הזה, מס' 1524, 16 בנובמבר 1966.

88 'מינויים חדשים במשרד החוץ', הצפה, 16 בפברואר 1967.

89 לבבי כיהן כמנהל הכללי בשנים 1964-1967, ורפאל כיהן בתפקיד בשנים 1967-1971.

במקום מרכזי גזית,⁹⁰ לצד דיפלומטים בכירים כמו: משה ביתן, הממונה על יחסי ישראל וצפון אמריקה, ואריה אשל, הממונה על יחסי ישראל עם דרום אמריקה.

בצמרת המשרד נחשב הלל ל'עוף מוזר'. על כך כתב העיתונאי אלי אייל: 'צירופו של הלל לצמרת משרד החוץ שובר את המסגרת הנוקשה של המועדון הכמעט סגור של הנהלת המשרד. בניגוד לראשי המשרד, הלל אינו איש הממסד של המשרד – הוא לא צמח במשרד זה ולא בשורות החוץ'. אייל מציין כי את 'עיקר הקריירה שלו אינו חב למשרד החוץ', וכי הלל הוא דמות שונה מראשי המשרד ש'עשו את דרכם כפקידי משרד החוץ וכדיפלומטיים כמעט מיום כינון המדינה'.⁹¹ הלל כיהן בתפקיד כשלוש שנים, בשנים 1967-1969. בתקופה זאת היה מעורב בשאלת עתיד השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. לדוגמה, ב-10 ביולי 1967, כחודש לאחר תום המלחמה, הוא שלח לאבא אבן, שר החוץ הממונה עליו, תזכיר שעוסק ב'דעות ומחשבות של תושבי הגדה המערבית לגבי העתיד', שבו קבע כי מנהיגי ונכבדי הגדה המערבית 'לרבות הקיצוניים שביניהם, טענו שיש ביום למצוא הסדר של קבע ביו ישראל לגדה, וטענו כי יהיה בהסדר כזה כדי להפיג המתחים בין ישראל לארצות ערב'. חלק ניכר מהם 'גילה רצון בהסדר שיאפשר קיום עצמאי של הגדה המערבית, בצרוף רצועת עזה, והקמת יחידה מדינית פלסטינאית'.⁹² דברים אלה היו מפתיעים וחשובים עד מאוד.

השלב החמישי בחייו: דרכו לממשלה ולמשרד המשטרה

בשנת 1969 הוא ברור שהלל ימשיך בקריירה הדיפלומטית במשרד החוץ. הוא שירת במשרד זה עשור, משנת 1959, והיה אמור לקבל תפקידים בכירים במשרד החוץ בירושלים ובשירות הדיפלומטי, כשגריר

90 גבריאל שטרן, 'שינויים ומינויים במשרד החוץ', על המשמר, 16 בפברואר 1967.

91 אלי אייל, 'איש חדש בצמרת משרד החוץ', הארץ, 17 באפריל 1967.

92 א"מ, חצ 4088/9.

באחת המדינות. ואולם, באותה שנה התחולל שינוי דרמטי ורב־משמעות בחייו: הוא צורף לממשלת גולדה מאיר בתפקיד שר המשטרה. ב־28 באוקטובר 1969 התקיימו הבחירות לכנסת השביעית ומפלגת 'המערך' הייתה המפלגה הגדולה ביותר, בעלת 56 נציגים בכנסת החדשה.⁹³ לוי אשכול נפטר בשלהי פברואר 1969, וגולדה מאיר, שהייתה אז ראש ממשלה מכהנת, הרכיבה ממשלה חדשה – הממשלה ה־14. הממשלה דמתה לממשלה האחרונה של אשכול. ממשלה רחבה בעלת 104 חברים בקואליציה, כולל סיעת גח"ל שהייתה מפלגת האופוזיציה הראשית בממשלה הקודמת.⁹⁴ הממשלה כללה 22 חברים ולא היה כל שינוי בהרכב השרים בהשוואה לממשלת אשכול האחרונה. זמן קצר לאחר הבחירות הוזמן הלל לשיחה בלשכת ראש הממשלה: 'שיחה שהוא מגדיר אותה כמאוד כללית ובלתי מחייבת'. בשיחה עלתה שאלה על נכונותו להצטרף לממשלה, אך הלל לא השיב על כך באופן ברור וחד־משמעי. לאחר אותה שיחה נסע לפריז בשליחות דיפלומטית מטעם משרד החוץ. עם חזרתו לארץ המתינה לו הודעה דחופה בשדה התעופה: הוא הוזמן לשיחה עם ראש הממשלה. בשיחה, שנערכה כיומיים לאחר חזרתו, הודיעה לו מאיר על צירופו לממשלה החדשה כשר המשטרה.⁹⁵

השיחה התקיימה ימים ספורים לפני השבעת הממשלה בכנסת. מאיר החליטה בעצמה על צירוף הלל לממשלה בלי להתייעץ עם מקורביה. למרות שהלל היה מזרחי מאיר ראתה בו לא כנציג עדות המזרח, אלא כנציג הדור הצעיר במפלגתו. דן מרגלית כתב כי הלל 'אינו רואה את עצמו כנציג המזרח. הן לא בחרו בו... הוא יכול לראות את עצמו כנציג הצעירים שמשותלים בממשלה'.⁹⁶

93 הצביעו ל'מערך' החדשה 632,035 מצביעים, ששיעורם היה 46.2 אחוזים מכלל הבחורים.

94 בקואליציה היו נציגי המפלגות הבאות: מפלגת 'העבודה' (63); גח"ל (22); המפד"ל (11); הליברלים העצמאיים (4); פועלי אגודת ישראל (2); סיעות המיעוטים שקשורות ל'מערך' (2).

95 שלמה סנה, 'יומו הראשון של שלמה הלל', למרחב, 19 בדצמבר 1969.

96 דן מרגלית, 'שלמה הלל – שר המשטרה החדש', הארץ, 10 בדצמבר 1969.

גולדה מאיר פנתה לשלמה הלל והציעה לו להצטרף לממשלתה החדשה כשר המשטרה. שנים רבות לאחר מכן סיפר הלל כי מאיר התקשרה אליו וביקשה שיכהן כשר בממשלתה בלי להיות חבר כנסת, 'לא עמדתי בפיתוי והשבתי בחיוב להצעתה', אמר.⁹⁷ הלל זכה, אפוא, בחברות בממשלה ובתיק המשטרה על מגש של כסף, ללא מאבקים פוליטיים, כפי שהיה לחבר כנסת, 16 שנים לפני כן. הוא הגיע לשולחן הממשלה בדרך המלך כי היה במידה רבה 'בן טיפוחיה של גולדה'.⁹⁸ הלל היה שונה לחלוטין משמעון פרס, בן דורו, אשר הגיע לממשלה זאת אחרי מאבקים פוליטיים קשים ביותר, משום שגולדה מאיר התנגדה לו והעדיפה לקדם את שלמה הלל.

מערכת היחסים בין גולדה מאיר להלל הייתה מורכבת. בשנת 1954 יזמה מאיר פרויקט שנקרא 'שיכון עממי', בהיותה שרת העבודה.⁹⁹ הלל, שכינה אז כחבר הכנסת השנייה, ביקר את הפרויקט בחריפות. הוא טען כי מטרת הפרויקט היא חלוקת דירות לפועלים ותיקים, כלומר לוותיקי הארץ, ואילו לדעתו יש לחלק אותן לעולים חדשים, 'אנשים מהמעברות, מהפחונים והאוהלים'. מאיר זעמה על כך והשיבה לו: 'איך אתה מעז לבקר את הממשלה? איך אתה לבקר אותי? אתה חבר כנסת שלנו'. יחסיהם היו מתוחים ביותר לאחר המקרה. הקרח נשבר רק בראשית 1960 כשמאיר, אז שרת החוץ, ביקרה בגינאה והלל, שהיה אז השגריר, ארגן לה במדינה 'ביקור ממלכתי לתפארת'. היא 'הייתה מבסוטית, אפילו חייכה'.¹⁰⁰ כפי שכבר צוין, מאיר סייע לו במינויו במשלחת האו"ם אחרי סכסוכו עם אהוד אבריאלי, שעבד עם הלל במשרד החוץ בשנים 1962-1964.

97 חן זורע, 'בגובה העיניים על שלמה הלל', זמן ירושלים, 26 בדצמבר 2012.

98 מיכאל בר-זהר, כעוף החול: שמעון פרס – הביוגרפיה, משכל, תל אביב 2006, עמ' 407.

99 אגף השיכון היה אז חלק ממשרד העבודה. את משרד השיכון הקימו מאוחר יותר, בשנת 1961.

100 סטלה קורין ליבר, 'תפסיקו להתבכין, אנחנו המפא"יניקים כבר מזמן לא בשלטון', גלובס, 4 בדצמבר 2016. על ביקורה בגינאה ראו: 'גב' מאיר תיפגש עם מנהיגי גינאה', הארץ, 14 בינואר 1960; 'שרת החוץ בגינאה', על המשמר, 13 בינואר 1960.

לאחר הבחירות דנו בעיתונות בצירופו העתידי של הלל לממשלת מאיר החדשה. העיתונות ראתה בו מועמד לחבר ממשלה במקום שני השרים המזרחים שכיהנו בה – שר המשטרה אליהו ששון, שכיהן שמונה שנים בממשלה,¹⁰¹ וישראל ישעיהו, שכיהן כשר הדואר שלוש שנים בלבד. בעיתון הצפה נכתב כי הלל יצורף לממשלה כנציג עדות המזרח: 'עדיין לא ברור איזה תיק יימסר לידי'. עלתה האפשרות שהוא יכהן כשר בלי תיק ויהיה ממונה על ענייני המיעוטים;¹⁰² בעיתון דבר נכתב מפי 'מקורות מוסמכים' כי 'קרוב לוודאי' ששלמה הלל יהיה שר המשטרה.¹⁰³ בעולם הזה, נכתב כי צמרת מפלגת העבודה 'מחפשת מועמד לתפקיד שר מבני עדות המזרח', מתוך הנחה שהשרים המזרחים, אליהו ששון וישראל ישעיהו-שרעבי, לא יכהנו בממשלה הבאה. בכתבה הוזכרו שלושה מועמדים לתפקיד שר בממשלה: ראש עיריית באר שבע אליהו נאוי, הכלכלן והדיפלומט אביעזר שלוש¹⁰⁴ ואיש משרד החוץ שלמה הלל.¹⁰⁵

ב-8 בדצמבר 1969 אישר מרכז מפלגת העבודה את 12 נציגי הממשלה החדשה. רוב מכריע של חברי המרכז אישרו אותם פה אחד ורק שמונה חברים נמנעו. שמעון פרס, התמנה לשר בלי תיק,¹⁰⁶ ושלמה הלל לשר המשטרה.¹⁰⁷ שניהם היו אנשים צעירים בני 46, והיו השרים היחידים שגילם היה פחות מחמישים. שאר השרים היו מבוגרים יותר, וביניהם כאלה שהתקרבו לגיל שבעים.¹⁰⁸ נכתב כי אמנם מאיר הצליחה למנות אותם 'אבל מרביתם היו בשנות השישים לחייהם'.¹⁰⁹ כמה

101 אליהו ששון כיהן כשר הדואר בשנים 1961-1967, וכשר המשטרה בשנים 1967-1969.

102 שאול שיף, 'מסתמן הרכב הממשלה', הצפה, 20 בנובמבר 1969.

103 'שלמה הלל יהיה שר המשטרה', דבר, 25 בנובמבר 1969.

104 בשנת 1969 כיהן אביעזר שלוש כסגן מנכ"ל לענייני כלכלה ושותף בין-לאומי במשרד החוץ.

105 'דף תשקיף', העולם הזה, מס' 1679, 5 בנובמבר 1969.

106 פרס קיבל את תיק הקליטה לפיקדון, כשמפ"ם סירבה לקבל את תיקי הבריאות והקליטה.

107 'שיבת מרכז מפלגת העבודה', 8 בדצמבר 1969, אמ"ע, 24/69.

108 למשל, שר החקלאות חיים גבתי שנולד ב-1901 היה אז בן 68.

109 מדוני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, עמ' 495.

מהשרים היו מבוגרים מאוד, כמו למשל שר החקלאות חיים גבתי, ושר המשפטים יעקב שמשון שפירא – הם היו אז בני 67.

לממשלה הצטרף צעיר נוסף – עוזר ויצמן, שהיה שר התחבורה מטעם גח"ל.¹¹⁰ ויצמן הגיע לממשלה יום אחד לאחר שחרורו מצה"ל. הוא כיהן כראש אגף המבצעים במטה הכללי. בספר זיכרונותיו ציין עוזר ויצמן כי 'למחרת, 15 בדצמבר [1969], בבגדים אזרחיים, נשבעתי אמונים כשר התחבורה בממשלת ישראל'.¹¹¹ במאמר המערכת של מעריב נכתב כי בממשלה החדשה יש 'כמה פנים חדשים והבולטים ביניהם הם עוזר ויצמן, שמעון פרס ושלמה הלל. כל אחד ותחום התמחותו וניסיונו ושירותו בעבר'.¹¹²

הלל הצטרף כשר המטרה לממשלה ה-15 שהוקמה בדצמבר 1969 ובראשה עמדה גולדה מאיר. זו הייתה ממשלה רחבה. בקואליציה היו 102 חברי כנסת,¹¹³ והממשלה כללה 24 שרים, כולל ששת שרי גח"ל, שרק שניים מהם היו ספרדים: שלמה הלל 'הבבלי' וויקטור שם-טוב 'הבולגרי'. הלל היה הראשון בין חברי 'חוג הצעירים' שהגיע לשולחן הממשלה (חוץ ממשה דיין ומשמעון פרס). חבריו הגיע לממשלה מספר שנים לאחר מכן, למשל: אהרן ידלין ואברהם עופר שהגיעו לממשלת רבין הראשונה ביוני 1974.

הלל חזר לעולם הפוליטי לאחר יותר מעשור בעולם הדיפלומטי. הוא הדגיש כי אינו מכיר היטב את העולם הזה ואמר, בהומור עצמי, כי: 'בחיים המפלגתיים הקרדיט שלי הסתכם באפס אחד גדול, אם כי נדמה לי שפעם נבחרתי לאיזו ועידה חקלאית'.¹¹⁴ הלל ראה את עצמו הן כנציג הדור השני ודור מלחמת עצמאות והן כנציג יהודי עיראק. בריאיון שערך עמו יצחק שור מעל המשמר נשאל הלל אם יש הצדקה לקיום נפרד של משרד המטרה או שיש לצרפו למשרד הפנים או

110 ויצמן, שנולד ב-1924 היה אז בן 45. הוא היה צעיר מפרס ומהלל בשנה אחת.

111 עוזר ויצמן ודב גולדשטיין, לך שמים לך ארץ, ספריית מעריב, תל אביב 1975, עמ' 317.

112 'הממשלה שתוצג היום', מעריב, 15 בדצמבר 1969.

113 בקואליציה היו נציגי המפלגות הבאות: מפלגת 'העבודה-מפ"ם' (56); גח"ל (26);

המפד"ל (12); הליברלים העצמאיים (4); סיעות המיעוטים שקשורות ל'מערך' (4).

114 דן מרגלית, 'שלמה הלל – שר המטרה החדש', הארץ, 10 בדצמבר 1969.

למשרד המשפטים. הלל השיב כי 'חלוקת משרדי הממשלה בארץ נוצרה כפונקציה של מציאות פוליטית ומפלגתית', עוד לפני מלחמת ששת הימים, 'ועתה לא כל שכן. יש הצדקה אובייקטיבית לקיומו של משרד המשטרה'.¹¹⁵ הלל לא נימק את ראייתו אך במשך כל השנים שבהן כיהן בתפקיד שר המשטרה הוא טען שוב ושוב שאין שום סיבה לבטל את המשרד, להיפך.

הלל הגיע למשרד שבראשו עמדו ספרדים מאז קום המדינה. שר המשטרה הראשון היה בכור-שלום שטרית,¹¹⁶ השני היה אליהו ששון והלל החליפו בתפקיד והיה לשר השלישי. ששון היה דיפלומט בכיר ומראשוני אנשי משרד החוץ.¹¹⁷ מהבחינה הפוליטית ששון היה מתון וידוע כ'יונה'. בניגוד לששון היה הלל במידה רבה 'נץ', 'שבעבר נהה לא פעם אחרי עמדותיו של דיין'. נטען כי החלפת שרים אלה עשתה את הממשלה החדשה לניצית יותר ובכך 'עלולה לבודד את ישראל'.¹¹⁸

נכתב רבות על עמדתו המדינית של הלל. מיכאל בר-זהר, מחבר הביוגרפיה על שמעון פרס, התייחס לראייתו הניצית של הלל בלעג מסוים כשציין שהלל היה 'זהיר מאוד לחרוג מקו גולדה ולא לקומם את דיין'. ואולם, הלל היה ידוע היטב כמי שמוכן 'לעקוץ' את שר החוץ אבא אבן, שזמן קצר לפני כן היה הממונה הישיר שלו, ואכן 'את זה הוא עושה לעת מצוא'.¹¹⁹ ויקטור שם-טוב ממפ"ם, שכיהן כשר הבריאות,¹²⁰ הצטרף לממשלת מאיר יחד עם הלל. הוא כתב כי בקרב שרי מפלגת העבודה היו שרים שתמכו בפשרה הטריטוריאלית היונית בנוסח יגאל אלון והיו שרים שתמכו בפשרה הפונקציונלית הניצית בנוסח משה דיין, ואילו הלל 'היה נץ עם "עמדה ניידת" בין שתי הפשרות'.¹²¹ הוא לא היה אפוא 'נץ מלא', אך לא ניתן לראותו כ'יונה צחורה'.

115 יצחק שור, 'ריאיון עם שר המשטרה', על המשמר, 2 בינואר 1970.

116 הוא כיהן בתפקידו בשנים 1948-1967.

117 ששון שימש ציר באנקרה, ציר ושגריר ברומא ושגריר בברן.

118 אהרן גבע, 'גדולה יותר – נצית' יותר, למרחב, 19 בדצמבר 1969.

119 בר-זהר, כעוף החול, עמ' 407.

120 ויקטור שם-טוב כיהן בתפקיד בשנים 1970-1977.

121 ויקטור שם טוב, אחד מהם, מערכת, דליה 1997, עמ' 42.

כשנכנס הלל לתפקידו אמר דברים מפורשים על מעמד משרדו: משרד המשטרה מעניק לכלל הציבור שירות חשוב ביותר 'והעובדה שבראשו עומד כל השנים שר ספרדי, אינה הופכת אותו למשרד ספרדי, כמו שאין האוצר בבחינת משרד אשכנזי'.¹²² העיתונאי דן מרגלית התייחס ליחסו הכפול מעמדו כנציג עדות: מצד אחד לא ראה את עצמו כנציג עדות המזרח, שלא בחרו בו לתפקיד, אלא כנציג הצעירים המשתלבים בממשלה. ואילו מצד אחר, הוא ידע היטב שגולדה מאיר הזמינה אותו לממשלה מכיוון שהייתה חייבת לקחת בחשבון 'את הצורך הדמוקרטי לשלב בממשלה קבוצות שונות וזרמים שונים'.¹²³

הלל חבר ממשלה ושר המשטרה

יום לאחר השבעת הממשלה נערך טקס חילופי שרי המשטרה ובו קיבל הלל את המשרד מאליהו ששון. בישיבת הפרדה מהממשלה היוצאת אמר ששון: 'אני סבור שהמשטרה ראויה היטב למשרד מיוחד ועם שר מיוחד אשר יביא דבריו בענייניה לממשלה, לכנסת ולציבור כולו'.¹²⁴

ביומו הראשון של הלל כשר המשטרה הוא הגיע ללשכתו בבית אגרון שבמרכז ירושלים,¹²⁵ 'כשהוא לבוש בחליפה חגיגית כהה' יחד עם השר היוצא ששון אשר 'גולל בפני הלל את הבעיות המשטרה, משמר הגבול ונציבות בתי הסוהר'. כשעזב ששון עמד הלל לבדו לראשונה לנוכח הבעיות המורכבות של משטרת ישראל אך סבר כי הוא מסוגל להתמודד עמן וכי התמודד בעבר עם אתגרים רבים:

122 שלמה סנה, 'ומו הראשון של שלמה הלל כשר', למרחב, 19 בדצמבר 1969.

123 דן מרגלית, 'שלמה הלל – שר המשטרה החדש', הארץ, 10 בדצמבר 1969.

124 'ישיבה כ"ב/תשל של הממשלה', 14 בדצמבר 1969, א"מ, עמ' 26-27, journalstudio. [google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=0acbb2d3c1e04674&docid=7baf6d127bc6b396_828502a5fcab2dc3&dapvm=2](https://www.google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=0acbb2d3c1e04674&docid=7baf6d127bc6b396_828502a5fcab2dc3&dapvm=2). (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

125 לשכת שר המשטרה שכנה אז ב'בית אגרון' בירושלים.

יש לו לשלמה הלל הופעה של איש תקיף ובעל כושר –
החלטה. יש לקוות שאין זו מראית עין בלבד, מה שלעתיד
הבלתי ידוע נהנה הוא ממקדמה עשירה בזכות המעשים
הרבים שעשה בעבר.¹²⁶

הלל כיהן כשר המשטרה תקופה ארוכה – כשבע וחצי
שנים – בשלוש ממשלות ותחת שני ראשי ממשלה, גולדה מאיר
ויצחק רבין.¹²⁷ הוא היה השר היחיד שמינה שלושה מפקחים כלליים
אהרן סלע, שאול רוזוליו וחיים תבורי.¹²⁸ שאול רוזוליו, המפכ"ל
החמישי של משטרת ישראל, היה בן כיתה של הלל בגימנסיה הרצליה,
יליד תל אביב ובן למשפחה מכובדת ביותר.¹²⁹

כשנכנס הלל לתפקיד נאלץ להתמודד עם בעיה מרכזית מבחינתו:
הכוח והסמכות נמצאו בידי המפכ"ל ולא בידיו. לקודמו בתפקיד,
אליהו ששון, התברר כי היקף סמכויותיו ומידת מעורבותו של השר
הם מצומצמים ביותר בשל פקודת המשטרה שחוקקה בתקופת המנדט
הבריטי. ששון ניסה להגיע להסדר עם המפכ"ל פנחס קופל,¹³⁰ אך מיד
נתקל בקיר אטום של עמדה נוקשה מצד המפכ"ל שהייתה מעוגנת
היטב בפקודת המשטרה. משום כך העדיף ששון לא להמשיך בתפקידו
במשרד המשטרה. הלל לא ידע עד כמה בעיה זאת היא מטרידה
ורבת-משמעות.

שנים רבות לאחר שפרש ממשרד המשטרה סיפר הלל כי הגיע
למשרד קטן. לשר הייתה אומנם לשכה מכובדת, אך במשרד עצמו היו
'שלושה-ארבעה חדרים. בראשו עמד מנהל, ולא חלילה מנכ"ל, ללמדך

126 שלמה סנה, יומו הראשון של שלמה הלל כשר, למרחב, 19 בדצמבר 1969
127 מדצמבר 1969 עד יוני 1977, בממשלות 15-17. בשנת 1995 שינו את שם התפקיד
ל'שר לביטחון הפנים'.

128 אהרן סלע מונה לתפקידו בקיץ 1972 במקום המפכ"ל השלישי פנחס קופל, שמונה
לתפקיד ב-1964. בספטמבר 1972, לאחר פחות מחודשים למינויו, נפטר סלע. שאול
רוזוליו כיהן בתפקיד מ"1 בנובמבר 1972 עד 31 בדצמבר 1976. חיים תבורי נכנס
לתפקידו ב-1 בינואר 1977, לאחר מספר חודשים סיים הלל את כהונתו.

129 אימו של רוזוליו, דורה, הייתה אחותו של חיים ארלוזורוב.
130 קופל היה המפכ"ל השלישי שכיהן בתפקיד, בשנים 1964-1972.

שלמנהל משרד המשטרה אין כל סמכויות של משטרה.¹³¹ המנהל לא היה אזורת, אלא ניצב במשטרה, יוסף בן-פורת,¹³² עם שניים או שלושה עוזרים.

הלל החליט באופן מודע וברור לשנות את התפקיד ואת הדימוי של שר המשטרה: השר אינו חייב להיות 'שר ייצוגי' שעונה על שאילתות והצעות לסדר היום שהועלו במליאת הכנסת, אלא חייב לצקת תוכן של ממש בתפקידי המשרד והשר עצמו. הלל ניסה להגיע להסכמות עם המפכ"ל פנחס קופל, שמונה על ידי קודמו¹³³ ואשר תואר על ידו כ'איש חביב ומסור בלב ובנפש... [ש]היה איש צנוע מאוד', אך הוא נכשל בכך. הלל הצליח לשבור את 'המעגל הסגור' של צמרת המשטרה, ומצא בו נקודת תורפה: העלאה בדרגות של קציני משטרה, מדרגת ניצב-משנה ומעלה, מחייבת את חתימת השר – כלומר, הוא העניק לעצמו כוח ניכר מול צמרת המשטרה. כדי לקדם בדרגה קצינים בכירים נאלץ קופל להגיע להסכם ולפשרה עם השר הלל. הוא הסכים להעביר את יחידת התקציב מהמטה הארצי של המשטרה למשרד השר וצעד זה העניק להלל את האפשרות להיות מעורב בבניית התקציב המשטרה. הוא עצמו היה בקשר אישי עם שר האוצר פנחס ספיר בנקודה זאת.

הלל סיפר כי כאשר נכנס לתפקידו לא נוהל נושא התקציב במרכז במשרד המשטרה, אלא על ידי כל יחידה בנפרד, כמו למשל המטה הארצי של המשטרה או נציבות בתי הסוהר. הלל עצמו קבע כי 'ריכוז כל הנושא הקציבי במסגרת משרד המשטרה. על כל המשתמע מכך לגבי קביעת סדרי עדיפויות [ו]פיקוח על ההוצאה'.¹³⁴ הלל נאבק על שני נושאים נוספים שהיו חיוניים מבחינתו. הנושא הראשון היה דרישתו שהיועץ המשפטי של המשטרה 'ישמש גם יועץ

131 שלמה הלל, 'התהוותו של משרד המשטרה', משטרה וחברה, 4 (2000): 35-59.

132 בן-פורת היה עוזר מפכ"ל המשטרה אשר קיבל דרגת ניצב בשנת 1959. בשנים 1968-1975 כיהן כמנכ"ל משרד המשטרה.

133 קופל מונה על ידי השר הראשון, שטרית, בשנת 1964.

134 לוי יצחק הירושלמי, 'ראיון עם שלמה הלל', מעריב, 17 בספטמבר 1976.

משפטי לשר, באופן עצמאי בלי התיווך של המפכ"ל'. ביוני 1974 מינה הלל את חנה הירש ליועצת המשפטית למשטרה, האישה הראשונה שמונתה לתפקיד. שנים רבות לאחר מכן אמרה הירש כי הלל היה 'אחד האנשים הישרים והגונים בפוליטיקה הישראלית'.¹³⁵

הנושא השני שהלל ביקש לשנות היה דרישתו לקיים 'פגישות אישיות בארבע עיניים בין השר לבין הניצבים במשטרה והמפקדים הבכירים'. פגישות אלה סיפקו להלל 'תמונה מקיפה של הלכי הרוח והבעיות האמתיות שעמדו בפני המשטרה', ולא דרך המסננת של המפכ"ל.

בכתבה שפורסמה בספטמבר 1976, שש שנים לאחר שנכנס לתפקידו, נכתב שהלל 'מעורב היטב בענייני המשטרה... והפגין בקיאות בכול נושאה'. הודגש כי מעורבותו במשרדו ניכרת יותר בהשוואה לחוסר המעורבות של קודמיו בתפקיד – שטרית וששון. הלל עצמו אמר באופן ברור שמעורבותו גברה עם השנים.¹³⁶ מבחינתו, בהיותו שר המשטרה הממונה, אין אחריות מיניסטריאלית ללא סמכות.

הלל בממשלת יצחק רבין הראשונה

בקרב שרי מפלגת העבודה היו שני שרים שלא היו חברי הכנסת השביעית. הראשון היה שלמה הלל, שצורף לרשימת 'המערך' לכנסת במקום מכובד ביותר – מקום שמיני¹³⁷ – ממוקם גבוה יותר מאישים בכירים, כגון: ישראל גלילי (מקום תשיעי), יוסף אלמוגי (מקום 11) ושמעון פרס (מקום 12). השר השני היה חיים בר-לב,¹³⁸ שלא היה חבר כנסת וצורף לרשימה במקום 113, מקום מכובד אך לא ריאלי. ואולם, בתקופת הכנסת השמינית המשיך בר-לב לכהן כחבר ממשלה.¹³⁹

135 'גברת הברזל', כותרת ראשית, מס' 263, 16 בדצמבר 1987, עמ' 29.

136 'ירושלמי', 'יוצאי ארצות המזרח במשרד החוץ', במערכה, 4 (40), עמ' 4.

137 מיד אחרי ישראל ישעיהו-שרעבי, שכהן אז כיושב ראש הכנסת, והיה במקום שביעי ברשימה.

138 הוא צורף לממשלה במארכ 1972, תפקידו היה שר המסחר והתעשייה.

139 בר-לב נבחר כחבר כנסת רק בשנת 1977, בכנסת התשיעית.

הלל נבחר לכנסת השמינית בראשית 1974, כ-15 שנים לאחר פרישתו מהכנסת השלישית. הוא כיהן בכנסת 18 שנים, עד תום הכנסת ה-12, בשנת 1992. בישיבת מרכז מפלגת העבודה שדנה ברשימת המפלגה לכנסת השמינית אמר הלל: 'במשך שנים רבות הייתי מחוץ לפעילות הציבורית. בפעם האחרונה שישבתי בוועדת מינויים זה היה ב-1955 בבחירות לוועידת ההסתדרות'.¹⁴⁰

ברשימת 61 המועמדים הראשונים של 'המערך', שפורסמה ערב הבחירות לכנסת,¹⁴¹ תואר הלל כך: 'שר המשטרה. עלה מעיראק ב-1934. היה מראשי מבצע "עזרא ונחמיה", להצלת יהודי עיראק, שגריר ושליח משרד החוץ'. צוין כי הלל הוא מועמד חדש לכנסת. ארבעים חברי כנסת היו חדשים בתפקיד ושלושה היו חברי כנסת בעבר, אחד מהם היה שלמה הלל.¹⁴²

בראשית דצמבר 1973, בימי מלחמת יום הכיפורים וכחודש לפני הבחירות לכנסת, הצביע מרכז מפלגת העבודה הצבעת אמון בראש הממשלה גולדה מאיר כמועמדת המפלגה לראשות הממשלה הבאה. בהצבעה השתתפו 341 חברי מרכז ומאיר זכתה לרוב גדול של הקולות, 291 חברים. 33 חברים בלבד הצביעו נגדה ו-15 חברים נמנעו.¹⁴³ במאמר המערכת של מעריב נכתב בלעג מסוים כי הניצחון המכריע של מאיר במרכז מפלגתה הוא צפוי 'בגלל העובדה הפשוטה, כי אין כרגע לעבודה ולמערך מועמד אחר פרט לגולדה מאיר לראשות הממשלה'.¹⁴⁴ דניאל בלוך כתב בדבר שחברי מרכז מפלגתה התלכדו סביב מאיר ללא התלהבות משום שסברו 'אולי הפעם הראשונה מאז תנועת הפועלים

140 'ישיבת מרכז מפלגת העבודה', 29 בספטמבר 1973, אמ"ע, 23/73. הבחירות לוועידת ההסתדרות נערכו במאי 1955, בדבריו הוא קיווה שברשימת המפלגה יהיה נציג מוסלמי במקום ריאלי.

141 'רשימת מועמדי המערך', דבר, 28 בדצמבר 1973.

142 'פנים חדשות בכנסת', מעריב, 4 בינואר 1974. השניים שכיחנו בכנסת בעבר היו: שולמית אלוני ואמנון לין. בעיתון העולם הזה נכתב שהשר שלמה הלל 'היה כבר ח"כ בכנסת השנייה והתפטר לרגל התמנותו לשגריר באחת מארצות אפריקה' ('אנשים', העולם הזה, מס' 1898, 16 בינואר 1974).

143 'ישיבת מרכז מפלגת העבודה', 5 בדצמבר 1973, אמ"ע, 23/73.

144 'כפי שאפשר היה לצפות', מעריב, 6 בדצמבר 1973.

להנהגה הציונית ב-1933, כי קיימת סכנה רצינית לערעור הבכורה של מפלגת העבודה במדינת ישראל.¹⁴⁵

בתעמולת הבחירות של 'המערך' שיחקה גולדה מאיר תפקיד מרכזי. לדוגמה, ערב יום הבחירות פורסמה איגרת לאזרחי ישראל מאת גולדה מאיר, 'ראש ממשלת ישראל ומועמדת המערך לראשות הממשלה', ובה נכתב: 'אנו מבקשים את אמונכם כדי להעמיד לעם הנהגה מוסמכת מנוסה ומחוזקת, בראשות המערך, העונה על צרכי התקופה הגורלית'.¹⁴⁶

העיתונות הגיבה להודעת מאיר. במאמר במערכת של דבר נכתב כי הודעתה 'העלתה לשיא דרמטי את חזיון הלבטים, הבלבול וההתפצלויות הפנימיות שאפיין בשבועות האחרונים את הזירה הפוליטית', והודגש ש'אפשר עדיין מורגשת כאן השפעתו של הלם אוקטובר, אבל אם אין אנו רוצים בהלם נוסף, עלינו להיחלץ ממעגל הקסמים הזה'.¹⁴⁷ יוסף חריף, כתב פוליטי ותיק ובכיר במעריב, תיאר את המשא ומתן הקואליציוני, 'שכולו רצוף היה ביזיונות', והעיד על 'תהליכי ההתפוררות המסתמנים במפלגת העבודה', ועל כן אין לתמוה 'שגולדה מאיר הגיעה לרגע העצוב בחייה' שבו נאלצה להחזיר את המנדט לנשיא. חריף הגיע למסקנה ברורה כי 'תם עידן גולדה'.¹⁴⁸

לאחר הבחירות החלה גולדה מאיר להרכיב את ממשלתה החדשה כאשר שלושה שרים ותיקים לא הצטרפו אליה: שר השיכון זאב שרף,¹⁴⁹ שר המשפטים יעקב שמשון שפירא¹⁵⁰ ושר העבודה יוסף אלמוגי, שנבחר לראש עיריית חיפה בשלהי ינואר 1974 ופרש מהממשלה. הרכבת הממשלה לא הייתה פשוטה. במטה 'המערך' שרר דכדוך לנוכח תוצאות הבחירות לכנסת – המפלגה ירדה מ-56 מושבים ל-51

145 דניאל בלוך, 'התלכדות ללא התלהבות', דבר, 7 בדצמבר 1973.

146 'רשימת מועמדי המערך', דבר, 28 בדצמבר 1973.

147 'שיאו של משבר', דבר, 4 במארס 1974.

148 יוסף חריף, 'טריקת הדלת של גולדה', מעריב, 4 במארס 1974.

149 שרף הצטרף לממשלה בנובמבר 1966, וכיהן כחבר ממשלה כשבע וחצי שנים.

150 יעקב שמשון שפירא הצטרף לממשלה בינואר 1966 ובראשית נובמבר 1973 התפטר מתפקידו.

מושבים בכנסת. ראשיה החליטו לעשות כל מאמץ ולהקים ממשלה בהקדם. חבר הכנסת אברהם עופר, שעמד בראש מטה הבחירות של המפלגה, לא היה בטוח אם יצליחו להרכיב ממשלה יציבה במקרה ש'המערך' יקבל פחות מחמישים מושבים בכנסת החדשה, וייתכן שייאלצו לערוך בחירות חוזרות. אומנם הליכוד לא קיבל מנדט ציבורי להרכבת ממשלה חדשה,¹⁵¹ אך כאשר שאל עופר האם הציבור נתן מנדט מספיק ל'מערך', שאלתו הכעיסה מאוד את גולדה מאיר.¹⁵² כך, אפוא, החלה גולדה מאיר לצעוד בדרך חתחתים לקראת הרכבת ממשלתה החדשה. במאמר המערכת של מעריב נכתב כי 'אם תקום הממשלה של גב' גולדה מאיר – היא תהיה מלווה בצירי לידה חזקים וממושכים, הן בעניין המצע והן בעניין ההרכב האישי'.¹⁵³ בשלהי ינואר 1974 הטיל פרופ' אפרים קציר, נשיא המדינה הרביעי, על מאיר את מלאכת הרכבת הממשלה החדשה. הטקס בלשכת הנשיא היה קצר ורשמי. הנשיא ציין כי גולדה מאיר קיבלה ממנו את תפקיד הרכבת הממשלה באופן מידי וכי הוא סמוך ובטוח שהחלטתה המהירה קשורה למצב החירום, ושהיא עשתה זאת מתוך אחריות לאומית כבדה.¹⁵⁴ שתי דמויות מרכזיות טלטלו את המהלך התקין של הרכבת הממשלה. הדמות הראשונה הייתה שר הביטחון משה דיין. מיד לאחר הבחירות, ב-7 בינואר 1974, הודיעה מאיר לדיין כי היא נחושה בהחלטתה למנותו לשר הביטחון בממשלתה החדשה, ואולם, לקראת שלהי פברואר פנה דיין למאיר ואמר לה כי בתנאים הקיימים הוא לא יכהן בממשלתה, ומפלגתו, רפ"י, תאתר לו מחליף.¹⁵⁵ לקראת כינון הממשלה הודיע דיין כי הוא מוכן להצביע בעדה, אך לא מוכן

151 'הליכוד' ירד בבחירות מ-32 מושבים ל-39 מושבים, אך לא היה מסוגל להרכיב את הממשלה.

152 'דיכאון בצמרת המערך', מעריב, 1 בינואר 1974; מדויני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, עמ' 598.

153 'הציפיות והחששות: תיקן', מעריב, 1 בינואר 1974.

154 רפאל אלדור, 'הנשיא הציע – וג. מאיר קיבלה מיד התפקיד להרכבת ממשלה חדשה', מעריב, 21 בינואר 1974.

155 משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, עידנים, ירושלים 1976, עמ' 731-732; מדויני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, עמ' 602.

להצטרף אליה. כמוהו גם שמעון פרס הודיע על כוונתו לא להצטרף לממשלה.¹⁵⁶

המחאה הפוליטית והציבורית נגד דיין, שהלכה והתגברה, הייתה מרכזית בהחלטתו. בראשית פברואר 1974 החל מוטי אשכנזי, קצין מילואים בדרגת סרן, להפגין נגדו. 'בימים הראשונים עמד אשכנזי על משמרתו לבד... בתוך חודש צברה המחאה תאוצה ומספר האנשים שנשארו לשבת עם מוטי הלך וגדל'.¹⁵⁷ 'תופעת מוטי אשכנזי' צברה תאוצה והייתה לאיום מפורש על דיין. ביטויי המחאה שפגעו בו יותר מכל היו אלה שעלו כלפיו בקרב מפלגתו: 'לא רק שלא תמכו בי', כתב דיין על חברי מפלגתו, 'אלא הגבירו את מלחמתם בי'. בעיתון המפלגה "אות", לא חדל לכתוב בגנותי. נציגי מפלגתו בכנסת הציגו שאילתות המכוונות לפגוע במעמדו.¹⁵⁸

שמו של שר הביטחון החדש בממשלת מאיר היה יצחק רבין. רבין כתב במידה של אירוניה? על כך שגולדה מאיר 'הזהירה' אותו 'כי דיין נשאר המועמד המועדף... לשכת המפלגה וסיעתה בכנסת אישרו את הרכב הממשלה ברוב גדול. הייתי "כמעט שר הביטחון"'.¹⁵⁹

הדמות המרכזית השנייה שראוי לציין הייתה גולדה מאיר עצמה. בראשית מארס 1974 היא הציגה את רשימת השרים בממשלתה החדשה בפני סיעת 'המערך' בכנסת.¹⁶⁰ במהלך הישיבה היא הקשיבה לדוברים השונים ואלה העלו את חמתה. היא אמרה ש'החברים דיברו באורח בלתי לויאלי'.¹⁶¹ בסיום הישיבה הטילה מאיר פצצה פוליטית כאשר הודיעה על הסתלקותה מהרכבת הממשלה. היא אמרה: בסיום הישיבה הטילה מאיר פצצה פוליטית כאשר הודיעה על הסתלקותה

156 מ' שמריהו, ג. מאיר תציג ממשלתה לנשיא ביום ד. דיין ופרס שוב הודיעו כי לא יצטרפו, מעריב, 22 בפברואר 1974.

157 מרדכי בר-און, משה דיין: קורות חייו 1915-1981, עם עובד, תל אביב 2014, עמ' 309.

158 דיין, אבני דרך, עמ' 733.

159 יצחק רבין, פנקס שירות, ספריית מעריב, תל אביב 1979, עמ' 411.

160 'ישיבת סיעת המערך בכנסת', 3 במארס 1974, אמ"ע.

161 גד יעקבי, חסד הזמן: פרקי אוטוביוגרפיה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2002, עמ' 118.

מהרכבת הממשלה. היא אמרה: 'אני בשקט שמעתי את הכול... ובשקט לגמרי ובלי התרגשות... עד כמה שאפשר יותר מהר להודיע לנשיא [המדינה] מי המועמד החדש. במשך הערב אני אודיע לו שאני את תפקידי גמתי'. שמעון פרס ביטא במשפט קצר את תגובת המשתתפים, כשאמר 'זה דבר בלתי צפוי ומפתיע לכולנו'.

בעיתון דבר נכתב כי 'הלבטים, הבלבול וההתפצלויות הפנימיות שאפיינו בשבועות האחרונים את הזירה הפוליטית', והודגש ש'אפשר עדיין מורגשת כאן השפעתו של הלם אוקטובר, אבל אם אין אנו רוצים בהלם נוסף, עלינו להיחלץ ממעגל הקסמים הזה'.¹⁶²

לאחר הכרזתה הדרמטית של מאיר עלתה שאלת היורשים לראשות המפלגה. יורש אפשרי היה חיים צדוק, שכיהן כיושב ראש ועדת חוץ וביטחון בכנסת השביעית ומועמד לשר המשפטים בממשלה הבאה. ראו בו מועמד סביר שעשוי לזכות ברוב במוסדות מפלגת העבודה כי היה דמות מרכזית וותיקה במפא"י.¹⁶³ יורש אפשרי נוסף היה יוסף אלמוגי, שר העבודה, שנבחר לראש עיריית חיפה בינואר 1974. למרות חברותו הקודמת ברפ"י, אלמוגי היה מרכזי ביותר בצמרת מפא"י. בספרו כתב אלמוגי: 'באותה תקופה דיברו עליו נכבדות. אישים רבים, כולל אלה שלא הייתי מעלה על דעתי כי יציעוני למשרה הרמה', כלומר לראשות הממשלה. אלמוגי ציטט בגאווה רבה את הדברים שנכתבו עליו במאמר המערכת של הארץ מ-4 במארכ 1974: 'אם מוכן המערך לכונן קואליציה רחבה, יש לה מועמד טבעי – מר יוסף אלמוגי'.¹⁶⁴ לבסוף הוסרה מועמדותו ואלמוגי חזר לעירו חיפה: 'שראיתי בה מעתה את הסדן לפטישי'.¹⁶⁵ בראשית 1976, במלאת כשנתיים בלבד לכהונתו, נטש אלמוגי את כסאו.

¹⁶² 'שיאו של משבר', דבר, 4 במארכ 1974.

¹⁶³ יעקבי, חסד הזמן, עמ' 115. צדוק כיהן כחבר כנסת משלהי הכנסת השלישית (ינואר 1959), וכיהן כשר המסחר והתעשייה בממשלות לוי אשכול בשנים 1965-1966.

¹⁶⁴ יוסף אלמוגי, בעובי הקורה, עיניים, ירושלים 1980, עמ' 306.

¹⁶⁵ שם, עמ' 307.

לאחר ימים ספורים ביטלה מאיר את איום הפרישה, בעקבות הלחצים האדירים שהפעילו עליה ראשי מפלגתה. במעריב דווח כי 'גולדה נכנעה ללחצי הצמרת – הסכימה לעכב החזרת המנדט',¹⁶⁶ משום ש'צמרת המערך הפעילה אתמול את כל ה"מכששים" של המפלגה, כדי לרכך את התנגדותה של גולדה ולשכנעה כי צורכי המדינה מחייבים אותה להמשיך במאמציה להרכבת ממשלה חדשה אשר תבטיח שלטון תקין למדינה'.

מדוע הסכימה מאיר להרכיב ממשלה חדשה? יש לכך שתי סיבות: הראשונה מגלמת את הכלל היסודי לפיו פעלה משך כל חייה הציבוריים הארוכים – 'צו התנועה'. הסיבה השנייה הייתה רצונה לחתום על הסכם ההפרדה עם סוריה.¹⁶⁷ מבחינתה היה הסכם זה הצעד המדיני האחרון בקריירה שלה, צעד שעתיד לסיים את המלחמה עם סוריה. בהודעת הממשלה על הסכם הפרדת כוחות עם סוריה אמרה מאיר כי זוהי הופעתה האחרונה בכנסת בנושא ההסכם שיביא לרגיעה בחזית הסורית. היא ביטאה את תקוותה לכך שהממשלה הבאה 'תזכה להודיע מעל במה זו לא רק על הסכם הפרדת כוחות, כי אם על הסכמי שלום בני-קיימא'.¹⁶⁸ לזכות גולדה מאיר נרשם 'ראשית ההסדר באזור'.¹⁶⁹

כאשר חזרה מאיר להרכבת הממשלה התחולל סיפור 'חניבעל בשער'.¹⁷⁰ דיין ופרס הודיעו מיד לגולדה מאיר על רצונם להישאר בממשלה. תגובת מאיר הייתה נרגשת, פרצה בבכי ואמרה: 'זוהי המתנה הטובה ביותר שיכולתי לבקש'.¹⁷¹ אחרים התייחסו להחלטת דיין באופן שונה. אבא אבן טען בלעג כי 'לא ניתן למצוא אפילו תריסר ישראלים

166 יהושע ביצור, מעריב, 5 במארס 1974.

167 הסכם ההפרדה עם מצרים נחתם בינואר 1974.

168 דברי הכנסת, הישיבה החמישים ושתיים של הכנסת השמינית, 30 במאי 1974, עמ' 1461.

169 מארק גפן, 'פרידה מגולדה', על המשמר, 31 במאי 1974. מארק גפן כיהן כעורך ראשי של על המשמר בשנים 1974-1985 יחד עם חיים שור.

170 ביטוי ששמעתי מהמזרחן אמנון קפליוק [י"ו].

171 מדוני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, עמ' 603.

שלקחו את האיום הסורי ברצינות'.¹⁷² אורי אבנרי טען דיון העדיף להישאר בתפקידו מפני שחשש מהעברת תיק הביטחון לידי יצחק רבין: 'שמא יבוא במקומו שר ביטחון מוסמך, יעיל ופופולרי – יצחק רבין – שישלול ממנו לצמיתות את השליטה על מערכת הביטחון'.¹⁷³ ב-10 במארכ 1974 הציגה מאיר את ממשלתה בפני הכנסת השמינית. בדבריה התייחסה למלחמת יום הכיפורים. היא התעלמה מהכישלון ומהמחדל וציינה בעיקר את גבורת צה"ל שהביאה לניצחון:

המלחמה פרצה בשתי חזיתות מיוזמתן של מצרים וסוריה. שליטי מדינות אלו לא העריכו נכונה את כוחו של צבא הגנה לישראל... על אף תנאים קשים צבא הגנה לישראל הוכיח את יתרונו ונצחונו.¹⁷⁴

מאיר לא הייתה בשיאה ואף לא במיטבה. מאיר 'נראתה כל היום עייפה עד להחריד, ניכר בה הסבל מן הביקורת הנוקבת שספגה ללא הרף וללא רחמים'.¹⁷⁵ חברת הכנסת שולמית אלוני, יריבה מובהקת של מאיר, תיארה בלעג כיצד הורכבה הממשלה:

השבוע, לנגד כל עם ישראל ולנגד העולם כולו, אבדה מכם [חברי הממשלה] הבושה. לאור משחקי התפטרו וברוגז, באה הגאולה המרגשת. בעיניים דומעות ולב פועם חזרו הבנים הסוררים אל חיק אמם הגדולה. פשוט, באה לנו שעת חירום.¹⁷⁶

172 שם.

173 אורי אבנרי, 'סטירת לחי!', העולם הזה, מס' 1906, 13 במארכ 1974.

174 דברי הכנסת, הישיבה העשרים ואחת של הכנסת השמינית, 10 במארכ 1974, עמ' 582.

175 יהושע ביצור, 'במשכן הכנסת', מעריב, 11 במארכ 1974.

176 דברי הכנסת, הישיבה העשרים ואחת של הכנסת השמינית, 10 במארכ 1974, עמ' 610.

בהצבעה שנערכה 62 חברי כנסת הביעו אמון בממשלה, 46 התנגדו ותשעה נמנעו. בין הנמנעים ביו שני חברים מרכזיים בסיעת 'המערך': אריה אליאב ויצחק בן-אהרן. גולדה מאיר ראתה בהימנעותם עלבון אישי ולא סלחה להם על כך.¹⁷⁷ כך, אפוא, באה לעולם הממשלה החדשה, אך אפפה אותה הרגשה ברורה, הן מצד חברי הקואליציה והן מצד חברי האופוזיציה, שכהונתה לא תהיה ארוכה. יוחנן בדר, מראשי 'תנועת החרות', כתב כי הממשלה כיהנה חודש אחד ויום: 'הממשלה אושרה ב-10 במרץ והתפטרה ב-11 באפריל (1974)'.¹⁷⁸

בתקופת הרכבת הממשלה עלתה מספר פעמים שאלת עתידו הפוליטי של שלמה הלל. הילכו שמועות שיש כוונה לא לצרף את הלל לממשלה. בתגובה לכך פרסמו מאות משפחות מיוצאי עיראק, תושבי אור יהודה,¹⁷⁹ מודעה שבה נכתב: 'בעקבות הפרסומים וההדלפות בנוגע למגמה שלא לכלול את השר שלמה הלל לממשלה העתידית, אנו מודיעים בזה את התנגדותנו הנמרצת למגמה זדונית זו'. עוד נכתב במודעה כי אם הלל לא ימשיך בממשלה, 'לא שר המשטרה, אלא כשר החינוך, העבודה או השיכון, נשקול אפשרות של עריכת עצרת מחאה'.¹⁸⁰ מודעה נוספת פורסמה בנוסח דומה: ההחלטה לא לצרף את הלל לממשלה גורמת 'לתסיסה והתמרמרות בקרב יוצאי עיראק בכול רחבי הארץ'.¹⁸¹ על אף השמועות היה להלל סיכוי רב להצטרף לממשלה החדשה. נכתב כי למפא"י יהיו עשרה שרים, תשעה מהם בטוחים ושלמה הלל היה אחד מהם.¹⁸²

הליך הרכבת הממשלה נמשך למעלה מחודשיים, עד למחצית מארס 1974. הלל הצהיר כי אינו מוכן לכהן כשר המשטרה וביקש

177 מדויני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, עמ' 603.

178 יוחנן בדר, הכנסת ואני, עידנים, ירושלים 1979, עמ' 263.

179 מרכזי בן-פורת, שהיה במחתרת הציונית בעיראק יחד עם הלל, כיהן כראש מועצת אור יהודה בשנים 1955-1969.

180 'גילוי דעת', מעריב, 17 בינואר 1974.

181 'גילוי דעת', מעריב, 14 בינואר 1974.

182 משה מייזלס, 'הביקוש לתיקים בממשלה הבאה יעלה בהרבה על ההיצע...', מעריב, 21 בינואר 1974.

לעצמו משרד חשוב.¹⁸³ כנראה התכוון לתיק חברתי, כמו תיק השיכון או תיק הרווחה. ב־10 במאָרס 1974, ביום שבו הוצגה הממשלה החדשה בכנסת נכתב כי מכהנים בה שני שרים ממוצא מזרחי – און והלל – וכי 'שניהם מכהנים באותם משרדים שהוקצו מאז ומתמיד לעדות המזרח – משטרה ותקשורת. דומה, כי היה הכרח להעמיד איש־עדות בראש אחד המשרדים הסוציאליים המרכזיים'.¹⁸⁴

הלל עסק במרץ בשילוב אנשי המזרח במפלגתו. בכנס של פעילי עדות המזרח במפלגה, שמזכיר המפלגה אהרן ידלין התנגד לקיומו, ציין הלל כי 'יש לדאוג לייצוג של אנשי המזרח במוסדות [המפלגה], בהתאם האוכלוסייה'. הוא ציין שלא ניתן כלל 'להתעלם מאי־יכולתה של המפלגה לתת ביטוי לציבור של עדות המזרח, כאשר רבים ממנו אינם רואים בה כתובת'. כאשר היה חבר ועדת המינויים המרכזית של המפלגה, סיפר הלל, עמד לנוכח 'תופעה מזעזעת כאשר לעדות המזרח אומרים שלא נעים לדבר על ייצוג, ובהקשר זה שאל הלל שאלה רטורית: 'מדוע לא מגיע ייצוג גם לעדות המזרח?'.¹⁸⁵

בניגוד לאמירתו המשיך הלל לכהן כשר המשטרה בממשלה החדשה בראשות רבין שהורכבה ביוני 1974. במאי 1974, כאשר החלו השיחות על שאלת השרים בממשלת רבין החדשה רצה הלל לקבל תיק אחר, לא תיק המשטרה אלא תיק חברתי, ששאף לקבלו כבר קודם לכן. בשלהי מאי 1974 שלח הלל מכתב ליצחק רבין שבו הודיע 'שהוא מבטל חברותו בממשלה החדשה, מאחר שלא נוצלה ההזדמנות לשלב בעת חילופי המשמרות שר נוסף של עדת המזרח ולמסור לשר זה את הטיפול באחד המשרדים הכלכליים והחברתיים'. הלל קבע בתוקף כי בנסיבות הקיימות יש לטפל בכל סוגיות

183 ע' פרייפז, 'מלים ומשמעות', דבר, 23 בינואר 1974.

184 דניאל בלור, 'הממשלה שתוצג היום', דבר, 10 במאָרס 1974.

185 ע' פרייפז, 'פעילי עדות המזרח בעבודה טובעים יתר שילוב במוסדות', דבר, 10 בפברואר 1974; 'כנס עדות המזרח ב"עבודה" קובל על אפליה במפלגה', על המשמר, 10 בפברואר 1974.

האוכלוסייה המזרחית בארץ באמצעות שלושה משרדים – עבודה, חינוך ושיכון – מכיוון שאלה 'שטחים שבהם בולט הפער העדתי'.¹⁸⁶ רבין פגש את הלל וניסה לשכנע אותו להצטרף לממשלתו אך הלל עמד על דעתו. רבין אף ניסה למצוא מועמד אחר ממוצא מזרחי לממשלתו, כמו משה שחל, שהיה אז חבר כנסת צעיר,¹⁸⁷ או אליהו נאוי, ראש עיריית באר שבע שנים רבות,¹⁸⁸ ששמו עלה כמועמד מספר פעמים. הלל ניסה לשנות את מעמדו בממשלה משתי סיבות: ראשית, הוא כיהן כשר משטרה תקופה ארוכה מאוד; ושנית, שרים חדשים בממשלה החדשה קיבלו תיקים חברתיים מובהקים, כמו למשל משה ברעם, שקיבל את תיק העבודה, אברהם עופר (חבר קרוב של הלל) שקיבל את תיק השיכון, ואהרן ידלין שקיבל את תיק החינוך והתרבות – תיק שהלל שאף מאוד לקבל.

ראשי מפלגת העבודה עשו הכול כדי שהלל יסכים להישאר בממשלה כשר המשטרה. הלל היה מוכן להצטרף לממשלה גם בשל רצונו לקבל את 'דין התנועה', כמו גולדה מאיר, וסביר להניח שלא רצה ולא התכוון לעזוב את תפקידו המרכזי והמכובד בממשלת ישראל.

בשלהי מאי 1974 ניסו ראשי המפלגה ונציגי עדות המזרח במפלגה לשכנע את הלל להצטרף לממשלה בתפקידו הקודם. נווהת קצב, חברת כנסת חדשה,¹⁸⁹ הציעה למצוא דרך שהלל 'יעסוק בממשלה בענייני רווחה חברתית בנוסף לתפקידו כשר המשטרה'.¹⁹⁰ בעקבות זאת הציע רבין עצמו להלל תפקיד חברתי בממשלה: יושב ראש ועדת השרים לענייני חברה ורווחה.¹⁹¹ רבין ניסה לפייס את הלל פעמיים. לראשונה במאי 1974, ביקש מהלל להמשיך לכהן כשר המשטרה וציין במפורש:

186 משה מייזלס, 'חטיבת מפא"י החליטה על "פנייה נמרצת" ליצחק רבין לצרף את אבן לממשלה', מעריב, 28 במאי 1974.

187 משה שחל נולד בשנת 1934 בבגדד, עיראק, נבחר לכנסת השביעית ב-1971.

188 אליהו נאוי כיהן כראש העיר באר שבע במשך 23 שנים (1963-1986).

189 כיהנה בחברת הכנסת השמינית (1974-1977).

190 ראש הממשלה נביע הערכה למשטרה על חלקה בביקור ניקסון, על המשמר, 30 ביוני 1974.

191 'רבין יציג היום את ממשלתו', דבר, 28 במאי 1974.

'פניתי לחבר שלמה הלל, שימשיך להישאר בתפקידו, כי אני רואה היום משמעות התחילו מיוחדת לנושא ביטחון הפנים'. בפעם השנייה שלח רבין להלל מכתב תודה על תפקוד המשטרה לאחר ביקור נשיא ארצות הברית ריצ'רד ניקסון, ביוני 1974 – הביקור הראשון של נשיא אמריקני בישראל. הוא הדגיש כי תפקוד המשטרה בעת הביקור העניק כבוד רב למשטרה ולמדינת ישראל.¹⁹²

הלל עצמו ראה חשיבות ומשמעות רבה לתפקידו – יושב ראש ועדת השרים לענייני חברה ורווחה. כך, אפוא, יכול היה להתמקד בנושאים חברתיים, מעבר לנושאים הנוגעים למשטרה. בהיותו יושב ראש הוועדה היה הלל מעורב ביותר בנושאים השונים שעל סדר יומה. ביולי 1974 ביטא הלל את עמדתו הבסיסית על המצוקה: 'יש לחפש דרכים ואמצעים להדביק את הפער בין ילדי היישוב הוותיק לבין ילדים במצוקה חינוכית וחברתית'. הוא סבר כי יש למצוא תקציבים כדי להעלות את רמת התושבים המצויים במצוקה ובעיקר להראות את המאבק במצוקה 'כמשימה לאומית ואישית כאחת', כמטרה ממלכתית מרכזית.¹⁹³

הלל כיהן לתקופה קצרה כשר הפנים, בעקבות אי-הצטרפותם של שרי המפד"ל לממשלה.¹⁹⁴ בתקופה הקצרה שבה כיהן בתפקיד הנהיג הלל את שעון הקיץ. שעון הקיץ הונהג ב-1948, שנת הקמת המדינה, והופסק ב-1958. ביוני 1974, עם כניסת הלל למשרד הפנים, הנהיג שעון קיץ בארץ.¹⁹⁵ לאחר כשנתיים, ב-1976, ביטל יוסף בורג, אז שר הפנים, את שעון הקיץ (בורג חזר לתפקיד זה באוקטובר 1974). הלל הצטרף לממשלת רבין כשר משטרה עם 'נשמה חצויה'.¹⁹⁶ הוא לא היה שלם עם עצמו כי חשב שתפקיד זה מרחיק אותו מנושאים

192 ראש הממשלה נביע הערכה למשטרה על חלקה בביקור ניקסון, על המשמר, 30 ביוני 1974

193 'הלל: אם לא נטפל בבעיות המצוקה בדחיפות – יטפלו הן בנו', דבר, 3 ביולי 1974.
194 שלושת שרי המפד"ל – כולל שר הפנים יוסף בורג – הצטרפו לממשלה ב-30 באוקטובר 1974.

195 ראו: שעון קיץ יונהג כנראה בימים הקרובים, דבר, 24 ביוני 1974.
196 יחיאל לימור, 'השר הלל חזר לממשלה עם "נשמה חצויה"', מעריב, 2 ביוני 1974.

שהיו קרובים אליו ומעיסוק בבעיות הפער החברתי. הלל השתתף בישיבת מפלגתו, שדנה בחלוקת התיקים בממשלת רבין, ועמד לנוכח מצב פוליטי חדש: עד כמה גדולים יהיו השינויים בהרכב הממשלה החדשה, לעומת הממשלה היוצאת. כמה מחברי מפלגתו פרשו ממספר משרדים בעלי השלכה ישירה לעניין הפער החברתי, כמו משרד האוצר, משרד החינוך והתרבות ומשרד השיכון והעבודה. התברר להלל שלא הוצע כלל בסיום הישיבה הטילה מאיר פצצה פוליטית כאשר הודיעה על הסתלקותה מהרכבת הממשלה. היא אמרה: 'אני בשקט שמעתי את הכול... ובשקט לגמרי ובלי התרגשות... עד כמה שאפשר יותר מהר להודיע לנשיא [המדינה] מי המועמד החדש. במשך הערב אני אודיע לו שאני את תפקידי גמרתי'. שמעון פרס ביטא במשפט קצר את תגובת המשתתפים, כשאמר 'זה דבר בלתי צפוי ומפתיע לכולנו'. התברר להלל שכלל לא הוצע לו משרד חברתי, למרות הוא בן עדות המזרח ואדם בעל מכלול רגישויות בנושאים החברתיים והכלכליים.¹⁹⁷

הלל הדגיש כי בעת הזו, שבה מתחלף דור הנפילים, לא דואגים 'לחזק את הביטוי של עדות המזרח', וכששאל מתי יעשו זאת זכה לתשובה אירונית: 'בעוד 25 שנים, כאשר גד יעקבי¹⁹⁸ ואהרן ידלין¹⁹⁹ יפנו את מקומם למשמרת הבאה!²⁰⁰ באותה ישיבה עסק הלל במשמעות הפער החברתי מבחינת החברה הישראלית, אך הרגיש שלא התייחסו לדבריו שהיו לא יותר מ'קול קורא במדבר', וכי כל הדוברים עסקו רק בענייני הכבוד. דברי הלל היו ברורים ביותר: 'בזבזנו את האפשרות ההיסטורית שנוצרת, כי בעת חילופי המשמרת נהגו כאילו לא קרא דבר – וזה שבר אותי'.²⁰¹ הלל התעתד להתפטר מהממשלה וחזר בו לאחר שרבין הציע לו לכהן כיושב ראש ועדת השרים לענייני רווחה, תפקיד שהיה מבחינתו 'כלי רב-השפעה על הפעילות הממשלתית בנושאי המצוקה'.

197 שם.

198 גד יעקבי, שכינה כשר התחבורה בממשלת רבין, היה צעיר השרים. הוא נולד ב-1935, ובשנת 1974 היה בן 39 בלבד.

199 אהרן ידלין נולד ב-1926, היה בן 48.

200 יחיאל לימור, 'השר הלל חזר לממשלה עם "נשמה חצויה"', מעריב, 2 ביוני 1974.

201 שם.

כך, אפוא, הצטרף הלל לממשלה ואף כי לא היה מרוצה כיהן כחבר הממשלה עד תום כהונתה ביוני 1977.

לקראת הבאת הממשלה החדשה בפני הכנסת הציג ראש הממשלה המיועד, יצחק רבין, את עשרים השרים המיועדים²⁰² לחברי לשכת המפלגה וחברי הסיעה בכנסת.²⁰³ רוב מכריע של חברי לשכת המפלגה תמכו ברשימת שרי ממשלת רבין שהיו חברי שלוש מפלגות: 'המערך', 'הליברלים העצמאיים' ו'התנועה לזכויות האזרח' (רצ).²⁰⁴

למחרת הציג יצחק רבין את ממשלתו החדשה בפני מליאת הכנסת. השינוי העיקרי שערך לראשונה מקום המדינה: השרים הבכירים ביותר מהממשלה הקודמת לא צורפו לחדשה. רבין ציין אותם בנאום: ראש הממשלה לשעבר גולדה מאיר שרשמה 'פרקים מפוארים בתולדות עמנו'; שר האוצר לשעבר פנחס ספיר 'שתרומתו רבה ועצומה לבניין הכלכלה והחברה בישראל'; שר הביטחון לשעבר משה דיין 'שעשה כה רבות לביצור ביטחונה של ישראל'; ושר החוץ לשעבר אבא אבן ש'תרם רבות למעמדה הבין-לאומי של ישראל'.²⁰⁵ חוץ מגולדה מאיר, שמיד פרשה מהכנסת, השאר נשארו כחברי כנסת והמשיכו בקריירה הפוליטית. היחיד שחזר בהמשך לממשלה היה משה דיין, שכיהן כשר החוץ בממשלת מנחם בגין הראשונה, בשנים 1977-1979.

בתום הדיון בכנסת זכתה הממשלה החדשה ה-16 לאמון הכנסת. 116 חברי כנסת השתתפו בהצבעה: 61 תמכו בממשלה, 51 התנגדו לה וארבעה נמנעו. בממשלה כיהנה אישה אחת – שולמית אלוני – כשרה בלי תיק. היא הייתה השרה השנייה בממשלה, לפנייה הייתה גולדה מאיר. שלוש שרים ממוצא מזרחי כיהנו בממשלה הקודמת ובממשלה החדשה: אוזן, הלל ושם-טוב.

202 אבא אבן לא הסכים להיות שר ההסברה; פנחס ספיר 'טרם נענה' לתפקיד שר האוצר; תפקידו של אהרן יריב היה שר בלי תיק והוא קיבל את תיק ההסברה; תפקיד שר התקשורת 'טרם נקבע סופית'.

203 'ישיבת הלשכה והסיעה בכנסת', 25 במאי 1974, אמ"ע. 23/74.

204 'ישיבת הלשכה והסיעה', 2 ביוני 1974, אמ"ע. 23/74.

205 **דברי הכנסת**, הישיבה החמישים ושלוש של הכנסת השמינית, 3 ביוני 1974, עמ' 1513.

בכתבה בעולם הזה תואר רבין במהלך הדיון הארוך במליאת הכנסת כמי ש'ישב בודד ליד שולחן הממשלה משך מרבית שעות הדיון על הממשלה אותה הציג בפני הכנסת'. עלו השאלות: האם יש בכך סימן לדרכו הפוליטית בעתיד, וכמה זמן תמשיך ממשלתו להתקיים?²⁰⁶ רבין כתב בספרו: 'כ-15 חודשים לאחר שסיימתי את תפקידו כשגריר ישראל בוויינגטון – הייתי ראש ממשלת ישראל'. הוא ציין ש'אין תחושתו של מועמד לראשות הממשלה דומה לזו של ראש הממשלה'. הנטל והאחריות הם גדולים ומעיקים. פצעי העם בעקבות מלחמת יום הכיפורים 'היו טריים וכואבים. מאורעות ומראות המלחמה הכבידו את הלבבות. משהו נשבר באימון העם במנהיגתו ובממשלתו'.²⁰⁷

הלל ו'פרשת ידלין'

הלל הצטרף, אפוא, לממשלת רבין באותו תפקיד שבו כיהן שלוש ממשלות. בסתיו 1976, יותר משנתיים לאחר כינון ממשלת רבין, נאלץ הלל להתמודד עם בעיה פוליטית קשה ביותר, הן מהבחינה האישית והן מהבחינה המוסרית.

בספטמבר 1976 הממשלה החליטה למנות את אשר ידלין לנגיד בנק ישראל במקום משה זנבר (זנברג), הנגיד השני שהיה אמור לסיים את תפקידו באוקטובר 1976.²⁰⁸ אשר ידלין היה חבר מפא"י מובהק. הוא נולד בראשון לציון ב-1923, למד בגימנסיה הרצליה והיה ממייסדי קיבוץ חמדיה (1942). ידלין התחתן עם דליה (דליקה), בתם של אליהו גולומב, המפקד הלא-רשמי והבולט של 'ההגנה', ושל עדה, אחותו של משה שרת (שרתוק). ידלין הצטרף למשפחה שהייתה חלק מהאצולה היישובית והציונית. בסרט של אבי מאור מרזוק (בימוי ותסריט), קלון

206 'המלכה נפלה, יחי המלך', העולם הזה, מס' 1918, 5 ביוני 1974.

207 רבין, פנקס שירות, כרך ב', עמ' 423.

208 זנבר מונה לתפקידו ב-1971 בעיקר על פי החלטת שר האוצר פנחס ספיר, שהיה פטרונו שנים רבות. הנגיד הראשון היה דוד (דולק) הורוביץ, האב המייסד של בנק ישראל, אשר כיהן בתפקיד שנים רבות (1954-1971).

(ישראל 2021), טען הלל שידלין התחתן עם בתו של 'חצי אלוהים'.²⁰⁹ ידלין עצמו כתב כי בבית גולומב שרתה רוח מיוחדת, רוח 'שביטאה את כל הטוב והיפה של היישוב והמדינה בדרך, היה זה צירוף של פשטות וצניעות עם גדלות אמיתית'.²¹⁰

בשנת 1958, בהיותו בן 35 הצטרף ידלין למנגנון ולממסד של הסתדרות העובדים ונבחר למזכיר איגוד עובדי המדינה.²¹¹ שבתי טבת, מבכירי עיתון הארץ, כתב ביקורת חריפה על המינוי: 'אשר ידלין לא עבד בחייו, אף לא שעה אחת... הוא לא גדל בתוך ציבור [ש] לעולם לא יוכל לייצגו'. צעד זה מטיל צל כבד עליו ועל חבריו צעירי מפא"י.²¹²

ב-1966 נבחר ידלין נבחר לתפקיד מרכזי בהסתדרות הכללית של העובדים – מזכיר חברת העובדים – שהייתה מערכת כלכלית וחברתית גדולה ביותר של ההסתדרות. חבר הכנסת אהרן בקר, שכהן כמזכיר הכללי של ההסתדרות, נבחר ליושב ראש המזכירות וידלין נבחר לממלא מקומו.²¹³ הוא החליף את זאב און (איסרזון), חבר קיבוץ תל יוסף אשר כיהן בתפקיד שנים רבות (1949-1965). מי שעמד מאחורי המינוי היה שר האוצר פנחס ספיר, שהיו לו קשרים הדוקים עם ידלין. אלה היו ימי מיתון כלכלי וידלין אמר באופן מפורש כי 'ללא המיליונים הרבים שספיר הזרים למשק ההסתדרותי, אי-אפשר היה לחלום על בסיסו וקידומו בתקופה קשה'.²¹⁴ תפקיד זה קירב את ידלין לצמרת הכלכלית של המדינה וחייב אותו להתמודד עם 'אתגר עצום: ניווט הנשק הסתדרותי – בעיצומה של תקופת המיתון'.²¹⁵

209 קלון, בימיו ותסריט: אבי מאור מרוק; הפקה: אמיר הראל, איילת קייט, ישראל 2021.

210 אשר ידלין, עדות, עיזנים, ירושלים 1980, עמ' 93.

211 'אשר ידלין – מזכיר איגוד עובדי המדינה', למרחב, 20 באוקטובר 1958.

212 שבתי טבת, 'פליאה על דרכו של צעיר', הארץ, 4 בנובמבר 1958.

213 'אהרן בקר – מזכיר "חברת העובדים"', הצפה, 23 בפברואר 1966.

214 גרינברג, זלמן און, עמ' 101.

215 ידלין, עדות, עמ' 121.

מטרתו של ידלין הייתה לפעול 'לשינוי דפוסי ההתנהגות במשק העובדים ולאיימוץ שיקולים עסקיים'.²¹⁶ הוא החל לנהל את מפעלי 'חברת העובדים' באופן נמרץ וריכוזי כדי לייעל את מפעלי החברה ולהגדיל את רווחיהם. ראייתו הייתה כלכלית בעיקרה ולא חברתית. כך, אפוא, נעשה ידלין לדמות כלכלית חשובה ביותר במשק הישראלי.

באוגוסט 1972 נפטר משה סורוקה, מי שכיהן כיושב ראש מרכז קופת חולים כללית, וידלין נבחר למחליפו. בנובמבר 1972 נכנס ידלין לתפקידו ונדרש לטפל בדחיפות באיומי שביתה מצד רופאי הקופה.²¹⁷ אשר ידלין לא היה כלכלן ולא היה איש אקדמיה, אלא איש פוליטי מובהק, דמות מרכזית במפא"י ובמפלגת העבודה. ידלין היה נגיד בנק ישראל הראשון והפוליטיקאי היחיד בין כל נגיד הבנק לפניו ואחריו.²¹⁸ העיתונות לא תיארה אותו באופן מחמיא, אלא כאיש בעל 'קומה נמוכה וחיוך של ביטחון עצמי', ועוד נכתב כי כיסא המנהלים 'נראה גדול מגובהו האמיתי'.²¹⁹

שני שרים בכירים מטעם מפלגת העבודה – שר המשפטים חיים צדוק ושר האוצר יהושע רבינוביץ – היו אחראים למינוי ידלין כנגדי בנק ישראל. הם פנו לראש הממשלה רבין וביקשו ממנו להציג את המינוי במליאת הממשלה בספטמבר 1976. רבין לא התלהב תחילה מהמינוי אך רבינוביץ התעקש ושייב את ידלין כך: 'אדם המוסמך לענייני הכלכלה... אני מכיר אותו כאדם המעורה בחיי חברה ומשק. אני יודעו כאדם האמין בדעותיו, עומד על דעותיו, נלחם על דעותיו ואיננו נתפס בשגרה'.²²⁰

216 יצחק גרינברג, פנחס ספיר: ביוגרפיה כלכלית פוליטית 1949-1975, רסלינג, תל אביב 2011, עמ' 280.

217 'אשר ידלין ביומו הראשון כיו"ר קופת חולים', על המשמר, 2 בנובמבר 1972.

218 דוד הורוביץ היה איש תנועת 'העבודה' כל חייו, אך הוא הדגיש שמעולם לא היה חבר מפא"י.

219 ערן אלדר, הדרך ל-77: קריסתה של הגמוניית מפלגת הפועלים 1965-1977, עם עובד, תל אביב 2018, עמ' 199.

220 'פרוטוקול משיבה ש/ש' של הממשלה', 5 בספטמבר 1976, א"מ, עמ' 37, journaliststudio.google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=a3ac16ea63ca7027&docid=1882d98bcc816e13_828502a5fcab2dc3&dapvm=2 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

רבין הסכים אפוא למועמדותו של ידלין לאחר ששוחח עם כמה שרים שחלקם לא הביעו התלהבות, אך גם לא השמיעו התנגדות נחרצת. כך אישרה הממשלה את המינוי. על כך כתב ידלין בספרו: 'ביום ראשון, 5 בספטמבר 1976, החליטה הממשלה פה אחד (בהימנעות השר גדעון האוזנר)²²¹ למנות אותי לנגיד בנק ישראל. על ההחלטה הצפויה פורסם בהרחבה... ברדיו ובטלוויזיה'.²²²

דברי ידלין אינם מדויקים. שר נוסף, שר הפנים ד"ר יוסף בורג, תמך בידלין בישיבת הממשלה, אך הסתייג מהמינוי בטענה כי 'היה יותר טוב לקחת מישהו קצת פחות פוליטי וקצת יותר בנקאי'.²²³ שר התחבורה גד יעקבי, כתב בספרו על כך דברים מפורשים: הוא הודיע כי אינו מתכוון להשתתף בדיון וגם לא בהצבעה, למרות הידידות ביניהם. יעקבי ציין כי 'הם היו חברים שנים רבות מאז הפעילה המשותפת ב"צעירי מפא"י" ולאחר מכן בוועדה המנהלת של חברת העובדים'.²²⁴ הסיבה לכך הייתה שאין לידלין כלל 'הרקע ההולם תפקיד זה, גם אם הוא משמש יושב-ראש קופת חולים כללית והיה מזכיר חברת העובדים'. ואולם, פורום שרי מפלגת העבודה בממשלה החליט לתמוך במינוי ידלין והוא היה חייב לקבל את הדין, לכן העדיף לא להשתתף בהצבעה.²²⁵

דברי ביקורת נכתבו על ידי סבר פלוצקר, שהיה אז העורך הכלכלי של העיתון על המשמר.²²⁶ מינויו של ידלין יוצר 'תחושה של אי-נוחות מסוימת', כתב פלוצקר, שלא נובעת מאישיותו ולא כישוריו אלא מקשריו ההדוקים עם שר האוצר רבינוביץ, ובשל כך 'זהו מינוי אינטימי כמעט'.

221 גדעון האוזנר, שהיה שר בלי תיק מטעם המפלגה הליברלית העצמאית, טען כי מדובר במינוי פוליטי ולא מקצועי.

222 ידלין, עדות, עמ' 9.

223 'פרוטוקול מיישיבה ס/שלו של הממשלה', 5 בספטמבר 1976, א"מ, עמ' 40, journaliststudio.google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=a3ac16ea63ca7027&docid=1882d98bcc816e13ab2dc3&dapvm=2 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

224 גד יעקבי היה נציג רפ"י בוועדה המרכזת בהסדרות וחבר הנהלת חברת העובדים בשנים 1966-1969.

225 יעקבי, חסד הזמן, עמ' 153.

226 בשנת 1987 מונה פלוצקר לעורך הכלכלי של ידיעות אחרונות.

ידלין לא יהיה מסוגל לשקם את מעמד בנק ישראל לעומת משרד האוצר, הוא לא יהיה 'מזעיק בפעמונים, מה גם שאין מקום לצפות לצעדים מרחיקי-לכת בתחום המדיניות הכלכלית עד הבחירות', כתב פלוצקר.²²⁷ גם במאמר המערכת של העיתון הארץ נכתבו דברים לא קלים על מינוי ידלין.²²⁸ ידלין, חסר ניסיון בנקאי ובעל רקע מפלגתי מובהק, 'לא היה המועמד הטבעי לתפקיד'. עלו לא מעט שמות של מועמדים ראויים לתפקיד אך הם סרבו לקבלו ו'המחסור במועמדים לתפקיד ממלכתי בתחום הכלכלי עורר מחשבות שמא יש משהו פגום מאוד'.

בעולם הזה נבחן מעמדו הפוליטי של ידלין. הוא היה מ'נערי ספיר' וכאשר ספיר היה בחיים נחשב ידלין כמועמד למשרות כלכליות בכירות, כולל תפקיד שר האוצר.²²⁹ ואולם, לאחר מות ספיר ירד קרנו במפלגה ומינויו הנוכחי נראה 'על רקע המאמצים של קבוצת רבין-רבינוביץ-עופר להשתלט על המפלגה'.²³⁰

ימים ספורים לאחר שאושר המינוי בממשלה התפוצצה 'פרשת ידלין'. ידלין היה חשוד בעבירות שוחד, נחקר על ידי היועץ המשפטי לממשלה, פרופ' אהרן ברק, ועל ידי ניצב יעקב קדמי, ראש אגף חקירות במשטרת ישראל. הממשלה נאלצה להתמודד עם פרשה זאת וב-17 באוקטובר 1976 נערך דיון ממצה עם היועץ המשפטי לממשלה ברק, והשר יהושע רבינוביץ דיבר על משמעות הדיון: 'אנחנו נקלענו לאחת המצוקות הקשות... אפשר לחתוך מהר גורלו של אדם, כשהוא נתון על כפות המאזניים'.²³¹

227 סבר פלוצקר, 'בנק ישראל זקוק לרפורמה', על המשמר, 6 בספטמבר 1976. הבחירות היו אמורות להתקיים בנובמבר 1977.

228 'קשייה של משימה עדינה', הארץ, 6 בספטמבר 1976.

229 ב-1974, כאשר רבין הרכיב את ממשלתו, ראו את ידלין כמועמד לשר האוצר. ספיר נפטר באוגוסט 1975.

230 רבין היה ראש הממשלה, יהושע רבינוביץ היה שר האוצר ואברהם עופר היה שר השיכון. אלה היו ראשי מפלגת 'העבודה'.

231 'שיבה רשל' של הממשלה', 17 באוקטובר 1976, א"מ, עמ' 93, journaliststudio. google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=a3ac16ea63ca7027&docid=59c5ce006018b8c_828502a5fcab2dc_3&dapvm=2. (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

ב-24 באוקטובר 1976 החליטה הממשלה לבטל את מינויו של ידלין ולמנות לתפקיד נגיד בנק ישראל את ארנון גפני, עובד ציבור ממשלתי מובהק שכהן כמנהל הכללי של משרד האוצר. הממשלה והעומד בראשה התפתלו לנוכח סוגיה זאת. אומנם כל אדם הוא בחזקת זכאי עד שהוכחה אשמתו, אך הממצאים שהיו בידי המשטרה ופרקליטות המדינה הצביעו 'חד-משמעית על אשמתו של ידלין ואף הוא מודה בחלקו, לא היה מנוס ממעצרו ולאחר מכן מהשעייתו מתפקיד הנגיד – ולבסוף ביטול המינוי', כתב רבין.²³²

רבין שאל את היועץ המשפטי אהרן ברק שתי שאלות: הראשונה נגעה ללוח הזמנים של חקירת אשר ידלין. האם החקירה תסתיים לפני 1 בנובמבר 1976 – היום שבו אמור הנגיד החדש להיכנס לתפקידו. תשובת היועץ הייתה שלילית. שאלתו השנייה הייתה: מה מחייב החוק את הממשלה במקרה זה? ותשובת ברק הייתה קצרה ופשוטה: לבחור נגיד חדש. רבין סבר כי לא ראוי שהממשלה תחרוץ דין, אך היא עליה לבטל את המינוי הקודם ולבחור נגיד חדש במקום אשר ידלין.²³³ ניתן לראות צעד זה כצעד נדיר – הממשלה מבטלת מינוי ממלכתי של אדם שאינו נאשם אלא רק בגדר חשוד. שר המשפטים חיים צדוק, אמר כי אף שידלין רק נחקר על חשד בעבירות, מכיוון שאין אפשרות לסיים את החקירה במועד, על הממשלה 'לדאוג לכך שלבנק ישראל יהיה נגיד ב-1 בנובמבר'.²³⁴

ב-31 באוקטובר 1976 נערך טקס מכובד בבית נשיא המדינה אפרים קציר, בנוכחות ראשי המדינה. ארנון גפני מונה לנגיד בנק ישראל השלישי. שמו של אשר ידלין לא הוזכר כלל בטקס אך כל המשתתפים ציינו את העובדה העגומה שידלין אינו יושב בכיסא נגיד בנק ישראל, אלא נמצא במקום אחר – במעצר משטרי.

232 רבין, פנקס שירות, כרך ב', עמ' 554.

233 'אנו לא חורצים דין', מעריב, 25 באוקטובר 1976.

234 'שיבה ה/של"ז של הממשלה', 24 באוקטובר 1976, א"מ, עמ' 39, journaliststudio.
google.com/pinpoint/document-view?collection=828502a5fcab2dc3&spt=2&p=1&labels=a3ac16ea63ca7027&docid=856ccf38d713db7d_828502a5fcab2d
c3&dapvm=2. (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

רבין הבין היטב את משמעות הפרשה הנפיצה מבחינת ממשלתו ומפלגתו: פרשת ידלין הייתה 'למנוף אדיר נגד מפלגת העבודה ובייחוד נגד הקבוצה המרכזית בחטיבת מפא"י לשעבר'.²³⁵ העיתונות, שראתה בפרשת ידלין פרשה חמורה ביותר, דנה לא מעט על הדחתו. במאמר המערכת של מעריב נכתב כי הנגיד החדש ארנון גפני, חייב לשקם את המעמד הציבורי של תפקידו 'שחל בו פחות חמור עקב כישלונות הממשלה'.²³⁶ במאמר המערכת של על המשמר נכתב כי 'הגיע הזמן לחזור לשולחן העבודה הכלכלית היומיומית, ולסיים את עונת המינויים הבלתי פרודוקטיבית'.²³⁷

ידלין עמד לדין בבית המשפט המחוזי בתל אביב ובמסגרת עסקת טיעון, בפברואר 1977, נידון לחמש שנות מאסר. השופטת הדסה בן-ענתו כתבה בפסק דינה: 'גדולים הכאב והעלבון והאכזבה שחש השבוע כול אדם בישראל, על הבגידה באמון, על רמיסת ערכים שעליהם גדלנו ועל אמות המידה המוסריות שכה הסתאבו. האדם ברחוב שואל את עצמו בימים אלה – אם כך עשה אשר ידלין אנה אנו באים?'.²³⁸ תגובת ראש הממשלה רבין לגור הדין של ידלין הייתה גם היא חד-משמעית: 'הממשלה הזו לא חיפתה לא מחפה, לא תחפה על איש'.²³⁹

תגובתו של ידלין הייתה קשה ביותר, הוא קרס על ספסל הנאשמים בבית המשפט המחוזי וגופו רעד מבכי. בקול שבור אמר ידלין: 'מנת ההשפלה אינה יודעת שובע, הנפילה גדולה וקשה'.²⁴⁰ הוא נשלח לרצות את עונשו בבית הסוהר רמלה כשבועיים לאחר גזר הדין. לאחר מכן הועבר ידלין לבית הסוהר 'מעשיהו', שהיה כלא נוח יותר, ובאמצע פברואר 1980 השתחרר לאחר שריצה כשני שלישים מעונשו בשל

235 רבין, פנקס שירות, כרך ב', עמ' 554.

236 'הנגיד', מעריב, 25 באוקטובר 1976.

237 'הקץ לעונת המינויים', על המשמר, 25 באוקטובר 1976.

238 אלדר, הדרך ל-77, עמ' 211.

239 'תגובת ראש הממשלה', הארץ, 15 בפברואר 1977.

240 עמוס לבב, "הנפילה היא גדול וקשה" קרא אשר ידלין בקול שבור, מעריב, 15 בפברואר 1977.

התנהגות טובה, שלוש שנים וארבעה חודשים.²⁴¹ ידלין היה מאיש ציבור בעל כוח רב לאסיר מספר 47358 בבית הסוהר רמלה. מ'אוויר הפסגות' שנשם נפל ידלין למעמקי בית הסוהר שבו שהה תקופה ארוכה – 1,217 ימים ולילות.

כשנה לפני תום מאסרו פנה ידלין לדב יודקובסקי, העורך הראשי של העיתון ידיעות אחרונות, והציע לו לכתוב ספר על חייו ועל נפילתו. יודקובסקי פנה לזאב גלילי, עיתונאי ותיק ובכיר בעיתון, והציע לו לשמש סופר צללים. הוא הגיע פעמים רבות לתאו של האסיר ידלין והשניים כתבו יחד את סיפורו.²⁴²

בעיתונים נכתבו לא מעט דברי ביקורת כלפי המחבר והספר, שנכתבו בו דברי זעם רבים. שמואל שניצר, מעורכי מעריב ציין כי למרות 'הבטחתו שאינו מבקש לנקום באיש, קיימת בכל זאת אפשרות שהוא עורך כאן את חשבונו עם מפלגתו שלא התייצבה בימינו ולא באה לחלץ אותו כאשר הסתבך בשערורייה שגרמה לנפילתו'. שניצר הגדיר אותו 'איש המעגל הפנימי הפוליטי', אשר 'עשה מעשים מכוערים וידע שהם נעשים גם בידי אחרים, והחריש'. עשייתו וידיעתו ושתיקתו לא היו חד-פעמיות, אלא נעשו במשך תקופה לא קצרה.²⁴³ גם העיתונאי דניאל בלוך כתב בחומרה כלפי ידלין עצמו וכלפי דבריו, שראה בהם לא יותר מ'הפורקן הנפשי של אשר ידלין'. ידלין האשים את כולם חוץ מעצמו, כשהוא אינו מודע לחלוטין לכך שהדברים שהיה מעורב בהם הם חמורים ביותר, וכפי שכונה זאת בלוך 'שיאה של צביעות'.²⁴⁴

בספרו עדות, כתב ידלין דברים מרים וקשים על התנהלותו של שלמה הלל, שכיהן כשר המשטרה בימים שבהם התפוצצה 'פרשת ידלין'. הלל היה 'ידידי מנוער', כתב ידלין.²⁴⁵ עם סיום לימודיו בבית הספר היסודי בעירו, הצטרף ידלין לקבוצה קטנה של תלמידים

241 'אשר ידלין שוחרר מהכלא', דבר, 18 בפברואר 1980.

242 'אשר ידלין ישתחרר ביום א', דבר, 14 בפברואר 1980.

243 שמואל שניצר, 'העדות והשתיקה', מעריב, 18 בפברואר 1980.

244 דניאל בלוך, 'הפורקן הנפשי של אשר ידלין', דבר, 18 בפברואר 1980.

245 ידלין, עדות, עמ' 38.

שעברו ללמוד בגימנסיה הרצליה היוקרתית בתל אביב, ושם הכיר את הלל.²⁴⁶ גם בשנים לאחר מכן שמרו על קשר הדוק, בתקופה שבה היו חברי תנועות נוער חלוציות וקיבוצים.²⁴⁷ שניהם היו גם חברים ב'חוג הצעירים' במפא"י בשנות חמישים של המאה הקודמת. ידלין טען כי הוא זה שסייע להלל להצטרף לממשלת ישראל.²⁴⁸ בסרט התיעודי קלון טען הלל כי ידלין היה בעל ביטחון עצמי אדיר 'עד סוף העולם'.²⁴⁹ בריאיון עם לוי יצחק הירושלמי, עיתונאי מעריב, סיפר הלל שקשרי הידידות הפוליטית עם ידלין החלו בראשית 1954, כאשר נבחר משה שרת לראשות הממשלה.²⁵⁰ בינואר 1954 החליט שרת לצרף את שלמה הלל ואשר ידלין הצעירים למזכירות מפא"י שהיו בה 19 חברים.²⁵¹ בישיבה שדנה בחקירותיו יצא הלל 'להגן על כבוד המשטרה – הממשלה כולה ישבה משותקת' מהצעתו של אהרן ברק להעמיק את החקירות נגדו. 'לפתע יש שלטון חוק חדש', כתב ידלין על הלל בזעם רב ובלעג מר. ידלין הדגיש את אכזבתו מיחסו של הלל כלפיו. ביום ראשון, 17 באוקטובר 1976, היום שבו דנה הממשלה בשאלת ביטול מינויו של ידלין לנגיד בנק ישראל, הגיע ידלין עם חברתו, טליה לבני, לפגישה עם הלל בלשכתו בירושלים. ידלין ציין כי הכיר היטב את הלשכה שבה נפגש פעמים רבות עם שלמה הלל, 'ביחידות או בחברותא', אך עתה היה מצבו שונה לחלוטין: 'עכשיו אני בא אליו כאסיר, כי הוא השר הממונה על המשטרה על שירות בתי הסוהר, אם כי ברור לי, שכוחו וסמכותו כלפי גופים אלה מוגבלים ביותר'. הפגישה הייתה 'מרה כלענה'. הלל סבל ממחשבים פיזיים 'כל עצמותיו אמרו כאב', ונראה כי נוסף על סבלו הגופני הייתה גם 'התגמדות רוחנית'. ידלין תיאר אותו כעלוב נפש: 'כל כולו אמר

246 שם, עמ' 90.

247 ידלין היה חבר תנועת 'מחנות העולים', והלל היה חבר תנועת 'הצופים'.

248 ידלין, עדות, עמ' 37.

249 קלון, ישראל 2021.

250 'ריאיון עם שלמה הלל, מי שהיה שר המשטרה כשנתגלה פרשת ידלין', מעריב, 22 בפברואר 1980.

251 'מרכז מפא"י בחר מזכירות', הבקר, 26 במארס 1954.

אובדן עצות וחוסר לב-אמיץ'. על כל שאלה הייתה לו תשובה: 'זה לא בסמכותי'. הלל תואר ככלי ריק ש'נשא בתפקיד ללא תוכן וללא סמכות'. הוא לא ניסה כלל להגן על חברו הקרוב אלא להגן על כבוד המשטרה, ואפילו לא אמר 'מילה טובה, דברי עידוד, עצה, או הבטחה כלשהי לעשות, לפחות, מאמץ'.²⁵² הלל לא קיבל את בקשת ידלין ולא התכוון להשפיע על אנשיו במשטרה. הוא אף לא אמר לו כי למשטרה יש כוונה לעצור אותו מיד. ואכן, בליל אותו יום נעצר אשר ידלין.

בסרט קלון של אבי מאור מרזוק, העוסק בשתי פרשיות שחיתות של בכירי מפלגת העבודה, קבע הלל כי בהיותו חבר ממשלה לא להתכוון לסייע לחברים כמו ידלין. הוא התחייב לשמור אמונים למדינת ישראל ולחוקיה, למלא באמונה את תפקידו כחבר ממשלה ולקיים את החלטות הכנסת.²⁵³ העיקרון החיוני הזה הוביל אותו בפרשה הקשה. החובה הבסיסית של הלל הייתה לתפקידו הציבורי ולא לחבריו בעלי עננה פלילית שריחפה מעל ראשיהם.

כשמונה חודשים לאחר 'פרשת ידלין', ביוני 1976, סיימה ממשלת רבין את כהונתה בעקבות 'המהפך הפוליטי'. מפלגת העבודה נפלה ובבחירות לכנסת התשיעית קיבלה רק 32 מושבים.

אפילוג: הלל לאחר כהונתו במשרד המשטרה

מיקומו של הלל ברשימת 'המערך' לכנסת התשיעית היה גבוה ומכובד – מקום רביעי ברשימה.²⁵⁴ הוא היה המועמד המזרחי הראשון ברשימה (המועמדת השנייה, בת עדות המזרח – שושנה ארבל-אלמוזלינו – ניצבה במקום השמיני ברשימה). ראוי לציין כי בסיעת 'המערך' היו 32 חברים, ושמונה מהם היו בני עדות המזרח.²⁵⁵ ביוני 1977 הפסיק לכהן כשר בממשלה. שר הפנים יוסף בורג

252 ידלין, עדות, עמ' 39.

253 קלון, ישראל 2021.

254 מקום רביעי לאחר חברי צמרת המפלגה: פרס, אלון ואבן.

255 שבעה מהשמונה היו נציגי מפלגת 'העבודה' ואחד היה נציג מפ"ם (משה עמר).

החליפו במשרד המשטרה.²⁵⁶ בטקס חילופי השרים, ב-21 ביוני 1977, הודיע הלל לשר החדש: 'אני מחזיר לך משרד לא משומש, במצב טוב'.²⁵⁷

בכנסת התשיעית היה יושב ראש ועדת הפנים. סיעת 'המערך' בחרה בו לתפקיד. הוא הודיע כי אם יימצא מועמד מתאים יותר לתפקיד הוא יהיה מוכן לוותר עליו.²⁵⁸ לבסוף כיהן הלל בתפקיד זה שבע שנים, 1977-1984. לאחר הבחירות לכנסת ה-11, בשנת 1984, נבחר הלל ליושב ראש הכנסת.²⁵⁹ בשנה שבה פרש און מהעולם הפוליטי נבחר הלל לתפקיד ממלכתי, כאחד מ'סמלי השלטון'. הלל כיהן בתפקידו עד תום כהונת הכנסת, בנובמבר 1988, הוא היה בן עדות המזרח השני שכהן בתפקיד זה.²⁶⁰ העיתונאי אמנון לוי טען כי 'הלל זכה בפטיש היו"ר' רק אחרי ש'הוציאו לו את הנשמה'.²⁶¹

בשנת 1993 התמודד הלל במפלגתו על תפקיד נשיא המדינה, לצד אריה אליאב ועזר ויצמן – שנבחר לתפקיד נשיא המדינה השביעי. בשנת 1998 – שנת היובל למדינה – זכה הלל בפרס ישראל על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה. קובץ מאמרים שעסק בעצמאות המדינה הוקדש להלל, כך:

בן הדור שעמס על שכמו את הקמת המדינה ופעל בצנעה
ובצניעות למען ביצורה. סיפור על עלילותיו בפרשת
העפלת יהודי עיראק רשום בספר דברי הימים של מדינת
ישראל, במשך יובל השנים שעבר מאז ועד היום הקדיש

256 בשנים 1977-1984 הייתה המשטרה חלק ממשרד הפנים.

257 'הלל לבורג: אני מחזיר לך משרד לא משומש, במצב טוב', מעריב, 22 ביוני 1977, עמ' 4.

258 יהושע ביצור, 'מאבק חריף צפוי במערך על ייצוג בוועדת החוץ והביטחון', מעריב, 25 ביוני 1977.

259 שישים חברי כנסת הצביעו לו כש-46 חברי כנסת הצביעו למועמד השני, חבר הכנסת מאיר כהן-אבידב מ'הליכוד' (שבעה חברי כנסת נמנעו). ראו: דברי הכנסת, הישיבה החמישית של הכנסת האחת עשרה, 12 בספטמבר 1984, עמ' 52..

260 המזרחי הראשון בתפקיד היה ישראל ישעיהו-שרעבי שכהן בשנים 1972-1977.

261 אמנון לוי, 'הלל זכה בפטיש היו"ר', חדשות, 13 בספטמבר 1984, עמ' 5.

שלמה הלל את חייו לשירות הציבור. כביטוי להוקרתנו
על מפעל חייו, אנו מקדישים כרך זה לשלמה הלל.²⁶²

שלמה הלל נפטר בפברואר 2021 בגיל מופלג, 97 שנים. הוא נקבר
בחלקת גדולי האומה בהר הרצל בירושלים. נשיא המדינה אז, ראובן
ריבלין, הספידו: 'הלל היה מדור הנפילים, דור שנאבק במו ידיו על
הקמתה של מדינת ישראל, על ביצורה ועל קיומה שמקלט בוטח לעם
היהודי'.²⁶³

262 אניטה שפירא (עורכת), עצמאות: 50 השנים הראשונות: קובץ מחקרים בין-תחומי, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 1998.

263 הספדו של ראובן ריבלין להלל, ראו: 'יו"ר הכנסת והשר לשעבר שלמה הלל נפטר בגיל 97', 8 בפברואר 2021, Ynet, www.ynet.co.il/news/article/Byifil1ZO (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025).

פרק שלישי

אהרן אוזן

חיי במושב גילת

קורות החיים של שלמה הלל שונים מאוד מקורות החיים של אהרן אוזן. אוזן נולד בנובמבר 1924 בתוניס ועלה לישראל בשנת 1949, לאחר שהיו בעברו כמה שנות פעילות בתנועת נוער חלוצית.¹ אוזן טען משך כל חייו שעלייתו לארץ הייתה נקודה מכרעת מבחינתו, לו היה נשאר בתוניס סבר כי 'המקסימום שהייתי יכול להגיע אליו זה להיות שוטר', ועל כן לא פעל מתוך הרגשת קיפוח.²

הוא היה ממייסדי מושב גילת, בנגב הצפוני, שהוקם בשלהי שנת עלייתו 1949. מושב גילת היה אחד ממושבי העובדים הראשונים בנגב. במושב ובאזור ראו באוזן מעין 'רב' ל'חבר חסידי' שהסתופפו סביבו.³ ביוני 1959 פגש אוזן את דוד בן-גוריון, ראש הממשלה, בפעם הראשונה בחייו – זה היה ציון דרך בחייו של אוזן. הוא היה אז במשלחת של חברי מושבי העולים שזימן בן-גוריון, וחלק מחבריה נעשו לדמויות מרכזיות בתנועת המושבים.⁴ חברי המשלחת דרשו מבן-גוריון לקבל

1 סלפטר ואליצור, סלפטר ויובל אליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 269.

2 ישראל סגל, 'הכול למדתי מהפוליטיקאים האשכנזים', כותרת ראשית, 28 בספטמבר 1983.

3 דבורה הכהן, הגרעין והריחיים: התיישבות העולים בנגב בעשור הראשון למדינה, עם עובד, תל אביב 1998, עמ' 326.

4 ביניהם היו בן-ציון חלפון ממושב חצב, ומשה סרדינס ממושב גבעת כרמל. מספר חודשים לאחר אותה פגישה נבחר אוזן לחבר הכנסת הרביעית מטעם מפא"י.

מים, עופות, בהמות עבודה וכלי עבודה, כדי למנוע את התמוטטותם של כמה ממושבי העולים.⁵

הדרך להנהגת תנועת המושבים

בשנת 1960 חל שינוי בהנהגת תנועת המושבים. יצחק קורן כיהן כמזכיר התנועה משנת 1944. יוסף שפרינצק, שראו בו פטרון של תנועת המושבים, הביא לבחירתו. הוא חי בתל אביב ולא במושב, ומעולם לא החזיק משק חקלאי. נכתב עליו כי: 'הבנתו בעניינים משקיים וחברתיים של המושבים קרבה לאפס'.⁶ ראו בו עסקן מפא"יניק גלותי שעיקר תפקידו היה יצירת קשרים עם ראשי מפא"י. הוא גם עסק ביצירת קשרים בין תנועת המושבים למוסדות המיישבים, בעקבות קשריו המצוינים עם ראשי מוסדות אלה. 'הוא עשה זאת בדרך הטובה ביותר', אך הם מעולם לא ראו בו מנהיג.⁷

יצחק קורן נולד בשנת 1911 בקישינב, באזור בסרביה, אזור אשר עבר בתום מלחמת העולם הראשונה מרוסיה לרומניה. ברומניה הוא נעשה לעסקן ציוני בולט וב-1941 עלה לארץ ישראל, בגיל מבוגר יחסית, כשהיה בן שלושים. קורן כיהן כמזכיר תנועת המושבים 16 שנים. עם סיום תפקידו בתנועת המושבים החל בקריירה של עסקן מפא"י טיפוסי, אשר הגיע אך ורק לדרג הפוליטי השני: הוא כיהן כחבר כנסת מטעם מפא"י ומפלגת 'העבודה',⁸ וכיהן כסגן שר האוצר במשך כשנה.⁹ בשנים 1963-1978 כיהן קורן כמזכיר כללי של 'האיחוד העולמי' – השלוחה של מפא"י בהסתדרות הציונית. תפקיד זה העניק לו עוצמה מפלגתית ופוליטית מסוימת.

5 דוד בן-גוריון, יומן מלא, 9 ביוני 1959, אב"ג, bengurionarchive.bgu.ac.il/search-result/pdf-generate/225451 (אוחזר ב-8 באוגוסט 2025). יש לציין כי בן-גוריון התייחס לאון רק פעם אחת בפגישה זו.

6 אורי מילשטיין, ראיון מעולם האמת, ספריית פועלים, תל אביב 1980, עמ' 148. גיבור ספר זה הוא עוזי פיינרמן.

7 שם.

8 הוא כיהן כחבר כנסת פעמיים: בשנים 1959-1965 ובשנים 1969-1974.

9 כיהן כסגנו של לוי אשכול, שר האוצר מיוני 1962 עד יוני 1963.

כשסיים קורן את התפקיד, נבחר עוזי פיינרמן להחליפו. פיינרמן היה שונה לחלוטין מקורן: הוא היה צעיר יותר מקורן, אז בן 36 בלבד; בניגוד לקורן שנולד וגדל בגולה, פיינרמן היה יליד הארץ – 'צבר' מובהק. הוא נולד במושב כפר יחזקאל, מראשוני מושבי העובדים שהוקמו בעמק יזרעאל. פיינרמן חי במושב זה עד יום מותו בשנת 1975, כשהיה בן 51 בלבד. הוא היה מבני הדור הראשון במושב 'שנשם את אוויר המושב במלוא ריאותיו והכה שורשים ביסודותיו'.¹⁰ לאחר מותו נכתב כי 'הביא עמו את ריח הכפר לכל מקום שהגיע במהלך חמישים ואחת שנות חייו'.¹¹ במלחמת העצמאות שירת עוזי פיינרמן כמפקד מחלקה בחטיבת 'גולני' והתקדם במהלך שירות המילואים לדרגת סגן-אלוף. היו לו קשרים הדוקים עם משה דיין, שר הביטחון, משום ששניהם גדלו במושבי עובדים ותיקים בעמק יזרעאל – דיין בנהלל ופיינרמן בכפר יחזקאל – והיה להם רקע ביטחוני משותף. במלחמת ששת הימים היה מקורב לדוד אלעזר (דודו), שכיהן אז כאלוף פיקוד הצפון.

בוועידה העשירית של תנועת המושבים, שהתקיימה במאי 1960, נבחר פיינרמן לתפקיד מזכיר התנועה, 'ענייני המושבים יופקדו מעתה בידיים צעירות ודינאמיות – בידי המנוסות של עוזי פיינרמן'.¹² בכתבתו ציין העיתונאי יאיר קוטלר, כי ראשי תחום החקלאות וההתיישבות הם אנשים צעירים: שר החקלאות משה דיין,¹³ מנכ"ל מחלקת ההתיישבות בסוכנות היהודית ד"ר רענן ויץ,¹⁴ ועוזי פיינרמן, שהיה צעיר מהשניים בעשור.¹⁵ במשך תקופה ארוכה נחשב פיינרמן ל'איש החזק בחקלאות הישראלית',¹⁶ והביא עמו לתנועה 'משב־רוח רענן, נוסח חדש, סגנון אחר, מעניין ומרתק'.¹⁷ בניגוד לקורן ראו בו מנהיג, והוא כיהן בתפקידו

10 מילשטיין, ראיון מעולם האמת, עמ' 136.

11 אהד קריב, 'עוזי פיינרמן – שלושים למותו', דבר, 8 במאי 1975.

12 יאיר קוטלר, 'שרביט הניהול – לעוזי פיינרמן', הארץ, 15 במאי 1960.

13 דיין נבחר לכהן כשר החקלאות בשלהי 1959. הוא נולד ב-1915 וב-1960 היה בן 45.

14 הוא נולד ב-1913 ובשנת 1960 היה בן 47.

15 יאיר קוטלר, 'שרביט הניהול – לעוזי פיינרמן', הארץ, 15 במאי 1960.

16 סלפטר ואליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 269.

17 מילשטיין, ראיון מעולם האמת, עמ' 136.

במשך עשור, עד 1969. פיינרמן הגיע לכנסת השביעית באוקטובר 1969, עם סיום תפקידו כמזכיר תנועת המושבים. אברהם זילברברג, חבר מושב בית אליעזרי, מושב צעיר שהוקם על ידי עולים חדשים ב-1949, נבחר לסגנו. זילברברג היה מבוגר ממנו בעשור שנים, הגיע לארץ ב-1948, לאחר קום המדינה, ויחד ניהלו השניים את תנועת המושבים במשך תקופה ארוכה. לאחר הוועידה נבחרו למזכירות התנועה 32 חברים. אוזן הצטרף למזכירות כבר בשנת 1959,¹⁸ ובאותה שנה צירפו אותו בבחירות שנערכו ב-17 במאי לרשימת מפא"י לבחירות למועצת ההסתדרות הכללית.¹⁹ כך, אפוא, בראשית שנות השישים, כאשר עלתה מנהיגות חדשה לתנועת המושבים בראשות עוזי פיינרמן, נעשה אהרן אוזן גם הוא לאחד מראשי תנועת המושבים. בשנת 1964, שנה לפני הצטרפותו לכנסת השישית, נכתבו עליו דברי שבח מפליגים: 'היום הוא מנהל ארגון, שמגלגל שבעה מיליון ל"י, ובעל המשק הפורה ביותר במושב גילת. חבר מזכירות תנועת המושבים ובעל עמדה ציבורית שרבים-רבים מקנאים בה'.²⁰ אוזן צמח מלמטה, וגדל עם התפקיד, כך לפי אחד מראשי תנועת המושבים.

חבר הכנסת השישית ומינויו לסגן שר החקלאות

בשנת 1965 הצטרף אוזן לרשימת מפא"י לכנסת השישית יחד עם שני נציגי תנועת המושבים.²¹ מקומו ברשימת 'המערך' היה גבולי – מספר

18 סלפטר ואליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 269.

19 'מפלגות הפועלים השלימו הרכב רשימותיהן לבחירות', מעריב, 5 במאי 1959. בידיעה ציינו את שמות האישים החדשים שצורפו לרשימה, כמו: מאיר זרמי מקיבוץ מעיין צבי (הוא כיהן כמזכיר כללי של מפלגת 'העבודה' בשנים 1974-1977), אל"מ משה נצר מקיבוץ רמת יוחנן (כיהן כמפקד הנח"ל בשנים 1950-1954), ואהרן אוזן. שלושתם היו אנשים צעירים, בני 35 באותה עת.

20 'בעל הבית של הנגב', מעריב, 29 במאי 1964.

21 שמואל שורש, חבר המושב הוותיק בית שערים שמקומו ברשימה היה 29, כיהן כחבר כנסת מ-1955 (הכנסת השלישית); ומשה סרדינס, חבר המושב החדש גבע כרמל שמקומו היה 29, כיהן כחבר כנסת מ-1959 (הכנסת הרביעית).

44 ברשימה.²² אך הוא נבחר לכנסת בהיותו בן 41 בלבד. זו הייתה הפעם הראשונה שבה ישב 'איש המושבים הצעירים בנגב בבית-הנבחרים של המדינה'.²³

באותם ימים היה לוי אשכול ראש הממשלה ומנהיג מפא"י. לאוזן היו קשרים הדוקים עמו מהתקופה שבה כיהן אשכול כראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות היהודית, בשנים 1948-1963.²⁴ אך הקשרים ביניהם התהדקו בראשית שנות השישים, ובמיוחד בתקופת כהונת אשכול כראש הממשלה:

הקשר ההדוק [של אוזן] עם אשכול נוצר בשלושת השנים האחרונות בהן כיהן כראש הממשלה; בתקופה זאת נחשב אהרן אוזן כעושה דבריו של אשכול באזור הנגב... השמועה אומרת, כי דלתו של אשכול פתוחה בפניו בכל עת, וכי הוא מוכן להקשיב לו בכול שעה.²⁵

לאחר מות אשכול הספיד אותו אוזן כדמות בולטת בעולם ההתיישבות בארץ. בסתיו 1969, חודשים ספורים אחרי מות אשכול, תיאר אוזן כיצד סייע לו במאבקו בבחירות לכנסת השישית: 'הוא התייצב לצדו של לוי אשכול, ועשה ימים כלילות ברחבי הנגב. בגיוס קולות ותומכים לרשימת "המערך"'.²⁶

בפברואר 1970, יום השנה הראשון למות אשכול, הספיד אותו אוזן בחום ובחיבה במרכז מפלגת 'העבודה'.²⁷ הוא ראה בו מנהיג, מחנך, חבר ואדם יקר: 'אם היותו איש מעשה ממדרגה ראשונה – ולעיתים היו אתו ויכוחים קשים בענייני משק, שיכון ותקציב – אפשר להבחין באהבתו הגדולה לחקלאות ובמעקב הבלתי פוסק אחריו, כיצד אנו מתקדמים

22 בכנסת החדשה היו נציגי 'המערך'.

23 משולם עד, 'אהרן אוזן הולך לכנסת', דבר, 12 בנובמבר 1965.

24 אשכול כיהן בתפקיד 15 שנים, 1948-1963, כולל השנים שבהן כיהן כשר האוצר.

25 שלמה גבעון, 'אהרן אוזן', מעריב, 18 בנובמבר 1965.

26 שלמה גבעון, 'סגן השר מעדיף את הפרות', מעריב, 12 בספטמבר 1969.

27 'ישיבת מרכז מפלגת העבודה', 15 בפברואר 1970, אמ"ע, 24/70.

בחיי היום-יום והופכים מעדר ליחידה יצרנית התורמת לבניין המולדת'.
אוזן הדגיש כי לוי אשכול 'אהב את המתיישבים, החקלאות, העם
והמדינה'.²⁸

ממשלת אשכול השלישית²⁹ הורכבה בינואר 1966 ואהרן אוזן מונה
בה לסגנו של שר החקלאות, חיים גבתי, חבר קיבוץ יפעת שהיה דמות
בולטת ביותר בתנועה הקיבוצית. עד היום נחשב גבתי לשר החקלאות
החשוב ביותר. בראשית שנות השבעים נכתב כי 'סביר שהוא ימשיך
להיות "האיש החכם" של החקלאות הישראלית'.³⁰ מינויו של אוזן ניתן
לו כפרס פוליטי על שירותו הנחרץ בבחירות למען 'המערך' באזור
הנגב, שנחשב למבצרו של בן-גוריון.³¹

היו כמה שרי חקלאות וסגני שרים שהגיעו מהתנועה
הקיבוצית,³² אך אוזן היה חבר המושב הראשון שהצטרף לצמרת
משרד החקלאות.³³ הנציג הראשון מתנועת המושבים שמונה לתפקיד
רם זה לא היה חבר נהלל או כפר ויתקין, שהיו מושבים ותקיים,
אלא דווקא אהרן אוזן ממושב גילת, שעלה מתוניס ו'שם לא שמע
על קיבוץ ומושב עובדים, ולא ידע דבר על המערכת החברתית
והפוליטית ביישוב'.³⁴

אוזן היה סגן השר הראשון ממפא"י שהיה בן עדות המזרח.
לפני מינויו של אוזן היו כל סגני השרים ממפא"י ומשאר המפלגות

28 שם.

29 ממשלת אשכול הראשונה הורכבה ביוני 1963 וממשלתו השנייה הורכבה בדצמבר
1964.

30 סלפטר ואליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 270.

31 א' סדומי, 'הצורך מתוניסיה – מתיישב בנגב', למרחב, 14 בספטמבר 1966.

32 כמו אהרן צילינג, חבר עין חרוד, כיהן בתפקיד בממשלה הזמנית (בשנים 1948-1949),
וקדיש לוז, חבר דגניה ב' כיהן בתפקיד בשנים 1955-1959. יוסף אפרתי וואב צור היו
חברי קיבוץ וגם סגני שר החקלאות.

33 אוזן כיהן כשר החקלאות בשנים 1974-1977, בתקופת ממשלת יצחק רבין הראשונה.
הוא היה שר החקלאות הראשון שהיה נציג תנועת המושבים. לפני אוזן היה סגן שר
מטעם תנועת המושבים – עמי אסף מהמושב כפר יהושע. הוא כיהן כסגן שר החינוך
והתרבות בשנים 1956-1963, תחת השרים זלמן ארן ואבא אבן, אך הוא לא עסק כלל
בנושאי חקלאות והתיישבות.

34 הכהן, הגרעין והריחיים, עמ' 340.

בקואליציות ממוצא אשכנזי.³⁵ בישיבה הראשונה של ממשלת אשכול החדשה, ב-16 בינואר 1966, אישרו חברי הממשלה את המינויים של שישה סגני השרים ממפלגות הקואליציה.³⁶ אהרן אוזן היה המזרחי היחיד ביניהם.

בשלהי ימי הכנסת השישית, לקראת הבחירות לכנסת השביעית שהתקיימו ב-28 באוקטובר 1969, הודיע אוזן על החלטתו לפרוש מתפקידו. הוא גם החליט לא להצטרף לרשימת מפלגת 'העבודה' לכנסת הבאה ולחזור לעבוד במשק החקלאי שלו במושב גילת. החלטתו נתפסה כהחלטה נדירה וייחודית. נכתב כי אוזן 'מעדיף לחזור למשקו ולטפל ברפת שלו ולא להמשיך בעסקנות':

[אוזן] עשה השבוע מעשה ללא תקדים, שכל עסקן פוליטי מנוסה היה מגדירו כמעשה התאבדות. הוא קם ואמר: 'די לי. אני חוזר למשק שלי במושב גילת... כל רצוני הוא להיות חבר מושב מן השורה'. עמיתיו בצמרת המפלגה נדו בראשיהם בהשתאות נוכח חיזיון מפליא זה. ידידיו מיאנו להאמין למשמע אוזניהם. 'הייתכן?'.³⁷

אוזן כמזכיר כללי של תנועת המושבים

ואולם, אוזן לא הסתפק בעבודתו במשקו ולאחר פרישתו מן הממשלה ומהכנסת ידעו חייו שינויים ותהפוכות דרמטיים. ב-1970 הוא נבחר למזכיר תנועת המושבים יחד עם אריה (אריק) נחמקין. נחמקין היה צעיר מאוזן בשנה וחבר מושב נהלל, מושב העובדים הראשון שהוקם ב-1921, יותר מחצי יובל לפני הקמת גילת, מושבו של אוזן. הוא היה

35 סגן השר השני ממוצא מזרחי היה בן-ציון חלפון, שכיהן כסגן השר החקלאות בתקופת כהונתו של חיים גבתי כשר החקלאות, בשנים 1969-1974. חלפון נולד ב-1930 בטריפולי שבלוב האיטלקית, ועלה לארץ ישראל ב-1947.

36 שלושה סגני שרים היו חברי 'המערך' ושאר הסגנים היו חברי המפד"ל, הליברלים העצמאיים ופועלי אגודת ישראל.

37 שלמה גבעון, 'סגן השר מעדיף את הפרות', מעריב, 12 בספטמבר 1969.

בעל עבר ביטחוני, כמו עוזי פיינרמן, אשר נלחם במלחמת העצמאות ושירת כמפקד גדוד בדרגת סגן-אלוף במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. ראוי לציין שראשי תנועת המושבים, שבגרו וגדלו במושבים הוותיקים, היו בעלי עבר ביטחוני, זאת בניגוד לראשי התנועה שחיו במושבי העולים הצעירים ולא היה להם רקע ביטחוני מובהק. לראשונה בקורות התנועה נבחרו שני מזכירים: אחד היה חבר מושב ותיק ממוצא אשכנזי, והאחר היה חבר מושב צעיר יחסית ממוצא מזרחי. מועמדותו של אוזן לתפקיד הוצגה על ידי חברי המושבים שהוקמו לאחר הקמת המדינה, ששיעורם כ-70 אחוזים בתנועת המושבים. צוין כי זו הפעם הראשונה שבה איש ההתיישבות הצעירה, שהוא חבר מושב עולים בנגב, יעמוד בראש תנועת המושבים.³⁸ כך, אפוא, השיג אוזן שני הישגים רבי-משמעות: סגן שר החקלאות הראשון מטעם תנועת המושבים ומועמד למזכיר תנועת המושבים מטעם מושבי העולים הצעירים.

ועידת תנועת המושבים, שהתקיימה באפריל 1970, בחרה את מרכז התנועה אשר בחר במאי 1970 את הנהגת התנועה: אהרן אוזן ואריה נחמקין.³⁹ הם נבחרו למזכירי התנועה שווי זכויות, ונבחרו שני סגנים: נחום גנץ, שהיה חבר מושב עולים חדש – כפר אחים;⁴⁰ ושמחה אסף, שהיה חבר מושב ותיק – כפר יהושע.⁴¹ בהנהלת תנועת המושבים היו ארבעה חברים: שניים היו חברי מושבים ותיקים ושניים חברי מושבי עולים, אך רק אחד מהם היה ממוצא מזרחי – אהרן אוזן.

נראה כי אוזן היה בעל סיכוי גדול יותר להגיע ללשכת שר החקלאות, בהשוואה לסיכויי עמיתו, נחמקין.⁴² ואכן, אוזן הגיע לתפקיד זה לאחר ארבע שנים, ביוני 1974, ואילו נחמקין הגיע לתפקיד שר החקלאות לאחר שנים רבות, 1984-1988, בתקופת ממשלת 'הרוטציה' של שמעון

38 משולם עד, 'א. אוזן – המועמד למזכיר תנועת המושבים', דבר, 4 בפברואר 1970.

39 אריה נחמקין נולד בשנת 1925.

40 כפר אחים הוקם בשנת 1949.

41 כפר יהושע הוקם בשנת 1927. שמחה אסף היה בנו של עמי אסף.

42 סלפטר ואליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 269.

פרס ויצחק שמיר. בעת כהונתו של נחמקין כשר החקלאות היה אהרן אוזן בגמלאות.

עם כניסת אוזן לתפקיד המזכיר הכללי של תנועת המושבים התחוללה במשפחתו טרגדיה איומה. ב־23 במאי 1970, ימי מלחמת ההתשה, נפל בנו הבכור, רב"ט שלמה אוזן, בהפצצה באזור תעלת סואץ, בהיותו בן 20. מאות אנשים השתתפו בהלוויה הצבאית שנערכה במושב גילת. פורסמו עשרות מודעות אבל וניחומים לאב, שהיה אז דמות ציבורית ידועה, ושר החקלאות חיים גבתי, הספיד את שלמה בהלוויה: 'כל אחד מתוכנו צריך להיות מוכן כי עלול לקרות לו. הצעירים הנופלים מקריבים את עצמם למען קיומנו'.⁴³

לאחר ארבע שנים, בעת שהושבע כחבר ממשלה במארס 1974, ענד אוזן בפעם הראשונה בחייו את שעון הזהב של בנו שלמה, וטען כי הוא היה היחיד מקרב בני המשפחה ש'האיץ' בי להתקדם הקריירה הציבורית ודחק בי להגיע לשולחן הממשלה'.⁴⁴ ניתן לראות בדבריו צירוף של אבל ושמחה גם יחד.

דרכו של אוזן לשולחן הממשלה

בבחירות לכנסת השמינית, שנערכו בדצמבר 1973, בימי מלחמת יום הכיפורים, ניצב אוזן ברשימת 'המערך' במקום מכובד אך לא ריאלי. מקומו ברשימה היה 107, וכן נציגי תנועת המושבים מהכנסת הקודמת המשיכו לכהן גם בכנסת החדשה.⁴⁵ בנושא הרכבת הממשלה החדשה ציין העיתונאי והפרשן, אלי איל, שתי הבחנות.

הנקודה ראשונה, היא כי מאז הקמת המדינה יש ייצוג ניכר לקיבוצים בממשלה, אך 'מעולם לא היה בכל הממשלות נציג לתנועת המושבים'. בשנות החמישים תבעה התנועה לצרף לממשלה את נציגה עמי אסף,

43 'חללי צה"ל הובאו למנוחות', דבר, 25 במאי 1970.

44 דב גולדשטיין, 'ספל קפה עם שר התקשורת אהרן אוזן', מעריב, 15 במארס 1974.

45 שלושת חברי הכנסת מטעם תנועת המושבים בכנסת השביעית המשיכו לכהן כחברי הכנסת השמינית: עוזי פיינרמן, אברהם זילברברג ובן־ציון חלפון.

אך הוא כיהן כסגן שר ולא כחבר ממשלה. תנועה זאת, שנעשתה 'גדולה כמעט כפליים מן התנועה הקיבוצית', לא תסכים עוד לקבל מצב של אי-ייצוג בממשלה.

הנקודה השנייה, היא השאלה שעלתה: 'היש צורך בשר ספרדי נוסף?' באותה עת כיהן בממשלה שר המשטרה שלמה הלל. על כך כתב איל: 'מצב אבסורדי ומעליב: אם שר החקלאות שיתמנה מכיוון שהוא מתנועת המושבים הוא גם ספרדי, ייפלט שר ספרדי אחר שנבחר גם בשל כשירותו וגם בשל מוצאו'.⁴⁶

לאוזן היה סיכוי סביר להיות מועמד לממשלה מטעם תנועתו, אך היה מועמד נוסף מטעמה: עוזי פיינרמן, שכיהן כחבר כנסת פיינרמן היה ותיק מאוזן וכיהן כמזכיר התנועה לפניו.⁴⁷ עניין המועמדות של השניים עלתה כשנתיים לפני כן, בשנת 1972. בשבועון העולם הזה נכתב כי ראשי 'המערך' מוכנים להוציא את תיק החקלאות מידי הקיבוצים ולהעניקו לנציג תנועת המושבים, אך לא לעוזי פיינרמן. הם מעדיפים את אהרן אוזן, מכיוון שהוא בעל הסיכוי הגדול ביותר לרשת את חיים גבתי כשר החקלאות. הודגש כי לאוזן 'יש יתרון נוסף: בהיותו איש עדות המזרח, הוא יגדיל את ייצוגן בממשלה'.⁴⁸

עוזי פיינרמן היה מועמד לתפקיד כבר בנובמבר 1964. משה דיין התפטר מתפקידו כשר החקלאות ושני המועמדים המרכזיים להחליפו היו עוזי פיינרמן כנציג תנועת המושבים, וחיים גבתי כנציג התנועה הקיבוצית 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', הקשורה למפא"י.⁴⁹ ראש הממשלה אשכול בחר בגבתי על פני פיינרמן משתי סיבות: גבתי היה 'איש פוליטי נאמן... [ו] איש בעל ידע רב בעשייה החקלאית',⁵⁰ ואילו פיינרמן היה מקורב לדיין, אשר היה יריבו המר של אשכול.

46 אלי איל, 'אין מאיישים תיקים אלא מתייקים', מעריב, 28 בינואר 1974.

47 הם היו בני אותו גיל. שניהם נולדו בשנת 1924.

48 'דף תשקיף', העולם הזה, מס' 1815, 14 ביוני 1972.

49 על כך ראו: 'מאבק בין מושבים ו"האיחוד" על תפקיד שר החקלאות', למרחב, 6 בנובמבר 1964.

50 ארנון למפרום, לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1944-1969, רסלינג, תל אביב 2014, עמ' 381.

פיינרמן שאף שנים רבות להגיע לתפקיד שר החקלאות וכדי להשיגו היה עליו 'להשיג את שליחות התנועה, [ש]התיק הובטח לאיש המושבים'.⁵¹ הוא התמודד עם אוזן על התפקיד אך הובס. אוזן זכה בתיק מכיוון שהוא, העולה מתוניס, 'ייצג גם את ההתיישבות החדשה וגם את עדות המזרח. הם היו רוב מוחלט'.⁵² פיינרמן הודה כי 'איש מהם לא הצביע בעדי', בהתייחסו למזרחים, ואילו אוזן קיבל את התפקיד ללא כל בעיה.⁵³

עם הצטרפותו של אוזן לממשלה, במארכ 1974, דחקו ראשי תנועת המושבים בשר החקלאות גבתי למנות את עוזי פיינרמן לסגנו, אך בפועל המינוי לא בוצע.⁵⁴ בקיץ 1974 התמודד פיינרמן על תפקיד מזכיר מפלגת 'העבודה' במקום אהרן ידלין, שנבחר לשר החינוך והתרבות,⁵⁵ אך הוא כשל. לאחר שהתברר לו כי סיכוייו להיבחר קלושים, החליט להסיר את מועמדותו. מאיר זרמי, חבר קיבוץ מעיין צבי, הוא שנבחר לבסוף לתפקיד. חודשים ספורים אחר כך, באפריל 1975, פיינרמן הלך לעולמו. הוא לא זכה לכהן כשר החקלאות ולא כסגנו, ואף לא נבחר. למזכיר כללי של מפלגת 'העבודה'. הוא עזב את העולם קירח לחלוטין מכל התפקידים שאליהם שאף ובהם חפץ.

אהרן אוזן הצטרף לממשלה החדשה שהורכבה במארכ 1974 – הממשלה ה-16 – שהורכבה לאחר הבחירות לכנסת השמינית ולאחר מלחמת יום הכיפורים. זו הייתה כהונתה השלישית של גולדה מאיר.⁵⁶ מאמר המערכת של עיתון מעריב התייחס להרכבת הממשלה וקבע כי 'עכשיו עיקר תפקידה של הממשלה החדשה הוא לרכוש את אמון הציבור ולהחזיר לעצמה את האמינות'.⁵⁷ אוזן התפטר מתפקידו כמזכיר

51 מילשטיין, ראיון מעולם האמת, עמ' 208.

52 הרוב היו אנשי ההתיישבות החדשה מקרב בני עדות המזרח.

53 מילשטיין, עמ' 208.

54 אהרן פריאל, 'שר החקלאות נוטה למנות את עוזי פיינרמן לסגנו', מעריב, 31 במארכ 1974.

55 8' מועמדים לתפקיד מוזכר "העבודה", על המשמר, 1 ביולי 1974.

56 הממשלה הראשונה הורכבה במארכ 1969 והשנייה הורכבה בדצמבר 1969.

57 'הממשלה', מעריב, 11 במארכ 1974.

תנועת המושבים עם הצטרפותו לממשלה. במקומו נבחר לתפקיד יחזקאל זכאי, פעיל ציבור ממוצא מזרחי, חבר מושב אורה בהרי יהודה ומנהל ארגון הקניות של מושבי אזור ירושלים – תפקיד שאוזן מילא בעבר באזור הנגב.⁵⁸ זכאי לא נבחר למזכיר כללי (במקום אוזן), אלא רק למזכיר משנה של נחמקין. כך היה נחמקין למזכיר יחיד של התנועה.⁵⁹ אוזן היה אחד מששת חברי 'המערך' שהצטרפו לממשלה כשרים חדשים,⁶⁰ והיה השר הספרדי היחיד. שאיפתו הייתה לכהן כשר החקלאות, אך ראש הממשלה מאיר השאירה את חיים גבתי בתפקיד השר, למרות גילו המבוגר.⁶¹ כוונתה הייתה למנות את אוזן לשר בלי תיק,⁶² אך לקראת הרכבת הממשלה הוא מונה לשר התקשורת, במקום שמעון פרס שמונה לשר ההסברה בממשלה החדשה.⁶³ כשהתברר לו שלא יקבל את תיק החקלאות, ביקש לקבל את תיק השיכון או את תיק הסעד – משרדים חברתיים שעוסקים בתחומים הקרובים יותר ללבו. ואולם, אוזן נאלץ לקבל את הצעת מאיר בחוסר ברירה ובטענה כי 'לא רצה להכביד בעניין זה את גולדה מאיר'.⁶⁴ אוזן לא אהב כלל את תפקיד שר התקשורת, ודיבר עליו בזעם כבוש: 'תקשורת? מה אני מבין בתקשורת?'.⁶⁵ הוא קיבל תיק זה מכיוון שהיה מוכן לשלם כל מחיר כדי להצטרף לממשלה.

בטקס חילופי השרים במשרד התקשורת היה אוזן נרגש מאוד. היבחרו לשר בממשלה הייתה נקודה שיא בחייו. 'רק שמונה ימים עברו

58 זכאי נולד בכורדיסטן בשנת 1932 ועלה לארץ ב-1950. מושב אורה הוקם ב-1950 על ידי עולים מתימן וממרוקו.

59 14 יישובים יוקמו בשנה הקרובה', דבר, 13 בספטמבר 1974. זכאי כיהן כחבר הכנסת בשנים 1977-1984, כאחד מנציגי המושבים בסיעת 'המערך'.

60 חמישה חברי מפלגת 'העבודה' הצטרפו לממשלה: יצחק רבין, אהרן רייב, חיים צדוק, יהושע רבינוביץ ואהרן אוזן. גם שלמה רוזן, שהיה חבר מפ"ם, הצטרף לממשלה כשר הקליטה. שלושה מהשרים (אוזן, רבינוביץ ורוזן) לא היו חברי כנסת.

61 ב-1974 היה גבתי בן 73. הוא היה השר המבוגר ביותר בממשלה, חוץ מגולדה מאיר.

62 דן מרגלית ומתי גולן, 'אהרן אוזן – שר בלי תיק', הארץ, 26 בפברואר 1974.

63 פרס כיהן בתפקיד שר ההסברה שלוש וחצי שנים – מספטמבר 1970 עד מארס 1974. בתקופה זאת כיהן גם כשר התחבורה.

64 יוסף חריף, "אימא, הם צודקים" אמרה הבת של גולדה, מעריב, 8 במארס 1974.

65 'פסוקי השבוע', העולם הזה, מס' 1977, 20 במארס 1974.

מאז שגב' גולדה מאיר הציעה לי להצטרף לממשלה כשר התקשורת, אמר בטקס, 'קיבלתי את ההצעה בשמחה אבל אני עדיין נרגש'.⁶⁶ אוזן אולי לא אהב את משרד התקשורת, אך היה מרוצה מאוד מהצטרפותו לממשלת ישראל.

אוזן היה הנציג הראשון של תנועת המושבים ושל אזור הנגב בממשלה, ויותר מכך הוא היה השר הספרדי הראשון שעלה לארץ מצפון אפריקה בימי העלייה ההמונית. חברי הממשלה החדשה, שלא השתייכו למפלגת 'העבודה', בקושי הכירו אותו אך מאוד התרשמו ממנו. יצחק רפאל כתב בספרו כי הצטרף לממשלה יחד עם אהרן אוזן שהיה 'שתקן פתח פיו רק לעתים רחוקות, כול מה שאמר היה טבעי, הוא היה בשבילי גילוי מרענן, קודם לכן לא הכירתי'.⁶⁷

בעיתונים פורסמו עשרות מודעות ברכה לרגל היבחרו ל'שר החדש מהנגב': אליהו נאוי, ראש עיריית באר שבע בירך את 'חבר הממשלה הראשון מהתיישבות הנגב'; ערמון לרדו, ראש עיריית דימונה 'עיר העולים', בירך את אהרן אוזן 'השר הראשון בישראל מקרב העלייה החדשה בנגב'.⁶⁸ דב גולדשטיין, כתב מעריב ציין כי 'מחוץ לכל הערכה פוליטית – צירופו של אהרן לממשלה הוא ניצחון קטן ומזהיר של הדמוקרטיה הישראלית'.⁶⁹ גולדשטיין הסביר את קביעתו:

אוזן לא ירש ירושות, לא חימם כסאות בסוכנות היהודית, לא שירת בצה"ל, לא למד באוקספורד, הוא עשה דרך ארוכה, מהפכנית, מאז שהגיע לארץ מטוניס ב-1949, דרך מחנות העולים, הבדונים, והצריפונים והמחסור והחיים

66 אלכס דורון, 'שרים חדשים נכנסו למשרדיהם ונפרדו מקודמיהם', מעריב, 12 במארס 1974.

67 יצחק רפאל היה מנהיג בולט של מפד"ל. כיהן כחבר כנסת שנים רבות (1951-1977) וכיהן כשר הדתות בשנים 1974-1976. ראו: יצחק רפאל, לא זכיתי באור מן ההפקר, עידנים, ירושלים 1981, עמ' 381.

68 כל הברכות פורסמו בעיתון על המשמר, ב-27 במארס 1974.

69 דב גולדשטיין, 'ספל קפה עם אהרן אוזן, שר התקשורת', מעריב, 15 במארס 1974.

הקשים – עד להגשמת חלומו של כול עסקן מפלגתי,
הלא הוא שולחן הממשלה.⁷⁰

אוזן כיהן כשר התקשורת תקופה קצרה ביותר. באפריל 1974 התפטרה גולדה מאיר וממשלתה הייתה לממשלת מעבר. ביוני 1974, פחות משלושה חודשים לאחר הרכבת הממשלה, הוקמה ממשלה חדשה בראשות יצחק רבין. רבין התמודד מול שמעון פרס על ראשות מפלגת 'העבודה' ב-22 באפריל 1974 וניצח אותו ברוב קטן: 54 אחוזים מחברי מרכז המפלגה תמכו ברבין, 46 אחוזים מהם תמכו בפרס.⁷¹ בספרו כתב רבין: 'ההכרעה הדקה מכתירה אותי בתואר: המועמד המפלגה לראשות הממשלה... לא כך תיארתי לעצמי שאגיע פעם למעמד הרם הזה...'⁷² רבין נאלץ להעניק לפרס את תפקיד שר הביטחון מכיוון שהוא זכה לתמיכה של מיעוט ניכר במרכז המפלגה. גד יעקבי, מקורבו של פרס שנעשה ברבות הימים ליריבו המר, כתב: 'מעמדו של פרס התחזק עקב הישגו ונחישותו'. הוצע לו לבחור בין משרד החוץ או משרד הביטחון, והוא בחר במשרד הביטחון בשל הרקע שלו כסגן שר הביטחון וכמנהל הכללי של המשרד,⁷³ וגם לקראת העתיד, מכיוון שהיה ברור לכול כי הוא 'לא יחדל ממרוצו לראשות הממשלה'.⁷⁴

בין השניים התחולל מאבק אדיר שנעשה עכור ומר ככל שחלפו הימים, במהלכו היה אוזן חבר ב'מחנה רבין' ותמך בו. אוזן היה מבכירי המפלגה שתמכו בהחלטת שר האוצר פנחס ספיר – אשר סירב בתוקף להתמנות לראש ממשלה – לבחור ביצחק רבין כמועמד המפלגה לראשות הממשלה. אוזן דבק בספיר במאבק על מועמדותו של רבין מכיוון שהיה 'בן-טיפוחי הפוליטי של פנחס ספיר וזה האחרון נופף בו

70 שם.

71 בישיבה השתתפו 661 חברי מרכז. 552 מהם הצביעו: 298 חברי מרכז תמכו ברבין ו-254 חברים תמכו בפרס. ראו: 'ההכרעה במרכז מפלגת העבודה', מעריב, 23 באפריל 1974.

72 רבין, פנקס שירות, כרך ב', עמ' 420.

73 פרס כיהן כמנהל הכללי של משרד הביטחון בשנים 1953-1959, וכסגן שר הביטחון בשנים 1960-1965.

74 יעקבי, חסד הזמן, עמ' 119.

כעדות לשילובם של בני עדות המזרח בעמדות מפתח בממשל.⁷⁵ ספיר סייע לו להתמנות לסגן שר החקלאות ומאוחר יותר לשר התקשורת. תומכי ספיר ורבין היו חברי הכנסת שהתמנו לשרים בממשלת רבין, כמו: אברהם עופר (שר השיכון) ומשה ברעם (שר העבודה). הם כיהנו בממשלה זאת לצד אוזן. גם בהתמודדות השנייה בין רבין לפרס, בוועידת מפלגת 'העבודה' בפברואר 1977, תמך אוזן ברבין ואף פעל למענו, יחד עם רוב שרי המפלגה.⁷⁶

ביוני 1974 הרכיב רבין ממשלה חדשה – הממשלה ה-17. שר החקלאות חיים גבתי, שאוזן כיהן כסגנו, הודיע על פרישתו מהעולם הפוליטי ועל כוונתו שלא להצטרף ממשלת רבין. הוא היה אז אדם מבוגר וכיהן כשר החקלאות במשך כעשור.⁷⁷ בספרו כתב גבתי: 'עזבתי את משרד החקלאות ב-17 שנים במשרד זה (7 שנים כמנכ"ל, בנוסף על 10 שנות חבר ממשלה), עיצבתי במידה רבה את דמותה של ההתיישבות החקלאית בישראל'.⁷⁸ לקראת הרכבת הממשלה לחצו עליו פנחס ספיר וראש הממשלה המיועד, יצחק רבין, לקבל את תפקיד שר האוצר, אך הוא סירב בתוקף. הוא אף לא קיבל את בקשת גולדה מאיר לכהן כמזכיר כללי של מפלגת 'העבודה'. בקשות אלה אומנם העידו על ההערכה הרבה כלפיו, אך הוא העדיף לחזור לקיבוצו, קיבוץ יפעת, כדי לחיות בו כאחד החברים.

ראשי מפלגת 'העבודה' סברו כי אוזן בהחלט מסוגל להחליף את גבתי בלשכת שר החקלאות ולכהן בתפקיד משתי סיבות: ראשית, מבחינתם צריך שר החקלאות החדש להיות נציג תנועת המושבים;⁷⁹

75 זאב יפת, 'ממלא המקום', הארץ, 7 במאי 1982.

76 יחד עמו פעלו כמה שרים, כמו: יגאל אלון, חיים צדוק, ישראל גלילי ומשה ברעם. ראו: משה מייזלס, 'מחלוקת בין תומכי פרס ורבין בעניין "מעמד שווה" למועמדים', מעריב, 7 בפברואר 1977.

77 גבתי נולד ב-1901 ובשנת 1974 היה בן 73. הוא כיהן בתפקיד כמעט עשור, מנובמבר 1964 עד יוני 1974.

78 חיים גבתי, סיפור חיי, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1985, עמ' 261. גבתי כיהן כמנכ"ל המשרד בשנים 1951-1958, תחת שרי החקלאות: פנחס לבון, לוי אשכול, פרץ נפתלי וקדיש לוז.

79 סלפטר ואליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 268.

שנית, נציג התנועה הקיבוצית של מפא"י, איחוד הקבוצות והקיבוצים, בממשלה החדשה היה אהרן ידלין, אשר מעולם לא עסק בנושאי חקלאות.⁸⁰ ידלין היה מועמד טבעי למשרד החינוך והתרבות מכיוון שכינה כסגן שר במשרד שנים רבות.⁸¹ היה ברור אפוא, שאהרן אוזן הוא המועמד הטבעי לתפקיד שר החקלאות, כפי שידלין היה מועמד טבעי לתפקיד שר החינוך והתרבות. ואכן, שניהם התמנו לתפקידים אלה בממשלת רבין.

הכנסת השמינית אישרה את הרכב ממשלת רבין ב-3 ביוני 1974 ברוב מינימלי.⁸² בעולם הזה נכתב כי אוזן, 'אדיר המידות', חתם על הצהרת אמונים כחבר ממשלה 'בחולצה קמוטה מחוץ למכנסיו'.⁸³ התיאור הקצר הזה אפיין אותו היטב – אוזן לא נראה כחבר ממשלה, אלא חבר מושב. בטקס חילופי שרי החקלאות הדגיש אוזן כי מטרתו 'לפעול למען פיתוחה של החקלאות בישראל, בכול צורות ההתיישבות: בקיבוץ, בקבוצה ובמושב'.⁸⁴ אוזן התעתד להיות שר החקלאות של כלל צורות ההתיישבות, ולא לפעול רק למען המושבים.

ואולם, על אף הכרותו, מיד עם הגיעו ללשכת שר החקלאות הדיח אוזן את המנהל הכללי של המשרד, אברהם ברום, שהיה חבר קיבוץ שפיים. ברום הודח למרות שנחשב למנהל יעיל וראוי: 'אין הוא מרבה לדבר, וכוחו מתגלה בטיפול בעניינים המקצועיים במשרד'.⁸⁵ תנועת הקיבוצים פנתה לשר החדש וביקשה להשאיר את ברום בתפקידו, אך אוזן לא קיבל את הבקשה. סירובו נבע מרצונו למקם את תנועת המושבים כ'בעלת הבית' במשרד החקלאות, כפי שלא היה כלל מאז הקמת המדינה. הוא לא בחר סגן שר במשרדו,⁸⁶ ומינה מנהל כללי חדש

80 ידלין היה חבר קיבוץ חצרים שבנגב, והנציג השני של הנגב בממשלה.

81 ידלין כיהן בתפקיד בשנים 1964-1972, תחת השרים: זלמן ארן ויגאל אלון.

82 61 חברי כנסת הצביעו בעד, 51 חברי כנסת התנגדו, חמישה נמנעו.

83 העולם הזה, מס' 1918, 5 ביוני 1974, עמ' 13.

84 'חילופי המשמרות במשרדי הממשלה', מעריב, 4 ביוני 1974.

85 סלפטר ואליצור, המימסד: מי שולט בישראל, עמ' 270.

86 הייתה כוונה למנות את חבר הכנסת צבי גרשוני, חבר קיבוץ ניר עם שבנגב, לשר החקלאות כנציג הקיבוצים, אך כוונה זאת לא מומשה וגרשוני לא מונה לתפקיד.

מתנועת המושבים: ראובן איילנד, שכיחן כמנכ"ל 'תנובה אקספורט' והיה חבר מושב כפר הס. אנשי לשכת שר החקלאות החדש טענו כי החילופים נבעו ממניעים עניינים ולא מראייה מגורית: השר מבקש לעבוד עם אדם בן דורו,⁸⁷ ואין בכוונתו 'להרחיק איש הקיבוץ ולהחליפו באיש מושב'.⁸⁸

אוזן כיהן כשר החקלאות וכשר התקשורת בממשלה.⁸⁹ עם זאת המשיכו לראותו כאדם פשוט, לבבי וחף מגינונים. כך כתב דב גולדשטיין:

מקורי, שורשי, פשוט-הליכות, איש שיחה מרתק וגלוי-לב – כבש לעצמו המושבניק מגילת, אהרן אוזן, מעמד של כבוד במשרדו ובממשלה. הוא הדגיש כי עובדי משרדו ראו אותו כ'אחד משלהם', אדם אשר 'מתרחק בקפדנות מכל גינוני שררה ומעמד'.⁹⁰

אוזן חף מתפקידים

'בחירות המהפך' – הבחירות לכנסת התשיעית שנערכו ב-17 במאי 1977 – הביאו לעליית מפלגת 'הליכוד' ולקריסת 'המערך'. כך, אפוא, סיים אוזן את כהונתו כשר בממשלת רבין הראשונה. הוא לא הצטרף לרשימת 'המערך' לכנסת, בניגוד לשאר שרי מפלגת 'העבודה' שנכנסו לכנסת התשיעית.⁹¹ אוזן מצא את עצמו ללא מכל תפקיד.

87 ברום נולד ב-1910, היה בן 64, ואילו איילנד נולד ב-1923 והיה בן 51.
88 'צפוי מינוי ר' איילנד למנכ"ל משרד החקלאות', דבר, 6 ביוני 1974; 'ר'. איילנד יאושר מנכ"ל משרד החקלאות במקום א. ברום', דבר, 19 ביוני 1974.

89 כשממשלה החדשה הוקמה ראש הממשלה יצחק רבין קיבל את משרד התקשורת באופן זמני. במאי 1975 אוזן מונה מחדש כשר התקשורת אך לפועל אליהו מויאל, שמונה לסגן שר התקשורת, ניהל את המשרד. מויאל, שהיה איש באר-שבע, כיהן כחבר כנסת השמינית והתשיעית מטעם 'המערך'.

90 דב גולדשטיין, ריאיון השבוע עם אהרן אוזן, שר החקלאות והתקשורת, מעריב, 19 בנובמבר 1976.

91 חוץ משני שרים שלא נבחרו לכנסת: ישראל גלילי ומשה ברעם.

באפריל 1977, לקראת הבחירות לכנסת התשיעית, בחר מחוז המושבים במפלגת העבודה את שלושת נציגיו לכנסת.⁹² השר אהרן אוזן הודיע כי לא יגיש את מועמדותו לכנסת מתוך ההנחה ששוב יהיה מועמד מפלגת העבודה לתיק החקלאות.⁹³ הוא היה סמוך ובטוח שרבין יצרף אותו לממשלה החדשה שיירכיב לאחר הבחירות כשר החקלאות, וכך אמר גם רבין עצמו בשיחה עם חברי מפלגתו.⁹⁴ לפיכך אוזן מצא את עצמו חסר תפקיד לאחר שכינה במשרות ובתפקידי שלטון במשך שנים רבות. ראש הממשלה הנבחר, מנחם בגין, שאף להעניק לגיטימציה לממשלתו החדשה וצירף אליה אישים מן המחנה השני. בגין הציע לאוזן לכהן כשר החקלאות בממשלת 'הליכוד', אך אוזן סירב לקבל את המשרה.⁹⁵ הוא הסביר כי אינו יכול להצטרף לממשלה 'בגלל ניגודי ההשקפות ביני לבין אנשי הליכוד'.⁹⁶ ארבע שנים אחר כך, בשנת 1981, השתנתה ראייתו של אוזן במידה רבה.

אוזן העביר את משרדו לשר החקלאות החדש בממשלת בגין, אריאל שרון. בטקס צנוע שהתקיים בלשכת שר החקלאות בירושלים אמר אוזן לשרון כי הוא 'מפקיד בידיו נכס מן היקרים ביותר שידעה מדינת ישראל'.⁹⁷ לאחר הטקס חזר אוזן למושב גילת והבטיח כי 'יקדיש פעילותו לתנועת המושבים ולמפלגת העבודה'.⁹⁸ שנת 1977 הייתה אפוא שנת המפנה השלילי בקריירה המרשימה של אהרן אוזן, אשר מצא את עצמו לראשונה חף מכל תפקיד רשמי.

92 שלושת נציגי המושבים היו: עמוס הדר (הורוביץ), מנהלל (מקום 17); יחזקאל זכאי, מאורה (מקום 29); רענן נעים, מרמות נפתלי (מקום 50). נעים לא נבחר לכנסת העשירית.

93 'איחוד הקבוצות ומחוז המושבים בחרו את מועמדיהם', מעריב, 5 באפריל 1977.
94 משה מייזלס, 'אלון: רבין אינו מרים טלפון לאדם הנכון בזמן הנכון', מעריב, 15 בפברואר 1977.

95 'אוזן דחה הצעת בגין לכהן כשר', הארץ, 3 ביולי 1977. בגין הציע גם לגדעון האוזנר להצטרף לממשלתו אך הוא לא קיבל את ההצעה.

96 שלמה גבעון, 'אוזן: דחיתי הצעה להיות שר החקלאות בממשלת בגין', מעריב, 3 ביולי 1977.

97 'שרון: אתרכז בהגברת ההתיישבות', על המשמר, 22 ביוני 1977.

98 'השרים לשעבר לא סרים וזועפים', מעריב, 23 ביוני 1977.

לאחר פרישתו מן הממשלה הוצע אוזן למספר תפקידים אפשריים. לקראת הבחירות לרשויות המקומיות ב-7 בנובמבר 1978,⁹⁹ עלה שמו של אוזן כמועמד מפלגת 'העבודה' לראשות עיריית באר שבע, במקום ראש העיר הוותיק אליהו נאוי. ההצעה עלתה כבר במאסר 1978,¹⁰⁰ וראו בו האדם המתאים לכך. ואולם, אוזן הודיע חד-משמעית כי אינו מוכן להתמודד על ראשות העירייה ולהיות 'היחיד בקרב שרי ממשלת רבין, שירון בבחירות המוניציפליות הקרובות'.¹⁰¹

אוזן היה מעורב בתפקיד נוסף: ראש מחלקת ההתיישבות בהנהלת הסוכנות היהודית. בראשית 1978, מספר חודשים לאחר המהפך הפוליטי, התכנס הקונגרס הציוני העולמי הכ"ט. אריה (לאון לייב) דולצ'ין, מראשי המפלגה הליברלית ב'ליכוד' (בראשות שמחה ארליך) נבחר ליושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית במקום יוסף אלמוגי, ממפלגת 'העבודה'. דולצ'ין ביקש להרכיב הנהלה חדשה, ומפלגת 'העבודה' דרשה ממנו לקבל את תיק ההתיישבות.

שני המועמדים המרכזיים לתפקיד היו פרופ' רענן ויץ, שכינה בתפקיד שנים רבות, ואהרן אוזן, ששאף לעמוד בראש מחלקת ההתיישבות. מבחינתו דמה תפקיד זה לתפקיד הקודם שבו כיהן – שר החקלאות – הן מבחינת תחומי העיסוק בהתיישבות ובחקלאות, והן מבחינת המעמד הציבורי והפוליטי. ואולם, אוזן לא זכה לקבל את התפקיד למרות שתנועת המושבים תמכה במועמדותו. הסיבה המרכזית לכך הייתה הודעתו של מקס פישר, יושב ראש חבר הנאמנים של הסוכנות היהודית, האחראי על אישור המינויים של ראשי המחלקות בסוכנות. פישר סבר כי אוזן אינו ראוי לתפקיד מבחינה מקצועית והטיל וטו על מי שכינה כחבר ממשלת ישראל. אוזן המאוכזב הודיע רשמית על הסרת מועמדותו לתפקיד שבו חשק, ואמר כי 'אין ספק שפרופ' ויץ ימשיך בתפקידו'.¹⁰²

99 בחירות אלה היו הבחירות הישירות הראשונות לראשי עיריות.

100 מ' שמריהו, "עבודה" בוחרת מועמדיה לרשויות המקומיות, מעריב, 13 במאסר 1978.

101 משולם עד, 'מי יהיה ראש העירייה הבא של בירת הנגב?', דבר, 13 באפריל 1978.

102 'לוחצים על דולצ'ין במו"מ בהנהלה הציונית', מעריב, 23 בפברואר 1978.

בזמן ההתמודדות ביניהם שלח רענן ויץ איגרת ליושב ראש מפלגת 'העבודה', שמעון פרס, שבה הדגיש כי אינו מוכן 'להיכנס לתחרות ולמלחמת בחירות עם שר החקלאות לשעבר אהרן אוזון על משרתו בהנהלה הסוכנות החדשה אחרי הקונגרס'. הוא ציין כי אם המפלגה 'תרצה בהמשך כהונתי... אשקול העניין בחיוב'.¹⁰³ הוא עצמו היה פטרונו של אוזון בראשית דרכו כחבר מושב, ועל כן לא רצה לעמוד מולו. לאחר הקונגרס אישר חבר הנאמנים של הסוכנות את מינויו של רענן ויץ, שבו תמך גם מקס פישר. ויץ כיהן בתפקיד עד פרישתו לגמלאות בשנת 1984. ב־1979 עלתה הצעה לבחור בו למזכיר תנועת המושבים – תפקיד שניהן בו בעבר – אך ההצעה לא מומשה.¹⁰⁴

בשנת 1981, לקראת הבחירות לכנסת העשירית שנערכו בשלהי יוני 1981, ספג אוזון לא מעט מפלות שהבהירו לו כי סיכוייו קלושים להגיע למקום ריאלי ברשימת מפלגתו לכנסת ולהיבחר לחבר בכנסת החדשה. המפלה הראשונה הייתה החלטת תנועת המושבים לא לכלול אותו בין מועמדיה לכנסת העשירית. התנועה בחרה את ארבעת מועמדיה לכנסת: אריה נחמקין, יחזקאל זכאי ורענן נעים ודוד סנדו.¹⁰⁵ החלטה זאת הבהירה לאוזון חד־משמעית כי הוא אינו רצוי בתנועת המושבים, ביתו הפוליטי והציבורי שנים רבות.

את המפלה השנייה ספג אוזון בוועדה המסדרת שגיבשה את רשימת מפלגת 'העבודה' לכנסת החדשה. עלה הרעיון להציב את אוזון במקום השני ברשימה – כנציג הבכיר של עדות המזרח במפלגה. ואולם, הוועדה החליטה לבסוף לא לצרף את שמו לרשימה: 'שמו לא הופיע כלל כמועמד ברשימה לכנסת, אפילו לא בתחתיתה, והוא מצא עצמו

103 גדעון אלון, 'ויץ לפרס: לא מוכן למלחמת בחירות פנימית עם אהרן אוזון', הארץ, 5 בינואר 1978.

104 אמנון ברזילי, 'מציעים את אוזון לתפקיד מזכיר תנועת המושבים', הארץ, 20 במארס 1979.

105 מקומו של סנדו היה 65 ברשימה, כלומר מקום לא ריאלי. שלושת הראשונים נבחרו לחברי הכנסת החדשה ואילו סנדו לא נבחר. הוא מעולם לא כיהן כחבר כנסת.

בחוץ, אחרי שדיברו בו גדולות ונצורות. כך אפוא מפלגת העבודה דחפה אותו החוצה'.¹⁰⁶

מי שקיבלה את המקום השני והמכובד ברשימה לכנסת¹⁰⁷ הייתה חברת הכנסת שושנה ארבל-אלמוזלינו, בת עדות המזרח, ילידת עיראק אשר עלתה לארץ ישראל בשנת 1947, וחברת כנסת ותיקה ובולטת.¹⁰⁸ ארבל-אלמוזלינו הייתה 'חברת כנסת מצטיינת, המקדישה ימים כלילות לעבודתה הפרלמנטרית, והמוותרת כמעט לחלוטין על חייה הפרטיים'.¹⁰⁹ צעד זה לא סייע ל'מערך' במערכת הבחירות, שהייתה אלימה וסוערת באותה שנה. לאחר הבחירות נכתב כי 'המחווה הנלעגת, שהציבה את שושנה ארבל-אלמוזלינו במקום השני ברשימה שלו, לא הביאה לו אף קול ספרדי אחד'.¹¹⁰

דרכו של אוזן לתמ"י

בעקבות המפלגות שספג, הבין אוזן שסיכוייו להיות חבר בכנסת החדשה נמוכים ביותר. יושב ראש מפלגתו, שמעון פרס, טען כי 'הרשימה היא צפופה מדי', ומשפט זה חידד את מודעותו. לנוכח המצב העגום נקט אהרן אוזן צעד פוליטי שניתן לראותו כצעד מפתיע ודרמטי.

אוזן החליט לעזוב את מפלגת 'העבודה', שהייתה ביתו הפוליטי עשרות שנים, והצטרף למפלגה חדשה שהוקמה לקראת הבחירות לכנסת העשירית. שם התנועה היה 'תנועת מסורת ישראל' (תמ"י),

106 יהודה עזריאלי, העולה מן המדבר: אהרן אוזן במאבק לשילוב בין-עדתי, תלפיות, תל אביב 1994, עמ' 71.

107 לפני המקומות של ראשי המפלגה: אבא אבן, יצחק רבין, ויקטור שם-טוב וחיים בר-לב.

108 שושנה ארבל-אלמוזלינו נולדה ב-1926 במוסול בעיראק, ועלתה לארץ ישראל ב-1947. היא כיהנה כחברת כנסת 27 שנים (1966-1992) ומילאה שלל תפקידים פרלמנטריים וממשלתיים, כגון: סגנית יושב ראש הכנסת התשיעית ויושבת ראש ועדות הכנסת: עבודה, פנים וכלכלה. בשנים 1984-1986 כיהנה כסגנית שר הבריאות, מרדכי (מוטה) גור, ובשנים 1986-1988 כיהנה כשרת הבריאות. ברשימת 'המערך' לכנסת ה-11 הייתה במקום תשיעי.

109 'אני מכורה לכנסת כמו לסמים!', העולם הזה, מס' 2280, 13 במאי 1981.

110 'נקמת הצ'חצ'חים', העולם הזה, מס' 2288, 8 ביולי 1981.

אשר הייתה מפלגה עדתית-מסורתית 'שבישרה את בואה של ש"ס, שלוש שנים אחר מכן'.¹¹¹ על אוזן נכתב בלעג כי למרות 'שאין כיפה בראשו', איש מחברי המפלגה לא יכפור 'שהוא משלנו. אצלנו דם [הוא] לא מים'.¹¹²

אהרן אוזן 'חצה את הקווים' ועבר ממפלגה שראתה את עצמה כמפלגה סוציאליסטית דמוקרטית למפלגה עדתית-מסורתית שהייתה חלק מגוש הימין הדתי. הוא הגיע למפלגה זאת על אף כי בשנות השישים קבע כי אין מקום למפלגה עדתית.¹¹³ לאחר שעבר ניסה פרס לשכנע אותו לחזור למפלגתו, ואמר לו 'אתה עצם בבשרנו'. ואילו אוזן השיב: 'נכון, אך העצם הזו יכולה להיות עצם בגרון'.¹¹⁴ הוא לא התכוון לחזור למפלגה זאת ואכן, מעולם לא חזר אליה.

חיים גבתי, שאוזן כיהן כסגנו במשרד החקלאות, דיבר על פרישתו ועל הצעד הפוליטי מרחיק הלכת.¹¹⁵ הוא סיפר שבשנת 1969 עזב אוזן את משרד החקלאות ואמר לו כי עליו 'לחזור למשק כדי לחלוב את הפרות. אך הוא לא חלב אותן זמן רב. אוזן, שזכה לכינוי 'אוזן החולב', העדיף 'לחלוב' את ניסים גאון, כך נכתב עליו בהמשך. גאון הוא זה שניווט את אוזן, שקשר עמו קשרים הדוקים ביותר והובילו להצטרף לתמ"י.

ניסים גאון היה איש עסקים ומיליונר ממוצא מזרחי,¹¹⁶ שהתגורר בג'נבה, שבשווייץ, וכיהן כנשיא הפדרציה הספרדית העולמית שנים רבות (1973-2022). הקשרים ביניהם התהדקו בראשית שנות השבעים ואוזן ראה בו 'אדם עם לב יהודי ומצניע לכת, שיש לו קשרים הדוקים

111 יאיר אטינגר, 'אהרן אבוחצירא, מאז ולתמי', הארץ, 30 בדצמבר 2010.

112 יעקב שרת, 'איש ממאדים – זעקי ארץ אהובה!', העולם הזה, מס' 2283, 3 ביוני 1981.

113 'עסקנות – שליחות מצפונית', במערכה, 26 במארס 1967.

114 הארץ, 10 ביולי 1981.

115 נחום ברנע, 'חיים גבתי – גלוי, ישר וטבעי', כותרת ראשית, 5 בינואר 1983, עמ' 22-26. יש לציין שבספר זיכרונותיו שמו של אוזן אינו מוזכר, למעט מציון העובדה שאוזן החליף אותו בתפקיד שר חקלאות, ראו: גבתי, סיפור חיי, עמ' 261.

116 גאון נולד בשנת 1922 בחרטום, סודן.

עם מדינת ישראל זה שנים רבות'.¹¹⁷ בעת ביקורו של גאון בארץ ליווה אותו אוזן ולא מש ממנו.¹¹⁸ גאון, שהציע לאוזן להצטרף לממשלה בשם מנחם בגין, נעשה לפטרונו של אוזן. בעבר היו פטרוניו של אוזן ראשי המדינה: לוי אשכול, פנחס ספיר ואולי אף חיים גבתי, ואילו השינוי בדמות הפטרון מעידה על השינוי הניכר שהתחולל בחייו של אוזן.

כאשר סיים אוזן את תפקידו כחבר ממשלה ניסה גאון למצוא בעבורו תפקיד בכיר באחד המוסדות היהודיים העולמיים,¹¹⁹ והוא אכן מצא: ב-1977 מינה אותו גאון לנשיא הפדרציה הספרדית בישראל, במקום השר שלמה הלל, שמונה לתפקיד נשיא הפדרציה בישראל בקיץ 1976. ביוני 1977 התפטר הלל מהתפקיד בטריקת דלת: הוא לא היה מוכן 'לקבל את הכללים שגאון, כנציגם של אנשי הגולה בעלי הממון, ניסה לקבוע'.¹²⁰ בניגוד לאוזן, ששבח והילל את גאון, הלל השמיע כלפיו דברי ביקורת לא קלים: גאון הוא תופעה ש'מסמלת בעיני את הגולה, הסבורה שהיותה בעלת המאה מקנה לה זכות גם בעלת הדעה'; גאון אינו מתעתד לעלות לארץ ואינו ציוני, 'בכל הנוגע לעצמו'; עוד טען הלל כי גאון הוא 'ציוני של פילנתרופיה: שהעניים יעלו לארץ'.¹²¹

מפלגת תמ"י הוקמה בשנת 1981, לקראת הבחירות לכנסת העשירית, שנערכה בשלהי יולי 1981. מייסד המפלגה ומנהיגה היה אהרן אבוחצירא. הוא נולד באוקטובר 1939 בעיר ארפוד שבמרוקו, למשפחת רבנים מיוחסת. אביו, הרב יצחק אבוחצירא, היה הרב הראשי של הערים רמלה ולוד. ב-1949 עלו בני המשפחה לארץ והתיישבו ברמלה. אהרן עצמו נעשה לכוכב פוליטי עולה. ב-1972, בהיותו בן 33 בלבד, נבחר לראשות עיריית רמלה, וכיהן בתפקיד זה כחמש שנים, עד 1977: 'הוא לא רק ראש העיר הצעיר ביותר במדינה, הוא גם ראש

117 שלמה גבעון, 'אוזן: דחיתי הצעה להיות שר החקלאות בממשלת בגין', מעריב, 3 ביולי 1977.

118 עקיבא אלדר, 'מימונה בצל בחירות', הארץ, 27 באפריל 1981.

119 'נסים גאון מנסה למצוא לאוזן תפקיד במוסד יהודי עולמי', דבר, 3 ביוני 1977.

120 'שלמה הלל יהיה נשיא הפדרציה הספרדית', דבר, 9 ביוני 1976.

121 אריה דיין, 'הציונות של נסים גאון – שהעניים יעלו לארץ', כל העיר, 19 ביוני 1981.

העיר הראשון של עולים שצמח בקרב בני העיר עצמם.¹²² אביו רצה שיהיה תלמיד חכם או מורה, אך 'הבן נגרף לעסקנות ציבורית, כמעט בעל כורחו'.¹²³

ב-1974 נבחר אבוחצירא לחבר הכנסת השמינית מטעם המפד"ל, נוסף על תפקידו כראש עירייה.¹²⁴ הוא היה השביעי ברשימה¹²⁵ והנציג המזרחי השני, לצד חבר הכנסת אליעזר אבטבי.¹²⁶ אבוחצירא צורף לרשימה במקום אבנר חי שאקי, שהיה נציג מזרחי מרכזי בסיעת המפד"ל. שאקי פרש מהמפד"ל והקים מפלגה חדשה בשם 'תנועה לשוויון חברתי', אך זו לא עברה את אחוז החסימה.¹²⁷ שאקי חזר לכנסת, כנציג המפד"ל, לאחר כעשור, בשנת 1984 בכנסת ה-11.

ראשי המפד"ל, ובמיוחד יצחק רפאל, שהיה פטרונו הראשון, צירפו את אהרן אבוחצירא לרשימת המועמדים לכנסת מכיוון שהיה 'משכיל, נעים הליכות, בן של רב גדול [ו] יוצא משפחה מיוחסת שלה...[ש] השפעתה גדולה ביותר'.¹²⁸ בבחירות לכנסת התשיעית, שנערכו במאי 1977, ניצב אבוחצירא במקום מכובד וגבוה יותר במפלגה – מקום רביעי, מיד אחרי ראשי המפלגה.¹²⁹

ביוני 1977 הרכיב מנחם בגין את ממשלתו הראשונה ואהרן אבוחצירא נבחר לשר הדתות והיה השר המזרחי הראשון מטעם המפד"ל. לצדו בממשלה היו שני שרים נוספים מטעם המפד"ל: שר הפנים והמשטרה

122 יגאל לב, 'ראש העיר הצעיר של רמלה', מעריב, 28 בפברואר 1972.

123 יוסף צוריאלי, 'ראש השבט הצעיר', מעריב, 14 בספטמבר 1984.

124 באותם ימים אפשרו לראש עירי לכהן גם כחבר כנסת. לדוגמה, יוסף אלמוגי כיהן כראש עיריית חיפה בשנים 1974-1976, וגם חבר כנסת מטעם 'המערך'.

125 באותה הכנסת היו למפד"ל עשרה נציגים.

126 אבטבי נולד באיראן והיה נציג מושבי 'הפועל המזרחי' בכנסת ובמקום 6 ברשימה.

127 הצביעו לתנועה 0.7 אחוזים בלבד מכלל המצביעים, כלומר 10,202 מצביעים, מכלל 1,601,098 קולות המצביעים.

128 ב-1977 הודח רפאל ממעמדו הפוליטי הבכיר במפד"ל על ידי צעירי המפלגה, כולל אהרן אבוחצירא.

129 ראשי המפלגה היו: ד"ר יוסף בורג, הרב חיים דרוקמן וזבולון המר. מקומו של אבוחצירא היה גבוה יותר ממקומו של אליעזר אבטבי (שביעי). ראוי לציין כי בסיעת המפד"ל – שהיו בה 12 חברי כנסת – היו לראשונה שלושה חברי כנסת ממוצא מזרחי: אבוחצירא, אבטבי ובן-ציון רובין.

ד"ר יוסף בורג, ושר החינוך והתרבות זבולון המר – שניהם היו שרים ותיקים שכיהנו בעבר בממשלה. אבוחצירא לא בלט עד אז במפלגה, אך היה ברור לראשי המפלגה 'כי ללא מתן עוצמה למגזר המזרחי, היא לא תצליח להתרומם מבחינה אלקטורלית'. אבוחצירא ייצג בממשלה את הבוחרים המזרחים אשר 'יכלו להרגיש כי יש נציגות מטעמם בכנסת ובממשלה'.¹³⁰

במערכת הבחירות לכנסת התשיעית הבוחרים המזרחים דרשו: 'אהרן אבוחצירא לממשלה!'.¹³¹ הוא היה השר הצעיר ביותר בממשלה,¹³² ויחד עם השר דוד לוי, שכיהן כשר הקליטה, היו השרים היחידים בממשלה ממוצא מזרחי.¹³³

מהבחינה הפוליטית-מדינית היה אבוחצירא מתון בדעותיו. ב-27 בספטמבר 1978 דנה הכנסת בהסכם קמפ דייוויד, שכלל סעיף מפורש על פינוי היישובים הישראליים שהוקמו בשטחי מצרים. אבוחצירא הצביע בעד ההסכם, וכמוהו גם השר יוסף בורג שהיה אף הוא מתון, ואילו השר המר נמנע בהצבעה בכנסת.

בדצמבר 1980 הוגש נגדו כתב אישום באשמת קבלת שוחד. בחלקו של פרופ' יצחק זמיר, היועץ המשפטי לממשלה, נפל 'הכבוד' המפוקפק להכריע במקרה הראשון של העמדה לדין של שר בישראל.¹³⁴ העד המרכזי במשפט, שהתקיים בבית המשפט המחוזי בירושלים בראשית פברואר 1981, היה עד המדינה ישראל גוטליב, ראש עיריית בני ברק. גוטליב התבקש להעיד על כך שהעביר לשר אבוחצירא שוחד תמורת טובות הנאה לעירייה שבראשה עמד, אך הוא הגיע למשפט שבר כלי, התמוטט ולא היה מסוגל לומר דברי אמת בהירים בעדותו.

130 אהרן קמפינסקי, זבולון המר: ביוגרפיה פוליטית, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2021, עמ' 80.

131 'דף תשקיף', העולם הזה, מס' 2070, 4 במאי 1977.

132 הוא היה אז בן 38. השר הצעיר השני היה שר הקליטה דוד לוי, אז בן 40 (נולד ב-1937).

133 בינואר 1978 צורף לממשלה שר מזרחי נוסף – משה נסים, שכיהן כשר בלי תיק מטעם המפלגה הליברלית שב'ליכוד'.

134 דינה זילבר, בשם החוק: היועץ המשפטי לממשלה והפרשות שטלטלו את המדינה, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, אור יהודה 2012, עמ' 202-203.

גוטליב העיד במשך כ-17 שעות. לשאלותיו של עורך הדין שלמה תוסיה-כהן, סנגורו של שר הדתות אבוחצירא, השיב שוב ושוב: 'אינני זוכר'. גרסתו בשאלה העברת כספי השוחד לאבוחצירא לא הייתה בהירה.¹³⁵ מצבו של גוטליב בבית המשפט היה מעורער וחוגים דתיים ראו בו 'בוגד'.¹³⁶

לנוכח עדותו הרעועה של עד המדינה נאלץ חבר השופטים, בראשות השופט יהודה כהן, שכיחן אז כנשיא תורן של בית המשפט המחוזי בבירה, לזכות את הנאשם מחמת הספק. ישיבת פסק הדין של בית המשפט התקיימה במאי 1981 ושלוש השופטים זיכו את השר אבוחצירא ואת שלושת הנאשמים הנוספים במשפט.¹³⁷ הם מתחו ביקורת נוקבת על שיטת הקצבת הכספים במשרד הדתות, אך הדגישו כי 'זיכויים [של] הנאשמים במשפט השוחד הוא מוחלט'. עם מתן גזר הדין המזכה התחוללה באולם בית המשפט 'התפרצות שמחה, מלווה בקריאות, חיבוקים, בכי ומחיאות כפיים סוערות'.¹³⁸

הקמת תמ"י על ידי אהרן אבוחצירא

לאחר זיכוי של אבוחצירא בבית המשפט, כחודש לפני הבחירות לכנסת העשירית, הודיע על צעד פוליטי חדש: הקמת מפלגת 'התנועה למסורת ישראל' (תמ"י), מפלגה עדתית-מסורתית, אך לא חרדית. סיסמת הבחירות שלה הייתה: 'בקומה זקופה'. 'היה בכך משהו מרענן ונועז עבור מזרחים צעירים רבים בני הדור השני. תמ"י פנתה בגלוי לכבוד המזרחי הרמוס', והדגישה כי 'לא נמחל עוד לעולם על כבודנו... נתווכח על כל נושא שבעולם, אל ההתבטלות וההתנצלות על מוצאנו

135 טוביה מנדלסון, 'גוטליב: אבוחצירא ידע על שוחד ממסדות', דבר, 25 בפברואר 1981; טוביה מנדלסון, 'גוטליב חוזר בו שוב: העברתי כספי השוחד', דבר, 27 בפברואר 1981.

136 'עד על הכוונת', העולם הזה, מס' 2268, 18 בפברואר 1981.

137 הנאשמים הנוספים היו: משה גבאי, היה עוזר השר אבוחצירא, היהלומן שמואל דסקל והרב עמרם מבני ברק.

138 טוביה מנדלסון, 'שר הדתות אבוחצירא ו-3 הנאשמים האחרים במשפט שוחד – זוכר', דבר, 25 במאי 1981.

לא יהיו עוד'.¹³⁹ פרופ' סמי שלום שטרית טוען כי סיפור הקמת המפלגה היה 'סיפור של פוליטיקה אינטרסנטית'. לולא התקיים משפטו של אבוחצירא, שאיים על מעמדו כשר בכיר במפד"ל, וללא סיפורו האישי של אהרן אוזן, אשר איבד את מעמדו במפלגת העבודה, ספק אם התנועה הייתה קמה.¹⁴⁰

סיבה נוספת להקמת המפלגה החדשה הייתה הסכסוך המר בין אהרן אבוחצירא לשר הפנים יוסף בורג, שעמד בראש המפד"ל. לקראת הבחירות הגישה תמ"י את רשימתה לבחירות לכנסת בחיפזון. ברשימה היו 41 שמות, מכיוון שנדרשה להגיש את רשימת המפלגה לוועדת הבחירות המרכזית עד 27 במאי 1981 בחצות הלילה: 'הגשת הרשימות הושלמה אור ליום אתמול במשכן הכנסת. הדרמה הגיעה לשיאה סמוך לחצות, כאשר השר אבוחצירא הגיש את רשימתו החדשה'.¹⁴¹

ראשי הרשימה היו אנשי ממסד מובהקים. בראשה עמדו 'שני האהרונים', שראו בהם 'שרים מטעם הממסד האשכנזי'.¹⁴² האחד היה אהרן אבוחצירא, שהמשיך לכהן כשר הדתות והיה מנהיג המפלגה האולטימטיבי; האחר היה אהרן אוזן. כשהכריז אבוחצירא על הקמת מפלגתו, הודיע אוזן על הזדהותו עם תמ"י, מפלגה שהוקמה משום ש'כל המפלגות נכשלו בשילובם של יוצאי אסיה וצפון אפריקה'.¹⁴³ הוא הצטרף לרשימת המפלגה לכנסת על פי הוראת פטרון המפלגה, ניסים גאון.

מהבחינה ההיסטורית ייצגה מפלגה זו תופעה חדשה. החל מהבחירות לכנסת השלישית, שנערכו ביולי 1955, הוקמו מפלגות עדתיות חדשות אך אלה לא הצליחו לעבור את אחוז החסימה, שהיה אז נמוך מאוד (אחוז אחד בלבד). דוגמה אחת לניסיון מעין זה התרחשה לקראת

139 שטרית, המאבק המזרחי בישראל, עמ' 212.

140 שטרית, המאבק המזרחי בישראל, עמ' 210.

141 'יומן הבחירות', דבר, 28 במאי 1981.

142 שטרית, המאבק המזרחי בישראל, עמ' 210; 'שני עמים?', העולם הזה, מס' 2283, 3 ביוני 1981.

143 מירי פז, 'אוזן: הופעתו ברשימת אבוחצירא תסייע לו ולרבים אחרים בישראל', דבר, 28 במאי 1981.

הבחירות לכנסת הרביעית (3 בנובמבר 1959). דוד בן הרוש, מנהיג המהומות בשכונת ואדי סאליב בחיפה, ניסה להקים מפלגה עדתית בשם 'ליכוד יוצאי צפון אפריקה', אך זו לא עברה את אחוז החסימה.¹⁴⁴ דוגמה נוספת הייתה מפלגתו של אבנר חי שאקי, שהוזכרה קודם לכן, ואף היא לא הצליחה לעבור את אחוז החסימה.

מפלגת תמ"י הייתה בעלת סיכוי גבוה מאוד לעבור את אחוז החסימה מסיבה אחת מכרעת: ניסים גאון, פטרונה, תרם ביד נדיבה להקמת המפלגה ולמימון מערכת הבחירות שלה לכנסת. המפלגות העדתיות שהוקמו לפני תמ"י כשלו בשל 'מחסור במימון וסירוב מתמשך של בעלי הון להזדהות עם מסרים חברתיים ומזרחיים', ואילו ניסים גאון 'שבר' את הסירוב הזה. הוא מימן את מערכת הבחירות של המפלגה 'בסכום חסר תקדים בזמנו שעבר את מיליון דולרים'.¹⁴⁵

אבוחצירא ואוזן היו המנהיגים המרכזיים של תמ"י. הם ניהלו את חיי המפלגה ביד ברזל. בתנועה החדשה התגבשה השקפה ברורה שהיא 'הפכה לנחלה פרטית של אהרן אבוחצירא ואוזן ומקורביהם'. לא היה במפלגה 'הליך דמוקרטי לבחירת המועמדים השונים למשרות, שום דיון ענייני. הכול מעשה על דעת שניהם בלבד. אדם מהתנועה שמנסה לצאת נגד השניים נדחק מהר מאוד לפינה'. הכול הוחלט וסוכם על פי שיקולי השניים.¹⁴⁶

המועמד השלישי ברשימה היה בן-ציון רובין, גם הוא איש ממסד מזרחי. הוא נולד בטריפולי שבלוב ב-1939, עלה לארץ ב-1949 והתגורר בנתניה שנים רבות. בשנת 1969 הוא נבחר למועצת עיריית נתניה ובשנים 1969-1978 כיהן כסגן וכממלא מקום ראש העיר. ב-1977 נבחר רובין לחבר בכנסת התשיעית, מטעם המפד"ל.¹⁴⁷ הרביעי ברשימת תמ"י היה אלי דיין, שבשנת 1978 נבחר לראש עיריית אשקלון בהיותו בן 29

144 המפלגה קיבלה 8,199 קולות (0.8 אחוזים), מכלל 969,337 קולות ההצבעה.

145 שטרית, המאבק המזרחי בישראל, עמ' 213.

146 דוד אורן, 'תמ"י - רעידת האדמה נדחתה בשלושה חודשים', הארץ, 28 בינואר 1982.

147 הוא היה במקום העשירי ברשימת המפד"ל.

בלבד.¹⁴⁸ המזכיר הכללי של המפלגה היה תת־אלוף (במילואים) בנימין (פואד) בן־אליעזר. לאחר כשנתיים, במאי 1983, התפטר בן־אליעזר מתפקידו וחזר למערכת הביטחון. הוא טען בזעם כי הנהגת המפלגה – כלומר, אבוהצירא ואוזן – דחקו אותו אל מחוץ להכרעות המפלגה 'ועובדה זו גרמה לו אכזבה רבה'.¹⁴⁹ צעדו של בן־אליעזר, שזכה בתמיכת שאר חברי המפלגה, הוא עדות בולטת לתהליך שקיעתה של תמ"י. דברים קשים נכתבו על עסקני המפלגה. דן מרגלית¹⁵⁰ כתב שתמ"י היא "בעיקר קבוצת עסקנים ששורשיה ומקורותיה הכספיים והציבוריים ינקו מהממסד. בהיסטוריה של שלושת מועמדיה הראשונים – אהרן אבוהצירא, אהרן אוזן ובן־ציון רובין – אין פרק של מאבק אישי והתנגדות לבירוקרטיה, אלא צמיחה מתוכה". מרגלית הדגיש שראשיה הם 'קבוצה אינטרסנטית המעוניינת בכיסאות ממשלתיים בלבד'. הצעד הפוליטי שנקט אוזן שינה את תדמיתו הציבורית־פוליטית: איש מושב שעסק בעיקר בחקלאות ובהתיישבות בארץ, בן עדות המזרח, שעלה ארצה מתוניס. צעדו הביא לשינוי דרמטי בעולמו הפוליטי. הוא היה חבר מפא"י ומפלגת 'העבודה', ופעיל מרכזי בהן עשרות שנים עד 1981.

ערב הבחירות נקט אוזן צעד רשמי כלפי מפלגת 'העבודה' והודיע ליושב ראש המפלגה, שמעון פרס, על פרישתו ממנה ועל התפטרותו מכל מוסדותיה.¹⁵¹

תמ"י בבחירות לכנסת העשירית

בבחירות לכנסת העשירית, שנערכו ב־30 ביוני 1981, זכתה תמ"י בהישג נאה למדי בדמות שלושה מושבים בכנסת החדשה.¹⁵² חלק ניכר ביותר ממצביעיה הצביעו בבחירות הקודמות למפד"ל ואכן מפלגה זאת ספגה

148 דיין כיהן כראש העיר במשך 13 שנים, עד שנת 1991.

149 אבי בטלהיים, 'בן־אליעזר התפטר מתפקידו כמזכ"ל תמ"י', מעריב, 16 במאי 1983.

150 דן מרגלית, 'לקראת קיטוב', הארץ, 6 ביולי 1977.

151 'אוזן מתפטר ממפלגת העבודה', דבר, 29 ביוני 1977.

152 הצביעו לתמ"י 44,466 מצביעים (2.3 אחוזים), מכלל 1,954,609 ההצבעות.

מכה קשה ביותר ואיבדה מחצית מכוחה: היא קיבלה שישה מושבים בכנסת החדשה, לאחר שבכנסת הקודמת היו לה 12 מושבים. המפד"ל 'ספגה באותן בחירות את אחד מכישלונותיה הגדולים ביותר',¹⁵³ ותמ"י הייתה ליריבתה המרה.

בשנת 1990 סיפר אבוחצירא בגאווה כי 'מרגע שאני פרשתי, הורדתי את המפד"ל למחצית הקולות. מאז היא התפצלה להתפלגויות רבות, אחת מתוך השנייה והיום היא נגמרה. אין כבר הפועל המזרחי, אין כלום'.¹⁵⁴ כמה מראשי המפד"ל ראו את הקמת תמ"י ואת צעדי אבוחצירא כמעשה בגידה. דניאל (דני) ורמוס, מבכירי המפלגה שנים רבות, כתב כי אבוחצירא היה:

בשר מברשרנו שצמח בערוגותינו שזכה בתפקיד מיניסטר־אלי – שר הדתות. הוא הפנה לנו עורף בטענות שווא שונות ומשונות. חתר תחתנו וערער את מעמדנו בציבור כמייצגת הבלעדית בזירה הפוליטית של הציבור הדתי הלאומי... עשה כל מאמץ לגנוס בנו כמה שיותר.¹⁵⁵

תוצאות הבחירות עשו את תמ"י ללשון המאזניים של ממשלת בגין החדשה. שלושת המושבים שלה העניקו לבגין את האפשרות להרכיב ממשלה עם 61 חברי כנסת.¹⁵⁶ חבר הכנסת ה-61, שהעניק לממשלה את הרוב, היה אהרן אוזן.

בדיון על הרכבת הממשלה שנערך במליאת הכנסת בראשית אוגוסט 1981, הסביר אוזן מדוע הוחלט במפלגתו החדשה להצטרף לממשלת בגין השנייה: ממשלה זאת איננה ממשלת המשך לקודמת כי יש בה

153 קמפינסקי, זבולון המר: ביוגרפיה פוליטית, עמ' 110.

154 יאיר אטינגר, 'אהרן אבוחצירא, מאז ולתמי', הארץ, 30 בדצמבר 2010

155 דניאל ורמוס, המהפכה הסרוגה: כיצד כבשו צעירי המפד"ל את הנהגת המפלגה, הוצאה עצמית, רעננה 2016, עמ' 216. ורמוס כיהן כמזכיר הכללי של המפד"ל בשנים 1978-1983.

156 ממשלת בגין הייתה מורכבת מהמפלגות הבאות: ליכוד (48); מפד"ל (6); אגודת ישראל (4); תמ"י (3) – סך הכול 61 חברי כנסת.

דבר חדש – מפלגת תמ"י היא חלק ממנה. מטרתה היא לקדם את 'הבעיה החברתית והמעמדית של יוצאי אסיה וצפון אפריקה בישראל' לקדמת הבמה של הממשלה החדשה. על הממשלה לטפל ב'מיזוגם של יוצאי אסיה ואפריקה בחיי המדינה... שילובם של יוצאי אסיה ואפריקה בכל חוגי הממשל, בתפקידים ממלכתיים וציבוריים שונים'.¹⁵⁷

אוזן הדגיש כי האתגר העיקרי של הממשלה הוא לטפל בניכור ולהביא ל'מיזוג בין 'כול אזרחי ישראל'. אוזן נפנף בדגל של שילוב המזרחים בקרב כל שדרות ישראל, דגל שנשיאתו הייתה בעבורו התנסות חדשה לחלוטין. רבים ציינו נקודה זאת במידה רבה בלעג. העיתונאי זאב יפת, כתב כי 'קולו של אהרן אוזן, הרוכב על הסוס העדתי, לא נשמע עשרות שנים, גם כשכיהן במשרות ממלכתיות רמות'.¹⁵⁸ מתי גולן כתב כי 'אחרי "המהפך", כשנותר ללא תפקיד ציבורי, אוזן "גילה" את הפער העדתי'.¹⁵⁹

במהלך הרכבת הממשלה נאבקו אבוהצירא ואוזן עם מנחם בגין על מעמד תמ"י וראשיה בממשלה החדשה. אנשי תמ"י דרשו לקבל שני תיקים בממשלה אף כי סיעת תמ"י מנתה שלושה חברים בלבד. אוזן סבר כי מגיעים לסיעת תמ"י שני מקומות בשולחן הממשלה משום ש'משקלם של שלושת הקולות של תמ"י הם תנאי הכרחי להקמת קואליציה'.¹⁶⁰ הוא הודיע כי 'הנטייה הטבעית' של תמ"י היא לדרוש את תיק הדתות בעבור אבוהצירא ואת תיק החקלאות בעבורו. קבלת תיק החקלאות הייתה שאיפתו העיקרית.

דרישת ראשי תמ"י הביאה לביקורת חריפה כלפיהם וכלפי מפלגתם החדשה. הדה בושס, מבקרת תיאטרון ותקשורת בעיתון הארץ, כתבה שניתן למצוא אצל אבוהצירא 'להיטות וחמדנות הרבה שאין לה

157 הכנסת הביעה אמון בממשלה החדשה ברוב זעיר: 61 חברי כנסת הביעו אמון ו-58 חברי כנסת התנגדו. ראו: דברי הכנסת, הישיבה השביעית של הכנסת העשירית, 5 באוגוסט 1981, עמ' 123-124.

158 זאב יפת, 'ממלא המקום', הארץ, 7 במאי 1981.

159 מתי גולן, 'הכנסת', הארץ, 5 במאי 1981.

160 אמנון ברזילי, 'ההסכם הקואליציוני ייחתם הערב בלשכת ראש הממשלה', הארץ, 3 באוגוסט 1981.

מעצורים'.¹⁶¹ דניאל בלוח, הכתב הפוליטי הוותיק של עיתון דבר, כתב שאחרי כישלונה היחסי בבחירות, גבר תאבונה של תמ"י. במגעים הקואליציוניים עם 'הליכוד', היא איננה נאבקה כלל על עקרונות, הדבר היחיד שמעניין אותה הוא כסאות. שניים היא רוצה, לא פחות, ומסוימים מאוד: דתות וחקלאות'. אוזן, שכיהן כשר החקלאות בעבר, שאף דווקא לכהן כנציג משרד החקלאות.¹⁶²

למרות התעקשות ראשי תמ"י, בגין לא נעתר לדרישתם. הוא החליט להעניק את תיק הדתות לד"ר יוסף בורג, שעמד בראש המפד"ל,¹⁶³ ולא הסכים לתת להם שני תיקים, אלא 'בגין החליט לתת לתמ"י מינוי יחיד'.¹⁶⁴ תגובתו לדרישת אוזן להעניק לתמ"י מקום נוסף בממשלה הייתה נחרצת: 'ייתכן שמדובר בשוחד פוליטי'.¹⁶⁵

אומנם תמ"י לא זכתה בשני מקומות בממשלה, אך היא קיבלה נתח שלטוני כבד ורב-משמעות בהסכם הקואליציוני שהביא להרכבת לממשלה החדשה: שני משרדים ממשלתיים ושני סגני שרים. כך, אפוא, קיבלו שלושת חברי הסיעה תפקידים מכובדים: אהרן אבוהצירא מונה לשר העבודה והרווחה, תיקו של ד"ר ישראל כץ,¹⁶⁶ ולשר הקליטה, תיקו של דוד לוי.¹⁶⁷ בן-ציון רובין מונה לסגן שר העבודה והרווחה ואהרן אוזן מונה לסגן שר הקליטה – הוא היה לפוליטיקאי הראשון שכיהן כשר ומונה לאחר מכן לסגן שר. אוזן התעתד לטפל בנושאי הקליטה, מכיוון שהשר אבוהצירא התכוון לקדיש את כל זמנו לענייני משרדו השני, משרד העבודה והרווחה.¹⁶⁸

161 הדה בושס, "שחק אותה" – את המדינה, הארץ, 6 ביולי 1981.

162 דניאל בלוח, 'פוליטיקה ישראלית מטורפת', דבר, 13 במאי 1981.

163 בורג כיהן כשר הדתות למעלה מחמש שנים, מאוגוסט 1981 עד אוקטובר 1986.

164 יהודית וינקלר, 'בגין קבע: תיק הדתות למפד"ל', הארץ, 31 ביולי 1981.

165 אמנון ברזילי, 'מסתמנת מחלוקת בליברלים סביב השליטה בתיק תמ"ת', הארץ, 16 ביולי 1981.

166 ישראל כץ, שהיה חבר התנועה הדמוקרטית לשינוי (ד"ש), כיהן בתפקיד בשנים 1977-1981.

167 דוד לוי כיהן כשר קליטה בשנים 1977-1981. תפקיד זה היה התפקיד הממשלתי הראשון שבו כיהן.

168 'אחרי מינוי אבוהצירא', הארץ, 10 באוגוסט 1981.

האווירה ששררה במשרדי אנשי תמ"י הייתה מעיקה. גדעון אלון, עיתונאי ותיק בעיתון הארץ, כתב שאבוחצירא ושני סגניו 'עוסקים בעיקר בפוליטיזציה של משרדיהם'. הוא הוסיף כי האווירה במשרד הקליטה כבדה מאוד וכי עובדיו מספרים ש'ממש לא יאומן מה שמתרחש אצלנו. בכול יום מתקבלים אנשים חדשים, ללא אישור נציבות שירות המדינה, ללא פרסום מכרז, ממש הפקרות מוחלטת'.¹⁶⁹

משפטו השני של אבוחצירא ודרכו של אהרן אוזן לממשלת בגין השנייה

זמן קצר אחרי שאבוחצירא נבחר לחבר ממשלה החדשה שוב הוגש נגדו כתב אישום בעוון קבלת דבר במרמה וקשירת קשר לביצוע פשע. משפטו התקיים בבית המשפט המחוזי בתל אביב והשופטת היחידה במשפט הייתה ויקטוריה אוסטרובסקי כהן, שכינה כסגנית נשיא בית המשפט המחוזי. במשפטו, שנפתח בנובמבר 1981, כפר הנאשם אבוחצירא בהאשמות נגדו. משפטו הראשון בירושלים לא עורר עניין ציבורי מיוחד, 'אולם המשפטים ריק למחצה ונותרו בו מקומות פנויים רבים', לא כך היה במשפטו השני.¹⁷⁰

עם פתיחת המשפט החליט ראש הממשלה מנחם בגין, למלא את מקומו של אבוחצירא בממשלה כדי לאפשר לו לצאת לחופשה ולהתרכז בענייני משפטו.¹⁷¹ משפטו השני של אבוחצירא נמשך כחמישה חודשים. פסק הדין הוקרא על ידי השופטת ב-19 באפריל 1982. בניגוד למשפטו הראשון שבו יצא זכאי, במשפטו השני הוא הורשע. בפסק הדין ציינה השופטת כי הבעיה המרכזית 'אשר עמדה בהכרעתי והיא כי הנאשמים'¹⁷² השתמשו בכספי הציבור הפקידו בידיהם, לא למטרות סוציאליות לרווחת הציבור, כי אם להשגת מטרותיהם הפרטיות וחזיון

169 גדעון אלון, 'תמ"י בלי כפפות משי', הארץ, 12 בפברואר 1982.

170 ראובן שפירא, 'השר אבוחצירא כופר באשמות גניבה, מרמה וקשירת קשר לביצוע פשע', דבר, 23 בנובמבר 1981.

171 'בגין ימלא מקומו של אבוחצירא', דבר, 23 בנובמבר 1981.

172 אהרן אבוחצירא עצמו ועוזרו משה גבאי.

מעמדם במסגרת המפלגתית בה פעלו'. היא הדגישה כי 'על כך התנהל משפט זה'.¹⁷³

אהרן אבוחצירא הורשע בעבירות בסעיפים הבאים: גניבה בידי מנהל; מרמה והפרת אמונים על ידי עובד ציבור; הפרת אמונים על ידי מנהל תאגיד. אבוחצירא זוכה בשני סעיפים: קבלת דבר במרמה בנסיבות מחמירות וקשירת קשר לביצוע פשע. הנאשם השני, משה גבאי, הורשע בסעיף אחד: הפרת אמונים על ידי מנהל תאגיד.¹⁷⁴ עם הקראת פסק הדין התחוללה מהומה אדירה באולם בית המשפט. עשרות השוטרים שהוזעקו לאולם 'לא יכלו לעמוד מול זרם אדיר של אוהדי השר, שדחק אותם לעבר הספסלים שהוקמו כמתרס. ההמון חיכה לגיבור שנפגע מ"א-הצדק של המדינה!". אוהדיו זעקו קריאות, כמו: 'כאן יהיה ואדי סאליב שני! זוהי הרשעה אשכנזית! השופטת האשכנזית עשתה שואה לשר הספרדי'.¹⁷⁵

העונש שהוטל על אבוחצירא היה קל יחסית. הוא נידון לשלושה חודשי עבודות שירות ולא קיבל כלל עונש מאסר בפועל. אבוחצירא ריצה את עונשו בתחנת המשטרה בבית דגן בשלושת החודשים האחרונים של שנת 1983, עד 2 בינואר 1984. ביום האחרון שבו ריצה את עונשו לא המתינו לו סמוך לפתח התחנה לא בני המשפחה ולא אוהדיו. הוא עצמו הדגיש נקודה מכרעת מבחינתו: עתה הוא 'מוכן לפתוח דף חדש בפוליטיקה הישראלית'.¹⁷⁶ אהרן אבוחצירא היה, אפוא, השר הראשון שהורשע על ידי בית משפט וריצה את עונשו כדין.

עם פרסום פסק הדין עלתה שאלה פוליטית מהותית: האם אבוחצירא מתעתד לחזור לממשלה או שמא יתפטר ממנה. עלתה הערכה שהוא לא יתפטר ביוזמתו,¹⁷⁷ אך לאחר כשבועיים, ב-2 במאי 1982, בישיבת הממשלה השבועית הגיש את התפטרותו לראש הממשלה מנחם בגין.

173 אוסף ד"ר יוסף בורג, א"מ, פ-7 / 4112.

174 פסק הדין המפורט נמצא באוסף של ד"ר יוסף בורג, ארכיון המדינה פ-7 / 4112.

175 'שנאה בהיכל', העולם הזה, מס' 2329, 21 באפריל 1982. פסק הדין הוקרא בערב יום השואה.

176 גיל יודילוביץ, 'האוהדים לא המתינו לאבוחצירא', מעריב, 3 בינואר 1984.

177 'עם הרשעת אבוחצירא', דבר, 20 באפריל 1982.

אבוהצירא נשאר בכנסת למעלה מעשור,¹⁷⁸ אך לא חזר מעולם לשולחן הממשלה.

מקומו בממשלה ותיקיו הועברו לאהרן אוזן, אשר הודיע חגיגית כי הוא מתעתד 'להחזיר את משרת אהרן אבוהצירא, אם יזכה השר המתפטר בערעורו בבית המשפט הגבוה לצדק'.¹⁷⁹ ואולם, צעד זה מעולם לא ננקט. הממשלה אישרה את צירוף אוזן לממשלה והכנסת הצביעה על צירופו: 61 חברי כנסת תמכו, 47 חברי כנסת התנגדו ו-4 חברי כנסת נמנעו.¹⁸⁰

אהרן אוזן חזר לממשלה חמש שנים לאחר שסיים את תפקידו כחבר ממשלת יצחק רבין הראשונה. בניגוד לבחירתו בשנת 1974, הפעם איש לא בירך אותו, לא בעיתונות וגם לא במליאת בכנסת, למעט ברכה שגרתית מפי יושב ראש הכנסת מנחם סבידור, אשר ציין 'שהאוזן של אוזן תהיה כרויה לכול הבעיות ששני המשרדים בוודאי מושפעים בה'.¹⁸¹

גם לאחר חזרתו לממשלה ולשררה המשיך אוזן להתנהל כאדם עממי ופשוט. הוא נודע בהיותו 'אדם פתוח, לפעמים על כדי הפרזה וחסר גיגונים לחלוטין'. עם זאת הוא ניהל את משרדיו ביד רמה. יחסיו עם עוזריו היו נוחים וישירים, אך 'די במבט אחד שלו כדי להעמיד אותם במקומם'. סגנו בן-ציון רובין, מנכ"ל משרדו אלי ארצי, ובכירי המשרד 'יושבים לפניו כתלמידים לפני רבם', וכל זה נעשה בשקט, 'בלי הרמת קול, כמו בחצרו של נסיך תוניסי ולא בלשכתו של שר בקריית הממשלה בירושלים'.¹⁸²

אוזן מינה את חברי מפלגתו לתפקידים בכירים במשרדים שתחת אחריותו, לכן קשה לראותו כשר ענייני או ממלכתי. בכתבה שפורסמה בשבועון העולם הזה הוצגה דוגמה בוטה ומקוממת לכך. נכתב בה כי

178 הוא כיהן כחבר כנסת עד תום הכנסת ה-12, ב-13 ביולי 1992.

179 'אבוהצירא הגיש התפטרותו מהממשלה', דבר, 2 במאי 1982.

180 דברי הכנסת, הישיבה השמונים של הכנסת העשירית, 4 במאי 1982, עמ' 2186.

181 שם, עמ' 2187.

182 ישראל סגל, 'הכול למדתי מהפוליטיקאים האשכנזים', כותרת ראשית, 28 בספטמבר 1983.

אוזן, שהיה 'מפא"יניק שהצליח כשר החקלאות', נכשל באופן חרוץ בתפקידו כשר העבודה והרווחה: 'תחת לדאוג לשכבות המצוקה, אייש השר את משרדו בעשרות עסקני תמ"י'. עם הגעתו למשרד הדיח אוזן את רפאל (רפי) רוטר, שכינה כמנהל הכללי של 'המוסד לביטוח הלאומי' ואיש מקצוע מובהק,¹⁸³ ומינה במקומו את דני עזריאלי, עסקן מפלגתי שהיה 'איש חסר ניסיון ונעדר כישורים'.¹⁸⁴ בכירים במוסד לביטוח לאומי טענו בנחרצות כי מדובר בכישלון מהדהד והוסיפו כי חייבים 'לטהר את המנגנון מהפרזיטים של תמ"י'.¹⁸⁵ דמותו של אוזן כשר בממשלה הייתה, אפוא, מורכבת ביותר. היו לו צדדים ראויים וצדדים ראויים פחות.

בתקופתו כחבר ממשלה תפקדו אוזן וחברי תמ"י במידה רבה כאופוזיציה. דוגמה בולטת לכך היא בחירתו של חיים הרצוג לנשיא המדינה השישי, לאחר סיום כהונת יצחק נבון, הנשיא החמישי. הבחירות נערכו ב-22 במארס 1983 והרצוג נבחר לתפקיד למרות שהיה מועמד 'המערך', מפלגת האופוזיציה: 61 חברי כנסת הצביעו בעד הרצוג ו-57 הצביעו בעד מנחם אלון, מועמדו של ראש הממשלה מנחם בגין שכינה אז כשופט בית המשפט העליון. סביר להניח כי שלושת נציגי תמ"י הכריעו את הכף והביאו לבחירתו של הרצוג. ראשי תמ"י סיכמו ביניהם כי הם מעדיפים את הרצוג 'על פניו של מנחם אלון, שהוא מבחינת נעלם מדיני וחברתי'.¹⁸⁶

לא ברור מה בחר אהרן אוזן בהצבעה על המועמד לנשיא המדינה השישי. סוגיה זאת נדונה רבות. העולם הזה כתב כי ייתכן שהשר אהרן אוזן הצביע בעד הרצוג בשל קשריו ההדוקים עם ניסים גאון, שהיה מחותנו של הרצוג.¹⁸⁷ בכל העיר נכתב כי בשל קשרי המשפחה בין

183 רוטר מונה לתפקיד בשלהי 1976 על ידי שר העבודה אז, משה ברעם, חבר מפלגת 'העבודה'. לאחר שהודח מונה רוטר למנכ"ל קופת חולים 'מכבי' וכיהן בתפקידו 13 שנים, עד שנת 1995.

184 עזריאלי היה במקום שישי ברשימת תמ"י לבחירות לכנסת העשירית.

185 'מפלגות', העולם הזה, מס' 2454, 12 בספטמבר 1984.

186 'חיים הרצוג כלביא יקום', כותרת ראשית, 16 במארס 1983.

187 '7 המופלאים', העולם הזה, מס' 2378, 28 במארס 1983. יואל, בנו הבכור של הרצוג, התחתן עם מרגריט, בתו של ניסים גאון.

חיים הרצוג לנסים גאון יימנע אוזן מהצבעה או להטיל פתק לבן.¹⁸⁸ בחירותו של הרצוג לנשיאות המדינה פגעו בראש הממשלה מנחם בגין, ובקואליציה שלו, שאנשיה ראו בחברי הקואליציה שתמכו בהרצוג 'בוגדים ועריקים'.¹⁸⁹ שר החינוך והתרבות זבולון המר, ציין במפורש שמדובר ב'מכה קשה לממשלה'.¹⁹⁰ בחירת הרצוג לנשיא המדינה נחשבה לכישלון אישי של מנחם בגין, אשר 'הטיל את כל כובד משקלו והשפעתו לטובת השופט אלון'.

בשלהי אוגוסט 1983 התפטר מנחם בגין מראשות הממשלה. התקופה האחרונה לכהונתו לוותה בהרגשה כאוטית בשל תפקודו הלקוי. בריאיון טלוויזיוני אמר אוזן כי: 'הממשלה דומה לשקשוקה' (זיכרון אישי, י"ו).¹⁹¹

באוקטובר 1983 הרכיב יצחק שמיר, את ממשלתו החדשה, כאשר בקואליציה 62 חברים בלבד.¹⁹² בארץ התחולל משבר כלכלי חמור ביותר – מניות הבנקים התמוטטו, הממשלה נאלצה להלאים את הבנקים תוך קיזוז כשליש מכלל חסכונות הציבור שהושקעו במניותיהם.

תמ"י הצטרפה לממשלת שמיר ואהרן אוזן המשיך לכהן כנציגה בממשלה. בדיון בכנסת על הרכבת הממשלה נאם סגן השר בן-ציון רובין כנציג תמ"י. הוא קבע כי היה עדיף לכוון ממשלה רחבה יותר – יחד עם 'המערך' – אך למרות קביעתו בירך: 'עם ישראל ציפה יחד אתנו לממשלה רחבה, אולם משלא עלה הדבר, לצערנו... אנו מברכים הממשלה המצומצמת הזאת ומאחלים לה שתפעל בתעוזה, בפתיחות ובאומץ'.¹⁹³

188 נדב שרגאי, 'לקראת בחירת הנשיא ביום שלישי', כל העיר, 18 במארס 1983.

189 דבר, 23 במארס 1983.

190 'תגובות קשות ונועזות הקואליציה', דבר, 23 במארס 1983.

191 ישראל סגל, 'איך הובסה הקואליציה', כותרת ראשית, 24 במארס 1983.

192 בקואליציה היו המפלגות הבאות: 'הליכוד' (46), מפד"ל (5), אגודת ישראל (4), תמ"י (3), התחייה (3), 'התנועה להתחדשות ציונית חברתית' (1) – מרדכי בן-פורת.

193 בהצבעה שנערכה בסיום הדיון הצביעו 60 חברי כנסת בעד אישור הממשלה ו-53 חברי כנסת התנגדו. ראו: דברי הכנסת, הישיבה המאתיים שלושים ושלוש של הכנסת העשירית, 10 באוקטובר 1983, עמ' 3428, 3455.

און המשיך למתוח ביקורת על ממשלת שמיר החדשה, כפי שביקר גם את ממשלת בגין. הוא קבע כי 'לממשלה זאת אין תרבות שלטון', ואמר שכל ראשי תמ"י, כולל אהרן אבוחצירא, מתעתדים לפעול למען הפלתה משום שיש לקבל מהציבור אמון מחודש באמצעות בחירות חדשות.¹⁹⁴

מפלגת 'העבודה' עשתה הכול כדי לפזר את הכנסת ולהקדים את הבחירות. במארכ 1984 הגישה למליאת הכנסת 'הצעת חוק התפזרות הכנסת העשירית'. סיעת תמ"י תמכה במפתיע בהצעת החוק של 'המערך'. חבר הכנסת אבוחצירא הגיש במקביל הצעת חוק זהה¹⁹⁵ והכריז כי 'אנחנו מציעים היום לכנסת שתחליט על פיזורה וקביעת בחירות חדשות'. בנאומו אמר אבוחצירא כי במצב הפוליטי הנוכחי:

רק בחירות חדשות יכולות לתת לאחת המפלגות את הכול לקבל על עצמה את ההכרעות. לאחר הבחירות אף אחת משתי המפלגות הגדולות, בין שתהיה מפלגה מנצחת או מפלגה מפסידה, לא תוכל להתעלם מהראייה הלאומית, ולא תהייה בפניכם כול ברירה... אני מכיר את המפלגות הגדולות ואני יודע את האחריות הלאומית. אתם תצטרכו להתגבר על הוויכוחים ולהחזיר לעם הזה את הקונצנזוס שהוא איבד.

אבוחצירא הדגיש כי ניתן ליצור מצב חיובי והכרחי אך רק לאחר בחירות חדשות לכנסת. הוא דיבר על כך לאחר שפעילים מרכזיים ממפלגתו פנו אליו וטענו כי חייבים לעזוב את הממשלה משום ש'הליכוד מוביל לאסון... תהיה זו שגיאה גדולה לשבת בממשלה להיות שותפים בכישלון'.¹⁹⁶

194 משה דור, "מניעים אישיים" והיבט ציבורי, מעריב, 18 בינואר 1984.

195 דברי הכנסת, הישיבה השלוש מאות ואחת של הכנסת העשירית, 22 במארכ 1984, עמ' 2078-2079.

196 אבי בטלהיים, 'אבוחצירא השתחרר - הקואליציה רועדת', מעריב, 6 בינואר 1984.

ברוב מינימלי של 61 חברים תמכה מליאת הכנסת בחוק התפזרות הכנסת העשירית.¹⁹⁷ התהליך שיביא לבחירות חדשות לכנסת החל ביוזמה ובתמיכה של אנשי תמ"י, שהייתה חלק מהקואליציה אשר התנגדה בחריפות להליך זה. 'הליכוד', מפלגת השלטון, כשלה. הפרשן הפוליטי חנן קריסטל, כתב כי 'פעם ראשונה שמפלגת השלטון מופתעת, נאבקת על קיומה עם הגב לקיר. הליכוד ניסה להחזיר את הגלגל לאחור אך בלי הצלחה'.¹⁹⁸

כישלון תמ"י בבחירות לכנסת ה-11

הבחירות לכנסת ה-11 נערכו ב-23 ביולי 1984 ומפלגת תמ"י, שתמכה בבחירות מוקדמות, ספגה בהן מכה קשה ביותר. המפלגה קיבלה אך ורק מושב יחיד בכנסת החדשה והפסידה שני שלישים מכוחה.¹⁹⁹ נראה כי ייסורי אבוחצירא לא הביאו לתמ"י לא כבוד, לא מצביעים ולא מנדטים בכנסת ה-11.²⁰⁰ ראשי תמ"י הוכו בתדהמה לנוכח התוצאה הקשה. אהרן אוזן טען באכזבה כי 'העם לא החזיר לתמ"י טובה תחת טובה'.²⁰¹ העיתונות עמדה על נקודה זאת. בעיתון מעריב נכתב כי 'אכזבה קשה והבעות תדהמה על פני פעיליה של תמ"י עם הישמע תוצאות המדגם הטלוויזיה, אשר נתן לתנועה מנדט אחד'.²⁰² בעיתון חדשות נכתבו דברים דומים: 'אווירת אכזבה קשה השתררה במטה תמ"י עם היודע תוצאות מדגם הטלוויזיה'.²⁰³ העולם הזה תיאר בקצרה: 'מנדט אחד. אבוחצירא קופא על מקומו. הפעילים דוממים'.²⁰⁴ כל העיר ראה את המפלגה כ'כוח

197 דברי הכנסת, הישיבה השלוש מאות ואחת של הכנסת העשירית, 22 במארס 1984, עמ' 2107-2078.

198 חנן קריסטל, 'הבחירות יתקיימו ביוני או ביולי', חדשות, 23 במארס 1984.

199 הצביעו לה 31,103 מצביעים, שיעורם היה 1.5 אחוזים מכלל 2,091,402 הבוחרים.

200 אילן כפיר, 'הרגישות המופלגת של אבו חצירא', חדשות, 31 באוגוסט 1984.

201 'עם כפוי טובה', מעריב, 27 ביולי 1984.

202 שרה פרידמן, 'תמ"י, "הכלה המבוקשת", מחכה לחיזורי הגדולים', מעריב, 24 ביולי 1984.

203 'על פישביין, "אכזבה קשה"', חדשות, 24 ביולי 1984.

204 'דנדנה '84, העולם הזה, מס' 2447, 25 ביולי 1984.

היורד' שאנשיה 'מלקקים את הפצעים'.²⁰⁵ נטען כי מפלגה זאת הייתה המפסידה הגדולה בבחירות, היא איבדה את מקומה בממשלה ואת 'השליטה בעשרות משרות חשובות'. פעילי תמ"י 'שנשלחו על ידי אהרן אוזן במקומות שונים, ייאלצו עתה לפנות מקומם לאחרים'.²⁰⁶ עם מושב יחיד בכנסת לא הייתה תמ"י יכולה להשתלב בקואליציה עתידית, 'עם נציג אחד בכנסת, המשחק כמעט אבוד מראש'.²⁰⁷

למעשה, תוצאות אלה עשו את תמ"י לאפיוודה חולפת. היא הייתה מפלגה פוליטית רבת-משמעות במשך לא יותר משלוש שנים, בשנות הכנסת העשירית (1981-1984), ומפלגה עדתית-חרדית חדשה ירשה את מקומה – מפלגת ש"ס ('התאחדות הספרדים העולמית שומרי תורה') שהופיעה לראשונה בבחירות לכנסת ה-11.²⁰⁸ בניגוד לתמ"י, ש"ס היא תופעה פוליטית עקבית כבר שנים רבות, עד עצם היום. לאחר תבוסת המפלגה בבחירות ניסו ראשיה למצוא לעצמם בית פוליטי חליפי: 'יצאו ראשיה, ותיקים וצעירים, למאבק הישרדות אישי בניסיון לחזור בחזרה אל המפלגות מימין ומשמאל'.²⁰⁹ מנהיג המפלגה, אהרן אבוחצירא, פנה ימינה. במהלך הקדנציה של הכנסת ה-11 הוא נשאר הנציג היחיד של תמ"י. לקראת הבחירות לכנסת ה-12, שנערכו בנובמבר 1988, הצטרף אבוחצירא ל'ליכוד' וקיבל ברשימתו מקום מכוון וריאלי – מקום 12. בראשית יוני 1988 הוא ישב על במת הנשיאות של תנועת 'חרות' שבחרה ביצחק שמיר למועמד 'הליכוד' לראשות הממשלה כאשר מקומו מובטח לו ברשימת 'הליכוד'.²¹⁰ עם כניסתו ל'ליכוד' הפסיקה תמ"י, המפלגה שהקים אבוחצירא, להתקיים ונעלמה לחלוטין מן העולם הפוליטי.

205 'תמ"י – הכוח היורד', כל העיר, 27 ביולי 1984.

206 'מי מנצח ומי מפסיד', מעריב, 9 בספטמבר 1984.

207 עזריאלי, העולה מן המדבר, עמ' 98.

208 ש"ס קיבלה 63,605 קולות (3.1 אחוזים) מכלל 2,091,402 קולות המצביעים, וזכתה בארבעה מושבים בכנסת החדשה.

209 שטרית, המאבק המזרחי בישראל, עמ' 214.

210 מנחם רהט, 'שמיר ייבחר היום כראש רשימת "הליכוד" לכנסת וכמועמדה לרה"מ', מעריב, 1 ביוני 1988.

אבוחצירא כיהן כחבר כנסת מטעם ה'ליכוד' במהלך כהונת הכנסת ה-12, ובסיומה, בקיץ 1992, פרש מן החיים הפוליטיים בהיותו רק בן 53. ראו בו דמות פוליטית מבריקה, בעל קריירה מרשימה. לאחר למעלה מעשרים שנות עסקנות פוליטית מצא את עצמו אבוחצירא מחוץ לזירה הפוליטית, בניגוד לרצונו. אבוחצירא הלך לעולמו בספטמבר 2012, בן 82. הוא נקבר בבית העלמין הישן ברמלה, ומאות בני אדם ליוו אותו בדרכו האחרונה, זאת בניגוד להלווייתו הצנועה של אהרן אוזן.

אלי דיין, שהיה במקום השלישי ברשימת תמ"י לכנסת ה-11, פנה שמאלה, בניגוד לאבוחצירא. לקראת הבחירות לכנסת ה-12 הוא הצטרף למפלגת 'העבודה' ונבחר כחבר כנסת מטעמה.²¹¹ דיין המשיך לכהן גם בכנסת ה-13 בתפקידים מכובדים, כגון סגן שר החוץ ויושב ראש סיעת המפלגה בכנסת. ברשימת מפלגת 'העבודה' לכנסת ה-14, בבחירות שנערכו במאי 1996, היה מקומו (48) ברשימה לא ריאלי.²¹² דיין אכן לא נבחר לכנסת החדשה והקריירה הפוליטית שלו הסתיימה.

שניים מראשי תמ"י פרשו מהעולם הפוליטי לאחר הבחירות לכנסת ה-11. הראשון היה בן-ציון רובין. הוא ניצב במקום השני ברשימת תמ"י בבחירות, אך לא נבחר לכנסת. לאחר הבחירות נערכו מגעים בינו למפלגת המפד"ל, מפלגתו הקודמת, אך אלה נפסקו.²¹³ רובין פרש לחלוטין מהעולם הפוליטי.

הפורש השני היה השר אהרן אוזן. לקראת הבחירות לכנסת ה-12 הודיע אוזן, שראה את עצמו כ'מוהיקני האחרון של מפא"י ההיסטורית',²¹⁴ על כוונתו שלא להצטרף לרשימת מפלגת תמ"י לכנסת. הוא סיפר כי 'אף פעם בעצם לא רצתי לכנסת'. רק בכנסת השישית הצטרף לרשימת 'המערך' וכיהן כחבר כנסת בשל בקשתו המיוחדת של ראש הממשלה אשכול, שהיה פטרונו. בכנסת השמינית הוא כיהן כחבר הממשלות של

211 מקומו של אלי דיין ברשימת 'המערך' היה 26, כאשר המפלגה קיבלה 39 מושבים בבחירות.

212 בבחירות אלה קיבלה מפלגת 'העבודה' 34 מושבים בכנסת.

213 'דף תשקיף', העולם הזה, מס' 2452, 29 באוגוסט 1984.

214 רחל פרימור, 'אנשים – המוהיקני האחרון', מעריב, 17 ביוני 1984.

גולדה מאיר ויצחק רבין בלי שהיה חבר כנסת, משום שהוא 'פשוט לא אוהב ולא יודע לנאום'. אם תמ"י תצליח בבחירות הוא יעדיף לשמש נציגה בממשלה ולא נציגה בכנסת.²¹⁵ מקומו ברשימת תמ"י היה מכובד אך לא ריאלי – הוא נעל את הרשימה במקום ה-120.

ב-13 בספטמבר 1984 הורכבה ממשלה חדשה – הממשלה ה-21 – שהייתה ממשלת הרוטציה בראשות שמעון פרס, יושב ראש מפלגת 'העבודה'.²¹⁶ עם הרכבתה סיים אהרן אוזן את תפקידו כחבר בממשלה. הוא העביר את משרדיו לשרים חדשים: את משרד הקליטה מסר לידי יעקב צור ממפלגת 'העבודה', חבר קיבוץ נתיב הל"ה ואחד מראשי התק"ם (התנועה הקיבוצית המאוחדת). את משרד העבודה והרווחה העביר אוזן למשה קצב מ'הליכוד', שהיה מטאור פוליטי והשר הצעיר ביותר בממשלה.²¹⁷ כך, אפוא, סיים אוזן את המסלול הפוליטי המפותל שלו בהיותו בן ששים, ונמוג לחלוטין מהזירה הפוליטית. באפריל 1990, כשהיה בן 66, נכתב כי 'אוזן התנתק מהחיים הפוליטיים לגמרי, הוא לא ביקר בכנסת ולא רוצה להשפיע. לא געגועים. כולם'.²¹⁸

אוזן המשיך להחזיק בתפקיד נשיא הפדרציה הספרדית בישראל. לאחר פרישתו מהחיים הפוליטיים בקושי נזכר שמו ופועלו בעיתונות, רק מעט אזכורים הנוגעים לתפקידו בפדרציה הספרדית. כאשר הלך לעולמו, בינואר 2007, נכתבו הספדים מעטים. במידה רבה נפטר אהרן אוזן כדמות אלמונית למדי ונראה פער ניכר בין הלווייתו הצנועה להלוויה הממלכתית שלה זכה שלמה הלל.

215 רחל פרימור, 'אנשים – אוזן מתלבט', מעריב, 29 באפריל 1984.

216 הממשלה הייתה אמורה לכהן עד אוקטובר 1986 ואז הורכבה ממשלת הרוטציה השנייה בראשות יצחק שמיר, יושב ראש 'הליכוד'.

217 קצב נולד בשנת 1945 והיה אז בן 39 בלבד.

218 'מתגעגעים לבורקס הממשלתי', מעריב, 9 באפריל 1990, עמ' 29.

אפילוג

לסיכום, ראוי לציין את הנקודות הבאות:
ראשית, השניים – שלמה הלל ואהרן אוזן – היו בני עדות המזרח, הלל מעיראק ואוזן מתוניס. הם היו שרים בממשלה מטעם מפלגת 'העבודה' ונציגי עדות המזרח בישראל. אך היה הבדל מהותי ביניהם: הלל הגיע לארץ בשנת 1934, בהיותו נער צעיר למד בגימנסיה הרצליה. הגימנסיה הייתה מעוז מובהק של חבריות ושל אורח חיים ישראלי. הרוב הניכר של חבריו בגימנסיה היו בני הארץ ואחרי לימודיו נעשה לחבר קיבוץ מעגן מיכאל ורוב חבריו היו ילידי הארץ. העובדה כי רעייתו, תמימה רוזנר, הייתה 'יקית', ילידת וינה שבאוסטריה,¹ מעידה על כך שהלל ראה את עצמו כישראלי מובהק. אוזן, לעומת הלל, עלה לארץ ישראל כשהיה אדם בוגר, בן 25, ופעיל במפא"י. אוזן ראה את עצמו כנציג מובהק של המושבים החדשים, שמתיישביהם היו בני עדות המזרח.

שנית, הלל כיהן בתפקיד 'ספרדי' בממשלה. כל שרי המשטרה מאז הקמת המדינה ועד המהפך הפוליטי בשנת 1977 היו בני עדות המזרח. ואילו אוזן, עמד בראש משרד כלכלי 'לא מזוהה עדתית' – משרד החקלאות. אוזן היה השר המזרחי הראשון שעמד בראש

1 תמימה עלתה לארץ ישראל בספינת המעפילים 'פטריה' שהוטבעה בנמל חיפה בנובמבר 1940 על ידי אנשי 'ההגנה'. כ-250 מעפילים טבעו.

משרד שלא נחשב ל'משרד ספרדי', כגון משרד המשטרה ומשרד
הדואר.²

נקודה שלישית היא שאחרי המהפך הפוליטי סיימו השניים את פעילותם כחברי ממשלה מזרחים מטעם מפא"י. נציג מזרחי מובהק וחבר ממשלה מטעם מפלגת 'העבודה' היה משה שחל. שחל נולד ב-1934 בעיראק ועלה לישראל בשנת 1950. הוא נבחר לכנסת השביעית בספטמבר 1971, וכיהן כחבר ממשלה במשך שנים רבות בממשלות פרס, שמיר ורבין.³ הוא היה דמות בכירה בממשלה ובמפלגת 'העבודה', אך לא היה במעמד של הלל ואון. לא קמו במפלגה זאת אישים כמו אישים אלה.

2 שמעון פרס, שכיהן כשר הדואר בשנים 1970-1974 שינה את שם המשרד ל'משרד התקשורת'.

3 כיהן בשנים 1984-1990 ו-1976-1992.

רשימת מקורות

אוספי ארכיון

ארכיון המדינה (א"מ): חצ 4088/9; פ-7/ 4112
ארכיון בן-גוריון (אב"ג): אור קולי, ראיונות, תיק מס' 87
ארכיון מפלגת העבודה (אמ"ע): 26/51; 24/69; 24/70; 23/73

עיתונות יומית, שבועונים, ביטאונים ופרוטוקולים

ביטאון התנועה הקיבוצית, במערכה; גלובס; דבר; דברי הכנסת; הד-המזרח; הארץ;
הבקר; היום; העולם הזה; הצפה; זמן ירושלים; חדשות; חרות; כותרת ראשית;
כל העיר; למרחב; מעריב; על המשמר; שערים

סרטים

קלון, בימוי ותסריט: אבי מאור מרזוק; הפקה: אמיר הראל, איילת קייט, ישראל
2021.

ספרים ומאמרים

אלדר ערן, הדרך ל-77: קריסתה של הגמוניית מפלגת הפועלים 1965-1977, עם
עובד, תל אביב 2018.
אלמוגי יוסף, בעובי הקורה, עידנים, ירושלים 1980.
בדר יוחנן, הכנסת ואני, עידנים, ירושלים 1979.
בראון מרדכי, משה דיין: קורות חייו 1915-1981, עם עובד, תל אביב 2014.
בר-זהר מיכאל, כעוף החול: שמעון פרס – הביוגרפיה, משכל, תל אביב 2006.

- בראלי אבי, מפא"י בראשית העצמאות: 1948-1953, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2007.
- גבתי חיים, סיפור חיי, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1985.
- גרינברג יצחק, פנחס ספיר: ביוגרפיה כלכלית פוליטית 1949-1975, רסלינג, תל אביב 2011.
- גרינברג יצחק, זלמן ארן: פוליטיקאי כאינטלקטואל, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2018.
- דיין משה, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, עידנים, ירושלים 1976.
- הכהן דבורה, הגרעין והריחיים: התיישבות העולים בנגב בעשור הראשון למדינה, עם עובד, תל אביב 1998.
- הלל שלמה, רוח קדים: בשליחות מחתרית לארצות ערב, עידנים, ירושלים 1985.
- הלל שלמה, 'התהוותו של משרד המטרה', משטרה וחברה, 4 (2000): 35-59.
- ויצמן עזר וגולדשטיין דב, לך שמים לך ארץ, ספריית מעריב, תל אביב 1975.
- ורמוס דניאל, המהפכה הסרוגה: כיצד כבשו צעירי המפד"ל את הנהגת המפלגה, הוצאה עצמית, רעננה 2016.
- זילבר דינה, בשם החוק: [היועץ המשפטי לממשלה והפרשות שטלטלו את המדינה], כנרת, זמורה-ביתן, דביר, אור יהודה 2012.
- יגר משה, ראשיתו של שירות החוק: 1948-1967, כרמל, ירושלים 2021.
- יגר משה, גוברין יוסף, עודד אריה (עורכים), משרד החוק: 50 השנים הראשונות, כתר, ירושלים 2002.
- ידלין אשר, עדות, עידנים, ירושלים 1980.
- יעקבי גד, חסד הזמן: פרקי אוטוביוגרפיה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2002.
- ירושלמי ש', 'יוצאי ארצות המזרח במשרד החוק', במערכה, 4 (40), 1964: עמ' 4, 16.
- למפרום ארנון, לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1944-1969, רסלינג, תל אביב 2014.
- מאיר-גליצנשטיין אסתר, בין בגדאד לרמת גן: יוצאי עיראק בישראל, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2009.
- מדוני מירון, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, משכל, תל אביב 2008.
- מילשטיין אורי, ראיון מעולם האמת, ספריית פועלים, תל אביב 1980.
- סלפטר אליהו ואליצור יובל, המימסד: מי שולט בישראל, א. לוי-אפשטיין, תל אביב 1973.
- עזריאלי יהודה, העולה מן המדבר: אהרן אוזן במאבק לשילוב בין-עדתי, תלפיות, תל אביב 1994.
- קמפינסקי אהרון, זבולון המר: ביוגרפיה פוליטית, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2021.

- רבין יצחק, פנקס שירות, ספריית מעריב, תל אביב 1979.
- רופין רפאל, שליחות לטנגניקה, משרד הבטחון – ההוצאה לאור, תל אביב 1986.
- רפאל יצחק, לא זכיתי באור מן ההפקר, עידנים, ירושלים 1981.
- שטרית סמי שלום, המאבק המזרחי בישראל: בין דיכוי לשחרור, בין הזדהות לאלטרנטיבה: 1948-2003, עם עובד, תל אביב 2004.
- שם טוב ויקטור, אחד מהם, מערכת, דליה 1997.
- שפירא אניטה (עורכת), עצמאות: 50 השנים הראשונות: קובץ מחקרים בין־תחומי, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 1998.
- שרת משה, יומן אישי, ספריית מעריב, תל אביב 1978.

תודות

ארבעה עזרו לי לכתוב את הספר ולפרסמו, ולהם תודותיי:

חברתי הטובה פרופ' ג'ודי באומל-שוורץ, אשר עשתה הכול כדי לסייע לי בכתיבת הספר בעת שהורע מצב בריאותי.

הילה קלור, עורכת הספר, שעשתה אותו לספר בהיר, קריא וברור. העבודה עמה על עריכת הספר הייתה מלאת הנאה.

פרופ' אמיר גולדשטיין, תלמיד המחקר הראשון שלי, קרא חלקים מן הספר והעניק לי עצות טובות וחכמות ביותר.

פרופ' מעוז עזריהו, ראש 'מוסד הרצל לחקר הציונות' באוניברסיטת חיפה, שעשה הכול כדי להביא את ספרי לפרסום.

יחיעם ויץ

ספר זה עוסק במקומן של עדות המזרח במפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל). מפלגה זו הוקמה בשנת 1930 – בתקופת המנדט הבריטי בארץ – על ידי איחוד של שתי מפלגות הפועלים – 'אחדות העבודה' ו'הפועל הצעיר'. בסיס מפלגת מפא"י היה מזרח-אירופי: היא אימצה את מורשת שילוב הלאומיות היהודית והסוציאליזם, שפיתחו יהודי מזרח-אירופה; ראשי המפלגה ומנהיגיה, כמו רוב ניכר מחבריה, נולדו וגדלו במזרח-אירופה, ביניהם: דוד בן גוריון, ברל כצנלסון, יצחק בן-צבי ודוד רמז.

לפני הקמת המדינה ב־1948 מפא"י לא נאלצה להתמודד עם סוגית עדות המזרח, מפני שכמות בני עדות אלה ביישוב היהודי בארץ ישראל הייתה קטנה מאוד. לאחר הקמת המדינה עלו לארץ רבבות עולים מזרחיים, ששינו את אופייה של החברה הישראלית לחלוטין. מפא"י הייתה חייבת לעמוד מול שאלת עדות המזרח מבחינה אידאולוגית, פוליטית וגם אלקטורלית – היא הייתה חייבת לגייס את בני עדות המזרח להצביע לה כדי לשמר את כוחה כמפלגת השלטון, וכך אכן עשתה עד לשנת 1977, עת המהפך הפוליטי.

ספר זה מביא את סיפור חייהן של שתי דמויות מרכזיות במפא"י ובמפלגת העבודה מבני עדות המזרח – שלמה הלל ואהרן אוזן.

